

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET ALGISI VE TÜRKİYE’DE “LİBERAL”
SİYASAL PARTİLERİN DEVLETE BAKIŞI: DEMOKRAT PARTİ VE ANAVATAN
PARTİSİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU

MAYIS - 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

**TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET ALGISI VE TÜRKİYE'DE "LİBERAL"
SİYASAL PARTİLERİN DEVLETE BAKIŞI: DEMOKRAT PARTİ VE ANAVATAN
PARTİSİ ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU

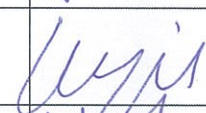

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hüseyin BAL

MAYIS - 2018

TRABZON

ONAY

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU tarafından hazırlanan “Türk Siyasal Kültüründe Devlet Algısı ve Türkiye’de “Liberal” Siyasal Partilerin Devlete Bakışı” adlı bu Çalışma 25.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetimi Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvan - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. M. Çağatay OKUTAN	Başkan	☒	☐	
Doç. Dr. Hüseyin BAL	Üye	☒	☐	
Doç. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☒	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEŒEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU

22.05.2018

ÖNSÖZ

Siyasal kültür; toplum ve devletin beraber belirleyici olduğu alanda, siyasal sisteme yönelik davranış ile tutumları kapsamaktadır ve bireyin kendisini hangi kıstaslara göre ifade edeceğinin cevabını oluşturmaktadır. Türk toplumunda siyasal olana ilişkin birçok düşüncenin kaynağını devlet teşkil etmektedir. Türk siyasal kültürüne hâkim olan aşkın devlet anlayışı içinde, bireylerin amaçları devletin amaçları içinde eritilmektedir. Bu çalışmanın amacı devlete büyük anlam atfedildiği Türk toplumunda, bu anlayıştan doğan bireysel özgürlükler ile haklar konusundaki çelişkilere dikkat çekmektir.

Bu çalışmanın oluşturulma sürecinde ilk olarak maddi ve manevi desteği ile her zaman arkamda olan canım aileme, nezaket ve hoşgörüsüyle yaklaşarak, bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren sayın hocam Doç. Dr. Hüseyin BAL'a, fikirleriyle çalışmaya katkı sağlayan ve kitaplarını esirgemeyen Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN'a ve son olarak çalışmanın tez yazım kılavuzuna göre düzenlenmesinde bana yardımcı olan yüksek lisans arkadaşlarım Teoman İSKENDER ve Fatih ARSLAN'a teşekkürü borç bilirim.

Mayıs, 2018

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL KÜLTÜR VE DEVLET	4-38
1.1. Siyasal Kültür.....	4
1.1.1.Kültür	4
1.1.2. Siyasal Kültür Kavramı.....	6
1.1.2.1. Siyasal Kültür Kavramsallaştırması	7
1.1.2.2. Almond ve Verba'nın Siyasal Kültür Sınıflandırması	9
1.1.2.3. Siyasal Kültürün Temel Unsurları	11
1.1.2.4. Seçkinler ve Kitle Kültürü.....	17
1.1.3. Siyasal Kültür ve Siyasal Toplumsallaşma İlişkisi	19
1.1.3.1. Toplumsallaşma.....	19
1.1.3.2. Siyasal Toplumsallaşma	21
1.1.3.2.1. Siyasal Toplumsallaşmanın Evreleri	24
1.1.3.2.1.1. Siyasal Toplumsallaşmanın İlk Evresi-Çocukluk Dönemi.....	24
1.1.3.2.1.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Ergenlik-Gençlik Dönemi.....	25
1.1.3.2.1.3. Siyasal Toplumsallaşmanın Olgunluk Çağı – Yetişkinlik Dönemi.....	25
1.1.3.2.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Aracı Kurumları	27
1.1.3.2.2.1. Siyasal Toplumsallaşmanın Toplumsal Araçları/ Birincil İlişkiler	27
1.1.3.2.2.1.1. Aile	27
1.1.3.2.2.1.2. Arkadaş Grubu	28

1.1.3.2.2.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Siyasal Araçları/İkincil İlişkiler	30
1.1.3.2.2.2.1. Okul ve Eğitim	30
1.1.3.2.2.2.2. Medya Organları.....	32
1.2. Devlet ve Siyasal Kültür İlişkisi	33
1.2.1. Devlet.....	34
1.2.2. Liberalizmde Devlet.....	35
1.2.3. Siyasal Kültür- Devlet İlişkisi Bağlamında İdeoloji	37

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET	39-61
2.1.Tarihsel Arka Plan	39
2.2. Osmanlı Öncesi Dönemi	39
2.3. Osmanlı Dönemi	43
2.4. Cumhuriyet Dönemi.....	51
2.4.1. Tek Parti Dönemi	52
2.4.2. 1950-1980 Arası Dönem.....	57
2.4.3. 1980 Sonrası Dönem.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDEKİ DEVLET DÜŞÜNCESİ BAĞLAMINDA DEMOKRAT PARTİ VE ANAVATAN PARTİSİ PROGRAMLARININ ANALİZİ..	62-96
3.1. Demokrat Parti ve Anavatan Partisi Programlarında Devlet.....	62
3.1.1. Demokrat Parti Programında Devlet.....	63
3.1.1.1. Parti Programında Laiklik.....	67
3.1.1.2. Parti Programında Milliyetçilik	68
3.1.1.3. Parti Programında Sosyo-politik Yapı	69
3.1.1.4. Partinin Ekonomik Anlayışı ve Devletçilik İlkesi	70
3.1.1.5. Parti Programında Halkçılık ve İnkılapçılık	73
3.1.1.6. Partinin Devlete Bakışı Üzerine Değerlendirme	74
3.1.2. Anavatan Partisi Programında Devlet.....	78
3.1.2.1. Parti Programında Bürokrasi	83
3.1.2.2. Parti Programında Basın ve Yayın.....	84
3.1.2.3. Parti Programında Din ve Laiklik.....	87
3.1.2.4. Parti Programında İktisadi Anlayış.....	88
3.1.2.5. Parti Programında Milliyetçilik	92
3.1.2.6. Partinin Devlete Bakışı Üzerine Değerlendirme	93

SONUÇ	97
YARARLANILAN KAYNAKLAR	107
ÖZGEÇMİŞ	112

ÖZET

Türk siyasal kültüründe devletin çok önemli bir role sahip olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Bu bağlamda, genellikle milleti devlete feda eden bir anlayışın ve devletin başlı başına amaç olduğu bir perspektifin hâkim olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanında, Türk siyasal kültüründe, cılız da olsa bireyci söylemden yola çıkan ve küçük devleti savunan liberal bir perspektifin varlığını fark etmek de önemlidir. Böyle zıt iki olgunun varlık gösterdiği bir toplumda, bu iki gerçekliğin birbirini ne şekilde etkilediği ise önemli bir tartışma konusudur. Bu çalışma temel olarak bu sorunsal üzerine odaklanmıştır.

Tezin amacı, Türk siyasal hayatında kendisini liberal olarak tanımlayan siyasal partilerin vizyon ve misyonlarını yansıtan parti programlarında, devleti ne şekilde algıladıklarını, Türk toplumundaki aşkın devlet anlayışı bağlamında ele almaktır. Bu anlamda değerlendirmelerin yapılacağı örnekler olarak Demokrat Parti ve Anavatan Partisi seçilmiştir. Bu partilerin parti programlarında, devlet anlayışına yönelik bilgiler veren; yeni bir anlayış ortaya koyan veya geleneksel devlet anlayışına yakın unsurları içeren maddeler incelenmiştir. DP ve ANAP parti programlarında yer alan ifadelerle beraber, önemli bir bilgi kaynağı olan partilerin uygulamaları da yapılan analizlerin önemli bir yönünü teşkil etmiştir.

Bu çalışma araştırma konusu olan siyasal partilerin (DP ve ANAP) devlete bakışlarını, liberal değerlerle ilişkilerini ve geleneksel devlet algısı karşısındaki durum ve tutumlarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Kültür, Devlet, Liberalizm, DP, ANAP

ABSTRACT

The state plays a very important role in understanding the Turkish political culture. It is often stated that the state has a very important role in Turkish political culture. In this context, it is often mentioned that the state has come before the nation and that the state is the aim. It is also important to recognize the presence of liberalism in the Turkish political culture that defends the individualism and the small state, if at all. It is a matter of debate about how they affect each other in society where two opposite phenomena exist. This work is mainly focused on this problem.

The thesis aims to examine how the state perceives the state in the party programs that reflect the vision and missions of the political parties that define itself as liberal in the Turkish political life in the context of the transcendent state understanding in the Turkish society. DP and ANAP were selected as examples of the evaluations to be carried out in this sense. In these parties' party programs materials which reveal a new understanding giving information about the state understanding or elements which are close to the traditional state understanding are examined.

This study reveals how the political parties (DP and ANAP) are concerned with the state, their relations with liberal values and their situation and attitudes towards traditional state perception.

Keywords: Political Culture, The State, Liberalism, DP, ANAP.

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e. : Adı Geçen Eser
a.g.m. : Adı Geçen Makale
a.g.t. : Adı Geçen Tez
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ANAP : Anavatan Partisi
AP : Adalet Partisi
C. : Cilt
CHP : Cumhuriyet Halk Partisi
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
DP : Demokrat Parti
ECO : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
Ed. : Editör
KDV : Katma Değer Vergisi
KEİB : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KİT : Kamu İktisadî Teşebbüsü
MHP : Milliyetçi Hareket Partisi
MSP : Milli Selamet Partisi
s. : Sayfa
SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası
TCK : Türk Ceza Kanunu
TPCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
vb. : ve benzeri
yy. : yüzyıl

GİRİŞ

Bir toplumdaki bireylerin siyasal kavramları algılayış şekli ve bu kavramlardan en çok hangisini benimsediği veya hangisini göz ardı ettiği, bulunduğu toplumun siyasal kültürüyle yakından ilişkilidir. Bir toplumda “birey, hukuk, insan hakları, sivil toplum” gibi kavramlar değer görüyor ve içselleştiriliyorsa, o topluma demokratik bir iklimin hâkim olduğu söylenebilir. Ancak bir toplumun kelime dağarcığında daha çok “iktidar, devlet ve otorite” gibi kavramlar yer almaktaysa, o toplumda devleti önceleyen bir siyasal kültürün egemen olduğu söylenebilir. Çünkü kavramlar sosyal ve siyasal hayatın niteliği hakkında önemli ipuçları barındırırlar.

Türk toplumunda, kültürel bir öge olarak devlet kavramı öne çıkmakta, hatta öne çıkmaktan öte övünç kaynağı olmaktadır. Böyle bir anlayışın sonucu olarak da devletin devamlılığını sağlama görevi, yerine getirilmesi gereken en asli sorumluluk olarak algılanmaktadır. Bu anlayış ise devleti başlı başına bir amaç haline getirmektedir ve siyasal olana yönelik geliştirilen tutum ve davranışlarında ana odağını teşkil etmektedir. Bu anlamda devlet etrafında şekillenen görüşler Türk siyasetinde meşruiyet sağlayacak kaynaklar olurken, devletten uzaklaşan değerler ise sakıncalı olarak görülmektedir. Eski Türk devletlerinden bugüne kadar gelen “kerim devlet” anlayışını, dönemselsel olarak nelerin beslediğiyle beraber, böyle bir algının Türk siyasal kültürüne nasıl etki ettiği de önemli bir konuyu teşkil etmektedir.

Türk toplumuna yerleşmiş olan aşkın devlet anlayışının birçok olguya etkisi tartışılabilir. Ancak bu algının akla getirdiği ilk sorulardan biri, devletin her şeyin üstünde görüldüğü bir toplumda, küçük devleti savunan bir anlayışın kendisine ne kadar yer edinebileceğidir. Çalışmanın önemi de kendisini bu noktada göstermektedir. Türk siyasal kültüründeki devlet anlayışı üzerine Türkiye’de birçok çalışma yapılmasına rağmen, bu olgunun Türkiye’de liberal siyasal partilere ne gibi etki ettiğini, partilerin parti programları ve uygulamalarıyla analize tabi tutan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu anlamda bu çalışmanın amacı, Türk siyasal hayatı içerisinde liberal olarak anılan partilerin, vizyon ve misyonlarının ifadesi olan parti programlarını inceleyerek, Türk siyasal kültüründeki aşkın devlet anlayışını parti programlarında ne kadar muhafaza ettiklerinin analizini gerçekleştirmek ve bu partilerin devlet olgusuna bakışlarını tespit etmektir. Bu çalışmada, söz konusu değerlendirmeyi yapmak için Türk siyasal hayatında liberal olarak anılan DP ve ANAP örneği seçilmiştir.

Verilen bilgiler doğrultusunda özel bir vurguyla belirtilirse, çalışmanın varsayımlarını teşkil eden iddialardan birincisini, Türk siyasal kültüründe aşkın devlet anlayışının var olduğu ve siyasal

olana ilişkin davranış ve tutumları önemli bir derecede yönlendirdiği görüşü oluşturmaktadır. İkinci olarak öne sürülen düşünce ise devlet odaklı bir siyasal kültürün hâkim olduğu Türkiye’de, liberal olarak tanımlanabilecek siyasal partilerin de mevcut olduğu ve bu partilerin devlet düşüncelerinin, geleneksel devlet anlayışına dair birçok öğeyi muhafaza etmelerine rağmen -özellikle kendilerinden önceki dönemle yapılan bir kıyasta-hâkim devlet anlayışından önemli derecede kopuş gösterdikleri görüşüdür.

Bu çalışma içerisinde, Türk siyasal hayatında DP ve ANAP’ı direk liberal siyasi parti olarak addetmenin, liberal değerler anlamında bir sakıncayı teşkil ettiği de idrak edilmektedir. Bu nedenle çalışmanın adı içinde yer alan liberal kavramı, tırnak içinde ifade edilmiştir. Ancak belirtilmelidir ki tezin amaçlarından biri de zaten- asıl hedeflenen bu olmasa da- bu partilerin liberalliğini tartışmaya açmak ve liberal siyasi parti denilince akla ilk gelen bu partiler üzerinden Türkiye’de liberalizmi sorgulamaktır. Çünkü bu partilerin parti programlarında, liberal ilkelerle kurulan yakınlığın analizi olmadan, devlete yönelik görüşlerinin de takibi imkânsızlaşmaktadır.

Bu amaca yönelik olarak tezin ilk bölümünde çalışmanın teori kısmını oluşturan ve çalışma içinde önemli yer kaplayan, siyasal kültür kavramı ile siyasal kültür-devlet ilişkisi irdelenmiştir. Siyasal kültürü daha iyi anlamlandırmak adına ilk olarak bu bölümde kültür kavramına değinilmiş ve bu olgunun toplumların tutum ve davranışlarını yönlendirme işlevi üzerinde durulmuştur. Daha sonra bu kavramın daha spesifik boyutunu oluşturan siyasal kültür olgusu, önceliğini farklı tutan birçok görüşle birlikte ifade edilmiş ve sistemle uyumlu bireyler meydana getirme işlevine özellikle vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu olgunun daha iyi algılanması adına bu kısımda, siyasal kültür kavramının doğuşuna zemin hazırlayan düşünürlerin görüşlerine, bulgularına, sınıflandırmalarına ve siyasal kültürün oluşumunda rol oynayan öğelere ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Siyasal kültürü meydana getiren ve aktarılmasını sağlayan aracın ise en başta dil olduğu belirtilmiş ve bir toplumda bireylerin zihinleri üzerinde kontrolü sağlama ve ortak kanaat oluşturma işlevlerini gerçekleştiren sembol, mit, ayin ve törenlere dikkat çekilmiştir. Türk siyasal kültüründe, seçkinlerin baskın konumundan dolayı seçkinler ve kitle kültüründen bahsedilerek, ileriki bölümlerde yapılacak değerlendirmelerde tezi anlaşılabilir kılmak hedeflenmiştir. Türk siyasal kültürünün nesilden nesile aktarılmasının önemli bir boyutunu oluşturan siyasal toplumsallaşmanın çalışma içerisinde yer alması elzem görülmüş ve siyasal toplumsallaşmanın tanımına, oluşumuna, evrelerine ve aracı kurumlarına genişçe değinilmiştir. Bu bölümde son olarak ise siyasal kültür ve devlet ilişkisi başlığı içinde, çalışmamızın en önemli kavramı olan devletin ortaya çıkışı, tanımı ve olmazsa olmaz unsurları ele alınmış ve daha sonra liberalizmde devlete yer verilmiştir. Ayrıca devletin siyasal kültürün hâkim değerlerini topluma aktarmasının aracı olarak, ideoloji üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Türk siyasal kültüründeki devlet anlayışı, onun oluşmasında rol oynayan öğelere yer verilerek ve Türk siyasal kültüründe ortaya çıkardığı yeni gelişmeler belirtilerek,

açıklanmıştır. Bu amaçla, Eski Türk devletlerinden başlanarak, bu dönemde devletin nasıl adlandırıldığı, ne gibi özelliklere sahip olduğu belirtilmiş ve devlete yönelik oluşan tutumların önemli kaynağını teşkil eden kut anlayışı ve siyasal kültüre etkileri üzerinde özellikle durulmuştur. Bu dönemdeki hâkim devlet anlayışına yönelik şifreleri veren Orhun Abileri ise yapılan yorumların ana kaynağını oluşturmuştur. İslamiyet'in kabulüyle birlikte devlete yönelik düşüncelerin dini bir söylemle dönüştürüldüğüne kısaca değinildikten sonra Osmanlı döneminin devlet anlayışının analizine geçilmiştir. Bu dönemde en önemli belirleyici konumundaki din olgusu özellikle ele alınmış ve padişahın konumu ile devlet anlayışına etkisi ifade edilmiştir. Osmanlı devlet düşüncesini ortaya koymak adına, sosyal, toplumsal ve ekonomik yapıdan bahsedilmiş ve bu dönemdeki hâkim devlet anlayışı değerlendirilerek, siyasal kültürde ortaya çıkarttığı yeni olgular belirtilmiştir. Bu zaman dilimindeki modernleşme hareketlerinin, Türk siyasal kültürüne katkısı ile devlet anlayışı üzerinde etkisi incelenmiş ve bu dönemde oluşup, Cumhuriyet döneminde de aktif rol oynayan unsurlara önemle yer verilmiştir. Daha sonra, Osmanlıdan kalan mirasın Cumhuriyet dönemindeki devlet anlayışına etkisi irdelenerek, Cumhuriyet felsefesini ve ilkelerini ifade eden olgular üzerinde durulmuş ve bu döneme hâkim olan devlet anlayışı ortaya koyulmuştur. Bu bölümde son olarak da 1950-1980 arası dönem ile 1980 sonrası devlet anlayışındaki dönüşümlere yer verilmiştir. Burada, DP ve ANAP'ın devlet algısına yönelik ne gibi değişimlere kaynaklık ettiği ile sivil toplum olgusunun toplumda kendisine ne kadar yer edinebildiği araştırılarak bir sonuca gidilmiştir. Ayrıca ele alınan dönemler içinde devlet anlayışına etki eden önemli gelişmelere de yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ikinci bölümde ortaya konulan geleneksel devlet anlayışının, liberal olarak addedilen DP ve ANAP programlarına ne şekilde yansıdığı araştırılmış ve devlet algıları analiz edilmiştir. Bu amaçla bu bölümde ilk olarak DP parti programı, devamında ise ANAP parti programı ele alınmış ve bu partilerin parti programlarında devlet anlayışına yönelik bilgi verebilecek maddeleri, ayrı ayrı incelenmiştir. Burada parti programlarında devlet algısına yönelik değerlendirmelerin gerçekleştiği maddelerin seçiminde izlenilmiş olan yöntem, partinin devlet anlayışı hakkında direk bilgiler veren maddelerin ele alınması ile birlikte, Cumhuriyet rejiminin paradigmasını içeren ve devlet anlayışına dair bilgiler veren 6 ilkenin, programlarda irdelenmesi şeklinde gelişmiştir. Ayrıca programlarda bu ilkelerden hangisine ne şekilde yer verildiği veya verilmediği, eğer parti programında bu ilkeler yer almış ise Erken Cumhuriyet dönemindeki anlamlarından kopuş gösterip göstermedikleri, yapılan analizlerin önemli bir yönünü teşkil etmiştir. Çalışma içinde sağlıklı bulgular edinebilmek adına, parti programlarında ele alınan maddeler içindeki ifadelerin, partilerin uygulamaları ile uyumluluğu tartışılmıştır. En son adım olarak da DP ve ANAP parti programlarının geleneksel devlet anlayışı ve ona yönelik öğeleri taşıyıp taşımadığı değerlendirilerek, hem devlet algısı hem de liberalliğiyle ilgili kanaatlere varılmıştır.

Sonuç bölümünde ise tezde çözülmek istenilen ana sorun etrafında, tüm bölümler bir bütünlük içinde özetlenmiş ve analiz edilen soruna yönelik olarak bir takım sonuçlara varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. SİYASAL KÜLTÜR VE DEVLET

Tezin teori boyutunu oluşturan birinci bölümün ilk başlığı içinde, siyasal kültür, kültür ve siyasal toplumsallaşma kavramlarına yer verilecektir. Bu bölümün ikinci ana başlığı olan siyasal kültür-devlet ilişkisi içerisinde ise devlet, liberalizmde devlet ve siyasal kültür-devlet bağlamında ideoloji ele alınacaktır.

1.1. Siyasal Kültür

Siyasal kültür kavramı, farklı insan davranışlarına odaklanarak yapılan kültür ve siyaset alanları arasındaki bağlantının analizi olduğu için bu başlık içinde siyasal kültüre geçmeden önce kültür kavramına değinilecektir. Sonrasında bir takım siyasal kültür kavramsallaştırmalarına, bazı düşünürlerin sınıflandırmalarına, siyasal kültürü oluşturan unsurlara ve seçkin ile kitle kültürü olgularına yer verilecektir. Son olarak ise siyasal kültür ve siyasal toplumsallaşma ilişkisi irdelenecektir.

1.1.1. Kültür

Bütün toplumlar, kendilerine özgü bir kültüre göre şekillenen, yapılaşmış toplumsal ilişkiler içerisinde örgütlenmiş üyelerinden oluşmaktadır. Üyelerin oluşturduğu toplum ve kültür birbirini tamamlayan öğeler konumunda olup, Giddens'in belirttiği gibi hiçbir toplum kültür olmadan var olamayacağı gibi kültür de toplumdaki bağımsız var olamaz.¹ Kültür, insanlar arası etkileşim sonucu doğup gelişir ve bu yüzden topluma muhtaçtır. Aynı şekilde toplum da dile getirecek ortak bir dil yaratmada, bir kendilik bilinci duygusu oluşturmada, düşünme ve yorumlama yeteneğinin elde edilmesinde kültüre muhtaçtır. Bütün kültürleri birbirinden ayıran ve her birini farklı kılan şey, toplumda önemli, değerli görülen öğelerin her birinde farklı olmasıdır. Her toplumda farklılaşabilen soyut düşünceler olarak kabul edilen değerler, bireylerin davranışlarına etki etmekte ve nasıl davranacakları konusunda onlara yol göstermektedirler. Toplumdaki her bireyin uymak zorunda hissettiği, bir kültürün değerlerini yansıtan, yıllardır uygulanan ve kabul edilen değerler sistemi normları oluşturmaktadır. Bu anlamda değerler ve normlar bir kültürün üyelerinin çevreleri içerisinde nasıl davranacaklarını biçimlendirmekte birlikte işlerler.

¹ Anthony Giddens, "Kültür ve Toplum", Cemal Güzel (Ed.), **Sosyoloji**, (Çev. Hüseyin Özel), 4. Baskı içinde (20-47), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2005, s. 22

Kültür, tek boyutlu bir kavram değildir. Toplumsal bir varlık olan insanın bütün öğrendiklerini ve paylaştıklarını çevreleyen bir kavramdır. Öyle ki bir insanın dilinden dinine, manevi değerlerinden sosyal ilişkilerine kadar nasıl olması gerektiğini, ne yapıp ne yapmayacağını ne yiyip, ne yemeyeceğine kadar birçok şeyi kültür öğretir. Kültürün işaret ettiği değer ve normlar o kadar benimsenir ve içselleştirilir ki zaman zaman bunların dışında gelişenleri yanlış kabul etme yanılığısına bile düşülmektedir. Bu noktada kültür: *“Bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden, rolleri oluşturan, düzenlenmiş davranışlar, düşünceler ve duyuşlar bütünüdür”*²denilebilir.

Yukarıda yapılan tanım insanı pasifize eden, sadece kültürden insana aktarım şeklinde gerçekleşen bir süreç gibi algılanabilir. Yani bir kültürel belirleyicilik gibi gözükebilir. Fakat insan kültüre esir değildir. Kültür, bireylerin daha önceki insan davranışlarını öğrenip, onları yorumlayıp ve onlara yeni parçalar eklediği ve bunları kuşaktan kuşağa aktardığı bir birikim sürecini ifade etmektedir. İlk zamanlar bulunduğu çevreye ve o çevrenin davranış kalıplarına uyum gösterme eğiliminde olan insan, birçok değişkenin etkisiyle aldığı kültürü ve davranış modellerini yorumlayıp kendi dünya görüşünü oluşturur. Bu aynı zamanda kültürün değişme ve ilerleme yönünü işaret etmektedir. Bir toplumun kuşaklararası yabancılaşması da kültürel değerlerin bir kuşaktan diğerine aktarılırken farklılaşması veya iyi aktarılamaması sonucu oluşmaktadır.

Yukarıda bahsedildiği gibi kültür çok boyutlu bir kavram olduğundan dolayı değişik bakış açılarına göre farklı farklı tanımları yapılabilir ve farklı açılar ekseninde ayrı ayrı sınıflandırılabilir. Kültür, bir toplumda var olan sınıflara göre ayrılabilir ve her sınıfın adı kendi kültürüne verilebilir. Bu tür kültür sınıflandırmalarına hem kültürün daha iyi anlaşılması için hem de siyasal kültür kısmında daha iyi analizler yapılması için yer verilecektir.

Çeçen, Kültür ve Politika adlı eserinde; toplumda, farklı kültürel yapılardan oluşan değişik kesimlerin çalışmaları ve ürünleri sonucunda meydana gelen genel bir kültürün olduğunu belirtmiştir. Daha sonra egemen kültürden bahsederek, bu kültürü toplumda egemen olan gücün veya toplumsal kesimin kendi yarattığı veya öne geçmesini istediği kültür olarak tanımlamıştır. Egemen kültürün karşısında ise karşıt kültürler vardır. Egemen kültür tarafından dışlanan karşıt kültürler, siyasal iktidarı etkileme gücünden yoksundurlar. Zamanla kültürlerin tutumunda değişiklikler gözlemlenebilmektedir. Egemen kültür var olan yapıyı koruyabilmek adına giderek tutucu kültür görünümüne girerken, karşıt kültürlerin ise zamanla düzeni değiştirebilmek için devrimci kültür yapısına dönüşebileceği görülebilmektedir. İktidarın seçimi sonucunda egemen olan kültür siyasal kültürü oluştururken, siyasal alan dışında kalan kültür ise süs kültürü adı altında görünüşe ağırlık veren kültür durumuna düşer. Toplumda ilerleme ve gelişmeden yana olan güçlerin getirdikleri kültür, öncü kültür olarak adlandırılırken, eskiden beri var olan kültürü

² Maurice Duverger, **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), 6.Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, 2006, s.74

geleneksel kültür olarak tanımlanmıştır. Resmi ve resmi olmayan kültür ayrımından yola çıkılarak, egemen kültür, devlet aracılığı ile resmi kültür düzeyine getirilirken, bunun dışında kalanı resmi olmayan kültür olarak ifade edilmiştir. Halk kitlelerinin oluşturduğu ve ilgilendiği kültüre yığın kültürü adı verilirken, ilerde ayrıntılı olarak bahsedilen aydınların oluşturduğu kültür, seçkinler kültürü olarak tanımlanmıştır.³

1.1.2. Siyasal Kültür Kavramı

Devlet ve toplumun beraber tayin ettiği alanda, hem siyasal iktidara hem de toplumsal ilişkilere yönelik öğeleri, davranış biçimlerini, siyasal ve toplumsal simgeleri, sembolleri ve dili içine alan siyasal kültür, bireyin hangi ölçütlere göre kendisini tanımlayacağı sorusunun yanıtlarını meydana getirmektedir. Bir toplumun siyasal kültürü, aynı zamanda iktidara müteveccih olarak geliştirdiği inanç, davranış, tutum, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütünü ve sosyal, siyasal ve ekonomik sahada gerçekleşen tüm belirleyicileri ve değişim dinamiklerini ifade eder. Siyasal kültür; siyasal değişmeyi, toplumsal değişmeyi, siyasal sisteme yönelen desteği, toplumla devlet arasındaki bağı, siyasal baskıyı, siyasal iktidarı, siyasal eylemleri içeren kapsamlı bir alandır.⁴

Öztekin siyasal kültürü şu şekilde tanımlamıştır:

Bir toplumun gerek o toplumun siyasal sistemi içinde yer alan, gerekse öteki siyasal oluşumlar dediğimiz, devlet, parlamento, hükümet, siyasi parti, kamu yönetimi, siyasal iktidar, demokrasi, seçim, anayasa vb. gibi kavramlar konusundaki bilgisi, görgüsü, alışkanlıkları, yaklaşımları, tutum ve davranışlarının tümü.⁵

İlter Turan ise siyasal kültürün, “*mevcut siyasal sistemin benimsenmesini, yönetmekte haklı görülmesini ve dolayısıyla devamlılığını sağlayan bir araç*” olması işlevi üzerinde durur.⁶ Turan’ın üzerinde durduğu bu işlev, bir anlamda siyasal kültür aracılığıyla sistemle bütünleşmiş, uyumlu bireyler yetiştirilerek, toplumsal rızaya dayanarak kurulan meşruiyet ilkesine işaret etmekte ve böylece sistemin devamlılığının sağlanacağı belirtilmektedir.

Sistemle bütünleşen bireylerin fikir ve davranışları, içinde bulunduğu siyasal kültürden beslenmiyorsa bu fikir ve eylemler siyasal iktidar nezdinde kabul edilmez ve sistem dışına itilir. Bunun sonucunda ise sistemin oluşturduğu siyasal kültür dışında, farklı kültürden beslenen siyasal kültürler, zaman zaman “öteki” olarak addedilebilir. Sistemin kendi değerlerine göre oluşturduğu

³ Anıl Çeçen, **Kültür ve Politika**, 2.Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.14

⁴ Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset**, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.84-85

⁵ Ali Öztekin, **Siyaset Bilimine Giriş**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2001, s.210

⁶ İlter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3. Baskı, Der yayınları, İstanbul, 1986, s.33

kültür ile bireysel kültürel değerler çatıştığında ise bireyin topluma, toplumun devlete, devletin de bireye yabancılaşması ortaya çıkabilmektedir.⁷

1.1.2.1. Siyasal Kültür Kavramsallaştırması

Siyasal kültür; siyasal iktidarı, toplumla devlet arasındaki ilişkiyi, siyasal ve toplumsal değişmeyi, siyasal sisteme yönelen desteği veya baskıyı kapsayan geniş bir alan olduğu için siyasal kültür alanında çalışma yapan, tanımlamada bulunan yazar ve düşünürler toplumda bulunan dinamiklerden bazılarının içeriğini öncü tutarak birçok farklı siyasal kültür tanımlamaları yapmışlardır. Siyasal kültür alanında yapılan çalışmalar sonucunda, siyasal kültür alanının genişliğine paralel olarak birçok siyasal kültür tanımı ortaya çıkmıştır. Bazı siyasal bilimciler, siyasal kültürden anlatılmak istenen daha da netleştirmek ve var olan sorunun üstesinden gelmek için tanımların içeriğini kategorilere ayırma yolunu tercih etmiştir.

G.M. Patrick, siyasal kültürün siyaset yazınında farklı farklı tanımlara dayanan dört farklı kavramlaştırmanın bulunduğunu söylemektedir. Bunlar;⁸

- D. Easton'un yaptığı Nesnel (Objective) kavramlaştırma,
- G. Almond, B. Powel ve S. Verba'nın Psikolojik veya Öznel (Subjective) kavramsallaştırması,
- L. W. Pye'in Bulgusal (Heuristic) kavramlaştırması,
- R. R. Fagen ve R. C. Tucker'in "içlemsel" (Comprehensive) kavramlaştırmasıdır.

Easton'un; siyasal kültürün bir boyutu olarak öne çıkardığı nesnellikten kastı; bireylerden bağımsız, onları aşan, fakat aynı zamanda onları bir arada tutan bütünlüktür. Bu anlamda Easton, her toplumun kutsal siyasal ve kültürel totem ve tabulara sahip olduğunu ve bunların ihlal edilemez olduğunu ve tartışamayacağını savunur. Easton; belirli inançlar, fikirler, normlar ve değerler dizisi olarak gördüğü siyasal kültürü, toplumun kutsalı ve aynı zamanda siyasal sistemin de başarısının belirleyicisi olarak görmektedir.⁹

"Psikolojik" ya da "öznel" siyasal kültür kavramsallaştırması, bireylerden aşkın, onlardan bağımsız ve kuşatıcı bir siyasal kültür algılamasını reddeden aksine bireye içkin olduğu varsayılan bir yaklaşımdır. Burada siyasal kültürü oluşturan temel olgu, bireylerin siyasal sisteme karşı

⁷ Çetin, **Siyaset**, s.88

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, 2. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1994, s.73-74

⁹ Sarıbay, a.g.e., s.74

takındıkları tavır ve davranış biçimleridir ve bireylerin duyguları, düşünceleri, yargıları, çıkarları ve değerleri ise bu kültürü oluşturan ana öğelerdir.¹⁰

Pye'a bulgusal kavramlaştırmasında, her toplumun kendine özgü gelenekleri, devlet ve kamu ruhu, bireysel bağlılıkları ve liderlik algılaması olduğunu için tüm topluma ortak bir harita çıkarmak yerine, her topluma ilişkin görgül çalışmalar ve araştırmalar ile o topluma ilişkin analizler yapma gereği üzerinde durur. Pye'a bir taraftan öznel kavramlaştırmanın işaret ettiği psikolojik eğilimlerin önemini, bir taraftan da toplumun kolektif tercihinin değerinin altını çizer. Bu bakımdan siyasal kültür, hem siyasal sistemin kolektif tercihlerinin ve tecrübelerinin ürünüdür hem de o sistemi meydana getiren bireylerin şahsi hayat tarihlerinin bir ürünü olmaktadır.¹¹

Nesnel kavramsallaştırma nesneyi, psikolojik kavramsallaştırma özneyi öne çıkartmasına karşın, içlemsel kavramsallaştırma bu iki öğeyi de kapsayan bir yaklaşımdır. Bunun için kapsamı en geniş siyasal kültür kavramsallaştırması olan Fagen ve Tucker'in yapmış olduğu tanımlamada; siyasal kültür kavramını meydana getiren nitelik ve özelliklerin tümüne vurgu yapılır. Bu kavramsallaştırmada, bireyin siyasal alandaki davranışları ile zihinsel yapısı arasındaki ilişkiyi etkileyen bütün öğeler siyasal kültür çerçevesi içine alınmakta ve hem örtük hem de açık siyasal davranışlar ile bunları yönlendirmede etkili psikolojik faktörlerin tamamı siyasal kültür kapsamında değerlendirilmektedir.¹²

"Öznel" siyasal kültür kavramsallaştırmasından yola çıkan Almond, bireylerin siyasal nesnelere karşı sosyo-psikolojik temelli etki ve tepkilerini ifade eden tutumlarının oluşmasında üç etken olduğunu belirtmiştir bunlar;¹³

- Bilişsel (Cognitive),
- Duygusal (Affective)
- Yargısal (Evaluative) etkenlerdir.

Bilme, algılama, inanma biçiminde siyasal kültürde, birey içinde yaşadığı toplumun siyasal müesseseleri hakkında belirli bir bilgiye sahiptir. Bu müesseselerde siyasi rolleri oynayanların kim olduklarını, siyasal partilerin içeriklerini ve renklerini yeterince bilir. Kısacası, bireyin ülkesindeki siyasal yapı hakkında en azından asgari düzeyde de olsa bilgisi vardır.¹⁴

¹⁰ Çetin, **Siyaset**, s.83

¹¹ Sarıbay, a.g.e., s.74-75

¹² Sarıbay, a.g.e., s.75

¹³ Ali Yaşar Sarıbay ve Süleyman Seyfi Ögün, **Politik Bilim**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.75

¹⁴ Esat Çam, **Siyaset Bilimine Giriş**, Genişletilmiş 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.201

Duygusal boyutta kişi, siyasal sistemi, aile ve/veya arkadaşlarının etkisinde kalarak reddedebilir. Otoriter figürler tarafından kendisine aşılanaına duygusal olarak itaat etmeyebilir.¹⁵ Kısacası bu boyutta birey; tanıma, bilme aşamasının ötesinde ve bu aşamaya oranla daha belirsizde olsa, etrafındaki siyasal yapıyı, olayları ve kişileri duygusal planda algılar.¹⁶

Yargısal boyutta nihai olarak birey, siyasal sistemi değerlendirmeye tabi tutabilir. Demokratik normları onu, siyasal sistemin taleplere tatmin edici bir düzeyde yanıt vermediği çıkarsamasına götürebilir.¹⁷

Siyasal kültür ülkenin siyasal yapısını şekillendirdiği gibi bireyin demokrasi, devlet, anayasa, meşruiyet, insan hakları gibi siyasi kavramlara bakış açısını da belirler. Bunun için bir siyasal kültürün genel özelliklerine bakarak, siyasal sistemin demokratik ya da otoriter oluşu hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Yukarıda yapılan açıklamayı ampirik deneylerle desteklemek adına Gabriel Almond ve Sidney Verba'nın, 1958-1963 yılları arasında ABD, İngiltere, Federal Almanya, İtalya ve Meksika'da yaptıkları kapsamlı bir alan araştırmasına ve bulgularına yer verilecektir. Bu araştırma ile siyasal kültürün siyasal rejim ve özellikle de demokrasi üzerindeki etkisine dair önemli bulgular elde edilmiştir. Bu araştırmanın ilk bulgusuna göre üç siyasal kültür modeli, üç ayrı siyasal yapıyla bir arada bulunuyordu. Dinsel siyasal kültür, merkezci olmayan geleneksel yapıya uygun düşünürken; bağımlılık siyasal kültürü, otoriter ve merkezci bir yapıyla uyuyordu. Katılcı siyasal kültür ise demokratik bir yapıya uyum gösteriyordu. Siyasal kültür ile siyasal yapı arasındaki uyum, siyasal sistemin istikrarını sağlarken, tersi durum ise sistemin işleyişini bozmaktaydı. Araştırmanın ikinci bulgusu ise bir toplumda hemen hiçbir siyasal kültür modelinin tek başına bulunmadığıdır. Yeni bir siyasal kültür modeli eskisini kovmuyor, bir anlamda onu yeniliyor fakat onun önüne geçiyordu. Böylece her ülkenin siyasal kültüründe, bahsettiğimiz dinsel, bağımlı ve katılcı öğelere rastlamak mümkündür. Son olarak da Almond ve Verba, bu üç siyasal kültür modeliyle ilgili öğelerin dengeli ve uyumlu bir biçimde bir arada olmasının, demokrasinin iyi işleme için gerekli olduğunu belirtmişlerdir.¹⁸

1.1.2.2. Almond ve Verba'nın Siyasal Kültür Sınıflandırması

Almond ve Verba siyasal kültür çalışması yapmanın gereğini, *“politik sistemi inşa eden farklı bireylerin tavır ve motivasyonlarıyla, politik sistemin niteliği ve performansı arasındaki ilişkiyi*

¹⁵ Sarıbay, a.g.e., s. 76

¹⁶ Çam, a.g.e. s., 201

¹⁷ Sarıbay, a.g.e., s.76

¹⁸ Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.108

*çözümleme isteği*¹⁹ olarak belirtmişlerdir. Bu anlamda siyasal kültür çalışmasının çıkış noktasının; inanç, fikir ve değerlerin siyasal iktidar üzerindeki etkisini tespit etmek ve toplumsal varoluşun anlamını, toplumsal öncelikleri ve güncel politikaları incelemek üzerine kurulu olduğu söylenebilir.²⁰

Almond ve Verba, ele aldıkları toplumların siyasal kültürlerini, siyasal ve sosyal yapılar ile toplumsal özellikleri göz önünde bulundurarak üçlü bir kategorilendirmeye tabi tutmuşlardır.²¹

- Katılımcı Siyasal Kültürü
- Uyruluk Siyasal Kültürü
- Yöresel Siyasal Kültürü

Katılımcı siyasal kültürde insanlar; vatandaş olduklarını idrak ederler, siyasal sistemle ilgilenirler ve onu tartışmaya isteklidirler. Siyasete yön verebileceklerine inanırlar ve adil olmayan bir şeyi protesto etmek için bir grup organize edebileceklerini düşünürler. Bu yüzden, yüksek derecede politik etki gösterirler. Oy vermenin öneminin farkındadırlar ve insanların siyasete katılması gerektiğine vurgu yaparlar. İçinde buldukları topluluklarda aktiftirler ve genellikle gönüllü organizasyonlara üyedirler. Büyük olasılıkla diğer insanlara güvenirler ve çocuk olarak aile tartışmalarına katıldıklarını anımsarlar. Katılımcı bir siyasal kültür, açıkça bir demokrasiyi destekleyecek bir profil çizmektedir.²²

Uyruluk siyasal kültürde insanlar, vatandaşı olduklarını idrak eder ve siyasete ilgi gösterirler, fakat sistemin işleyişi üzerinde önemli derecede bir değişiklik yaratabileceklerini düşünmezler ve bu nedenle pasif bir yöneliş içerisindeyler.²³ Siyasal haberleri takip ederler fakat siyasal sistemlerine az bağlılık duyarlar. Siyaseti tartışmaktan rahatsız olur ve siyasete yalnızca bir mahalli memurla konuşma mertebesinde tesir edebileceklerini hissederler. Bir grup ortaya çıkarmak onlar için alelade bir şey değildir. Politik tesirlilik duyguları yetersizdir ve bazıları çaresiz hisseder. Oy kullandıklarını ifade ederler fakat birçoğu heyecan duymadan oy kullanırlar. İnsanların kendilerini katılımcılardan ziyade itaatkâr tabiler olarak düşünmeye alıştığı bu kültürde demokrasinin gelişimi daha büyük zorluklarla karşılaşır.²⁴

¹⁹ Öğün ve Sarıbay, a.g.e., s.76

²⁰ Öğün ve Sarıbay, a.g.e., s.76-77

²¹ Samuel P. Huntington ve Jorge I. Dominguez, **Siyasal Gelişme**, (Çev. Ergun Özbudun), 1. Baskı, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara, 1985, s.20

²² Michael G. Roskinvd., **Siyaset Bilimi: Bir Giriş**, (Çev. Atilla Yayla), 1.Baskı, Adres yayınları, Ankara, 2013, s.146

²³ Duverger, a.g.e., s.89-90

²⁴ Roskinvd., a.g.e., s.146

Yöresel siyasal kültür, köy, klan, soy gibi yerel siyasal kültürlerin birbirlerine eklenmesinden oluşmaktadır. Bu kültürde insanlar sistemin varlığının çok az farkındadır veya sistemden bihaberdir. Bu siyasal kültürde insanlar içinde buldukları siyasal sistemden çok az şey beklerler. Siyasete alâka göstermezler, siyaset üzerine çok az bilgileri vardır ve siyaset hakkında nadiren konuşurlar. Politik tesir duygusuna sahip değildirler. Mevcut kurumlar karşısında biçare hissederler. Bundan dolayı bireyin siyasal sisteme yönelik bilişsel, duygusal ve yargısal yönelimleri oldukça düşüktür.²⁵ Yöresel siyasal kültürü daha az demokratik olan dar siyasal kültürdür. Dar siyasal kültürde, çoğu insan bir ülkenin vatandaşı olduğuna aldırış etmez. Bu kültürde demokrasinin gelişmesini beklemek ve teşebbüs etmek çok zordur çünkü bu kültürde demokrasinin gelişmesi için yalnızca yeni kurumlar değil aynı zamanda yeni bir vatandaşlık duygusu gerektirir.²⁶

Bülent Daver; Almond ve Verba'nın sınıflandırmasında mahalli siyasal kültürü, siyasal faaliyetlere katılmayan hareketsiz vatandaşlar olarak nitelendirmekte fakat böyle bir durumun pek nadir olduğunu söylemektedir. Siyasal katılmanın, seçmen olabilme ve seçilebilme yetenekleri gibi hukuki katılma imkânlarıyla karıştırılmaması gerektiğini belirtmektedir. Daver' e göre tanımlanan bir kategori, vatandaşın siyasal hayattan uzak tutulmasını öngören kanunlar, zorunlu olarak bu vatandaşların siyasal hayattan büsbütün ayrı kalmaları sonucunu doğurmaz. Bu görüşünü desteklemek adına Daver, kadınlara oy hakkının verilmediği ülkelerde, kadınlar kocalarına etki yoluyla siyasal hayata dolaylı olarak katılırken, teorik olarak yasaların tüm vatandaşlara siyasal hayata katılma fırsatı verdiği yerlerde, uygulamada bir kısım vatandaşların, örneğin siyahilerin (ABD'nin güney eyaletlerinde görüldüğü üzere) ise siyasal hayatta çeşitli engeller yüzünden yer alamadıkları örneklerini verir.²⁷

1.1.2.3. Siyasal Kültürün Temel Unsurları

Bir toplumda kültürü oluşturan pek çok farklı öge bulunmaktadır. Turan bu öğeleri maddi ve manevi öğeler, toplumsal kültür ve uluslararası kültür hareketleri, siyasal sistemi yönlendiren kadroların düşünceleri ve somut tecrübeler olarak dört sınıfa ayırır.²⁸ Bu faktörlerin yanı sıra doğal ve demografik etkenler, din, dil, sembol, mit, siyasal törenler ve efsaneler gibi diğer öğelerde bulunmaktadır.

Manevi Öğeler: Manevi öğeler içinde değerlendirilebilen siyasal kanaatler; olaylar ve çevrenin etkisiyle meydana gelmekte ve siyasal kültürün bir parçasını oluşturmaktadır. Siyasal hatıralar, olaylar ve çevrenin etkisiyle oluşan siyasal kanaatler tanıyıcı, değerlendirici, ifade edici

²⁵ Sarıbay, a.g.e., s.77

²⁶ Roskinvd., a.g.e., s.146

²⁷ Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, 1.Baskı, Kalite matbaası, Ankara, 1976, s.203-204

²⁸ Turan, a.g.e., s.34-35-36

olarak üç kısma ayrılırlar. Kişi bu kanaatlere, dış dünya ile yaptığı münasebet sonucu sahip olur. Siyasal olmayan olaylar ve ortamlar da siyasal kanaatlerin oluşmasında büyük etken olurlar öyle ki kişinin bu kanaatlere sahip olmasına kitle haberleşme, üretim biçimi, çevre genişliği ya da darlığı, meslek, gelir, statü, yaş, eğitim vb. gibi öğelerin katkısı yadsınamayacak kadar büyüktür. Başkalarının siyasal tecrübelerinin izlenmesi, idarecilerle kontak kurmak gibi siyasal mekanizmayla kurulan ilişkilerde kanaat yaratıcı unsurlardır. Siyasal kanaatler kaynaklarını, çoğu kez tabiat, dünya görüşü, zaman mefhumu ve ahlak anlayışı gibi unsurlardan oluşan toplumun genel kültüründen almaktadır. Örneğin; bir toplumun üyeleri kaderciler devletle ilişkileri de kaderciler olacaktır.²⁹

Maddi Öğeler: Maddi öğeler içinde ele alınan toplumun sosyo-ekonomik şartları, o toplumdaki davranışların, rollerin, siyasal yapıyı ve kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen adetlerin ve kuralların üzerinde etki göstermektedir. Ekonomik açıdan gelişmiş, uzmanlaşmış ve yoğun iş bölümü sebebiyle farklılaşmış toplumlarda kişilerin rolleri de geleneksel ve statik toplumlardaki kişilerin rollerinden farklılaşacaktır. Bundan dolayı farklılaşmış ve sanayileşmiş bir yapıya sahip bir toplumda değerler, bireyciler ve başarıya yöneliktir denilebilir. Feodal üretim tarzına sahip toplumlarda ise büyük olasılıkla sorunların dinsel bir yaklaşımla çözüldüğünü ve kaderciler bir kültürün egemen olduğu söylenebilir. Feodal toplumda yaygın olan geleneksel değerler, o toplumdaki kişilerin rollerine ve kişiliklerine etkide bulunacak ve böylece kişinin davranışlarının tabanında yatan o toplumun değer sistemi olacaktır.³⁰ Örneğin; Toprağa bağlı olan üretim, doğa koşullarının etkisine açık olan üretilmektedir ki özellikle geri teknolojinin, olumsuz iklim koşullarının etkisinin ortadan kaldırılamadığı ortamda, insan ne kadar çaba gösterse de alacağı ürün yine de doğal koşullara bağlı olacaktır. Bu bir su baskını ya da kuraklık olsun, aylar süren bir çabayı hiçe indirebilecektir. Bu anlamda doğa koşullarına bu ölçüde bağımlılık, insanları kaderciler bir anlayışa itecektir.³¹

Toplumsal Kültür ve Uluslararası Kültür Hareketleri: Siyasal kültürün doğasından ötürü, kendisinden oluşan genel toplumsal kültürden bağımsız bir ilerleme göstermesi beklenemez. Örneğin; Osmanlı Padişahının aynı zamanda Halife unvanını taşıması, Sultanın iradesine kutsallık atfederek, siyasal sistemin desteğini arttırmıştır ve itaatsizlik siyasal boyut olmanın yanında dinsel bir boyut kazanmıştır. Diğer bir örnek olarak Batı Avrupa’da kapitalizmin gelişme döneminde ortaya çıkan “laissez faire” doktrini iktisadi asıllı olmakla birlikte, devletin toplumdaki yeri ve rolüne ilişkin inançları da ele aldığından, siyasal kültüre de birçok etkide bulunmuştur.³²

²⁹ Ahmet N. Yücekök, *Siyasetinin Toplumsal Tabanı*, 1.Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s.18

³⁰ Yücekök, a.g.e., s.15

³¹ Kışlalı, a.g.e., s.57-58

³² Turan, a.g.e., s.35

Siyasal Sistemi Yönlendiren Kadroların Düşünceleri: Siyasal kültürün oluşumunda rol oynayan diğer bir etken, siyasal kültürün yeniden biçimlendirilmesinde inisiyatif alabilen, siyasal sistemi yönlendiren elitlerdir. T. Parla'nın Atatürkçülük örneğinde bahsettiği gibi, “bir siyasal ideoloji toplumda egemen konuma geçince, siyasal kültürün en belirleyici unsurlarından biri haline gelmektedir. Türk devriminin modernleşme adıyla tanımlanan amacı da toplumu yeni kültür ve değerlerle donatmak anlamına geliyordu.” Kemalist kadro aracılığıyla bir toplumsal mühendislik görevi üstlenilerek, eğitime dayalı siyasal toplumsallaşma aracılığıyla toplumun ve kültürün yeniden dizayn edilmesi sürecinde, siyasal kültürün de yeni rejime destek sağlayacak şekilde dönüştürülmesi amaçlanmıştır. Ancak Bedri Gencer'in makalesinde ifade ettiği gibi kültürün kolayca manipülasyona gelmez bir organizma olduğu değerlendirildiğinde, bu toplumsal mühendislik çabasının başarı derecesi tartışmalı hale gelecektir.³³

Somut Tecrübeler: Siyasal kültürün bir başka boyutu ise somut tecrübelerdir. Özellikle yakın tarihe bakıldığında siyasal kültür kavramının daha iyi anlaşılması için bazı tarihsel olayların analizi elzemdir. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluklardan ulus-devletlere geçişin ve 1917 Devrimi ile kurulan sosyalist rejimin, İkinci Dünya Savaşı'na neden olan yayılmacı faşist siyasal ideolojinin, Soğuk Savaş döneminde, dünya siyasetinin sosyo-ekonomik yapısını ikiye bölen sosyalizm-kapitalizm çatışmasının ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni demokratikleşmenin ve küresel pazar ekonomisine yönelişin, siyasal kültürler üzerinde önemli ölçüde dönüştürücü tesiri olmuştur.³⁴

Doğal ve Demografik Etkenler: İklimin insanlar ve dolayısıyla siyasal yaşam üzerindeki etkileri Aristo'dan başlayıp, İbni Haldun, Montesquieu gibi birçok düşünürün ilgisini çekmiştir. Savaşlarla iklim koşulları arasındaki ilişkinin, teknolojinin ve özellikle de savaş teknolojisinin gelişmediği dönemler için geçerli olduğu söylenebilir.³⁵ Fakat Türk toplumundan karşılaştırmalı bir örnek verilirse; daha soğuk ve yağışlı Karadeniz ikliminin insanıyla, Akdeniz'in ılıman ikliminin insanı farklı kişilik özellikleri göstermesi üzerinde az da olsa iklimin etkili olduğu düşünülebilir. Bir başka örnek olarak ise Eski Yunan'ın doğrudan demokrasisinde, açık havada yurttaşların Agora'da bir araya gelmesine olanak veren ılıman iklimin etkisi olduğu aşikârdır.³⁶

Bunun yanında bir doğal etkenler içinde bir ülkenin coğrafi konumu ve genişliğinin de bir ülkenin siyasal evrimi sürecinde önemli etkiler yaptığı, güncel örneklerinden de görülebilir.

³³ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, I-III. İstanbul: İletişim Yayınları 1994'ten Aktaran: Bedri Gencer, “Türk Siyasal Kültürü ve Ahmed Cevdet Paşa”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 217-238, 2002, s.221

³⁴ Sabri Sayarı ve Hasret Dikici Bilgin, *Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar*, 1.Baskı, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul, 2013, s.105

³⁵ Kışlalı, a.g.e., s.38

³⁶ Kışlalı, a.g.e., s.39

Amerika Birleşik Devletleri örneği ele alınırsa, Amerika toplumunda sınıf bilincinin gelişmemesi ile bu devletin uçsuz bucaksız ülkesi, kıta genişliği arasında bir bağlantı olduğu düşünülebilir. Uzun süre herkese yetip artan topraklarda, doğuda yer azalınca ülkenin batısı akla gelmiştir. Batıda zengin olma fırsatı, cesaret edebilen ve aklını kullanan herkes için olası bir durum olmuştur. Fakat bu durumun sürebilmiş olması Amerikan kapitalizminin dünya pazarlarını ele geçirmesiyle ilişkilidir.³⁷ Başka örnek verilirse, Türkiye'nin coğrafi konumu ve önemini göz önünde bulundurmadan, geçmişten bugüne kadar tecrübe edinilen toplumsal ve siyasal olayları yorumlayabilmek ve toplumun çok çeşitli yapısını anlamlandırabilmek zordur.

Dil: Siyasal kültür, Sarıbay ve Ögün'ün belirttiği gibi en başta nitelikli bir dil üzerinden gerçekleşir. Siyasal dil, kapsadığı kavramlar ve ona atfedilen anlamlarla siyasal ilişkilerin dolaşımını gerçekleştirir. Siyasal dil, siyasal nitelikli sözcükler olarak algılanmamalıdır öyle ki bazen bir jest, bir mimik bile politik dilin içinde yer alabilir.³⁸ Politik dil sosyal ve politik ilişkilerde yar alan bütün bireylerin, anlama, kavrama ve eylemlerini yürüten bütün dilsel ve göstergesel araçları içermektedir.³⁹ Whorf dil üzerine şunları söylemiştir:

Her dilin içinde mündemiç sistem, yani gramer, fikirleri ifade etmek için bir iletici araç olmakla kalmaz. Daha doğrusu şudur: dil kendi kendine fikir şekillendirir, kişinin düşün faaliyeti, algılarının analizi, fikir dağarcığında taşıdıklarının sentezi için bir program ve rehber sağlar. Fikirlerin meydana gelişi -eski tabirle- tamamen rasyonel, bağımsız bir süreç değil, fakat belirli bir gramerin parçasıdır ve gramerler arası farklılıklar az olabildiği gibi çok da olabilir.⁴⁰

Semboller: Siyasal dilin kapsamlı bir sembolizm içinde olduğu söylenebilir.⁴¹ Bir toplumun yapısal şeklini sürdürmesine olanak veren unsur, bu toplulukta var olan bireylerin sahip olduğu simgelerden oluşan dağarcıktır. Semboller kuşaktan kuşağa aktararak insanlara aynı toplumsal eylemlerde bulunmayı öğretir.⁴² Semboller, siyasal ve toplumsal alanda fikri ve değersel çağrışımlar yaparak toplumda “ortak” bir şuur oluşturur. Bu şuur, kültür içerisinde toplumda birlik, beraberlik ve uyum sağlama amaçlarına hizmet eder. Sarıbay sembollerin yönelmiş oldukları üç amaç olduğunu belirtmiştir. Birincisi; zihinsel ekonomi yapmak, yani bilgiyi ve yaşanan olayı indeksleme etkinliği, özetleme. Örneğin, Türkiye’de “12 Eylül” örnek olarak verilebilir. İkinci amaç ise iletişim ihtiyacını karşılamaktır; örnek olarak tutulan bir futbol takımının ambleminin, tanışmayan iki insanın tanışmasına ve iletişim kurmasına vesile olabilmesi verilebilir. Üçüncü ve son amaç ise; toplumsal/siyasal kimlikleri belirlemek veya onamak; ulusal marşın, bayrak

³⁷ Kışlalı, a.g.e., s.41

³⁸ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.102

³⁹ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.103

⁴⁰ J. A. Fishman, “A systematization of the Whorfian hypothesis” içinde (J. W. Berry ve P. R. Dasen, Londra, 1974) s. 74 den Aktaran: Şerif Mardin, **İdeoloji**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.94

⁴¹ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.102

⁴² Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.90

töreninin, devletin kuruluş yıldönümünün yerine getirdikleri fonksiyonların bu amaca hizmet ettiği söylenebilir.⁴³ Şerif Mardin, sembollerin insanların hayatındaki önemini, üç açıdan ele alarak şöyle belirtmiştir; “öğrenme süreci bir yerde simgeye bağlanır, simgeler birden çok kimsenin paylaştığı bir “toplum haritası” oluşturur, simgeler toplumsal eyleme iten bazı çağrışımların taşıyıcısıdır, simgeler bu açıdan “yükü” simge olarak çalışır.”⁴⁴ Her toplumun sembolleri birbirinden önemli noktalarda ayrılabilir. Örneğin Japon kültürü ile Türk kültürü bir değildir. Bu noktada farklı toplumların dünya görüşleriyle şekillenen sembolleri, ideolojilerle yakından ilgilidir.⁴⁵ Örneğin Türk siyasal kültüründe cumhuriyetin ideolojik değerleri, seçkinler grubunun konumu baskın olmakla birlikte, siyasetten iktidara kadar ulusal hayatın her yönü “devlet” sembolü etrafında toplanmıştır. Bu anlamda öğrenilen bilgileri donduran, zapt eden simgeler tek bir şahsın değil, bir topluluğun bir olayı nasıl yorumlayacağı üzerine konumludur ve insanlar buldukları ortamı idrak ederken onu tarafsız değil, çoğu zaman taraflı bir çağrışımla anlamlandırmaktadırlar. Örneğin; 1930’larda Türkiye’de bir üniversite öğrencisi dünyayı Atatürkçülüğün Batıcılık ve Batıya yetişme anlayışı içinde algılayabileceği gibi bugün bir üniversite öğrencisi daha farklı algılayabilir.

Özetle, Halis Çetin’in belirttiği gibi semboller; “*Evrenin anlamlarını başkalarına öğretmek için öğretici, insanların bu anlamlara boyun eğmesini sağlamak için öğretim yerleri.*”⁴⁶ olarak ifade edilebilir.

Mitler: Toplumda sembolik düzen içerisinde birlik, beraberlik ve uyum sağlama amaçlarına hizmet eden diğer siyasal dilin ifadesi mitlerdir. Bütün toplumlarda var olan düzeni meşru ve adil gösteren, yasaları, örf ve gelenekleri, müesseseleri açıklayan ve bunların haklılığına, doğruluğuna insanları inandırmak isteyen veya aksine bunları reddeden bir grup siyasal formüller vardır. Politik bilim bu formülleri mit (efsane) olarak adlandırmaktadır.⁴⁷ Daver, mitlerin iktidarın elde edilmesinde veya kaybedilmesi üzerindeki etkisi, topluma ve üyelerine psikolojik güvenlik duygusu sağlamasındaki işlevi ve son olarak toplum için gerekli istikrar ve dengeyi kurmadaki rolü üzerinde durur ve ideolojileri sistemli bir mitler bütünü olarak görür.⁴⁸ Buna paralel olarak Sarıbay ve Ögün, her modern devletin diğerlerinden üstünlüğünün, tartışılmaz olan ideolojik bir metin ve onu yorumlayan olağanüstülük iddiasındaki uzman politik figür üzerinden gerçekleştiğini ve bu

⁴³ Sarıbay, a.g.e., s.79

⁴⁴ Edward Sapir “Symbolism”, *Encyclopaedia of Social Sciences* (New York, 1934) s. 492-495. Aktaran: Şerif Mardin, **İdeoloji**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.91-92

⁴⁵ Şerif Mardin, **İdeoloji**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.101

⁴⁶ Çetin, **Siyaset**, s.90-91

⁴⁷ Daver, a.g.e., s.112

⁴⁸ Daver, a.g.e., s.113

açından David Apter'ın da belirttiği gibi devletin hiç değilse bir boyutuyla efsanevi bir oluşum olduğunu söylerler.⁴⁹

Her toplumda hâkim olan ideolojinin miti öne çıkar ve ötekileştirdiği ideolojileri karşısına alır. Örneğin; liberal demokratik bir toplumda siyasal hürriyet miti öne çıkarken, faşist yönetime sahip bir toplumda ise öne çıkacak unsur devlet olacaktır. Mardin'e göre nereden geldiklerini öğrenmek isteyen insanlar başlangıcının prestijli olmasını isterler ve bu anlamda mitler toplumda şanlı ve asil bir geçmiş yaratma işlevi görmektedirler. Örneğin; Hitler, Almanlara kendi geçmişleriyle ilgili olarak üstün Germen ırkının modern Almanya'nın temelinde bulunduğunu iddia etmiştir.⁵⁰

Mitlerin önemini ilk fark edenlerden biri Eflatun olmuştur. Ünlü eseri "Devlet" de Eflatun, ideal devleti yaşatmak için eğitimin devletin tekeline alınmasını ve edebiyat ile mitoloji esasına dayanan bir öğretim sistemi uygulamasını belirtiyordu. Bu sistemin temel miti ise devletin dayandığı sınıf yapısını (yönetici bilgeler-askerler-halk) meşru ve haklı gösteren metaller (madenler) efsanesi olmaktadır.⁵¹

Sonuç olarak mitlerin, zihinsel iklimi sadakat ve kimlik, biz ve ötekiler üzerine konumlandırılarak, geçmişte vazgeçilmez ilan edilmiş davaya adanmış asil kurbanların anılarından ders çıkararak, bugün için yapılması gerekenlere işaret eden emredici ve öğretici bir işlev ifade ettiği söylenebilir.⁵²

Ayin ve Törenler: Ayin ve törenler de sembol ve mitlere benzer işlevler görmektedir. Theodor Hanf'a göre ayinler ve törenler, bizlere içinde bulunduğumuz topluluğa ait olduğumuzu kavratır, diğer topluluklardan ayrılan farklılıklarımızı vurgular ve bu araçlar aracılığıyla diğer topluluklar üzerinde egemenlik kurabilir, farklı gruplardan gelen kişiler asimile edilebilir. Bahsedilen iki keskin uygulamanın yanı sıra, tekrardan benzeri vasıtalarla bir topluluğun içindeki alt topluluklar arasındaki farklılıklar tanınabilir ve farklılık içinde eşit işleme tabi tutularak birlikte yaşamak muhtemel olabilir. Daha ilerisi olarak ayin ve törenler, farklılık içinde birlik prensibinin gerçekleşmesi fonksiyonunu görebilir.⁵³

Siyasal tören ya da ayinlerin, siyasal ilişkilerdeki rolüne ilişkin iki farklı yaklaşımın olduğu söylenebilir. Birincisi, sembol ve törenleri araçsal ve faydacı olarak ele alan ve bu törenlerin

⁴⁹ "The New Mytho/Logics and the Specter of Super flous Man" Social Research, Vol.52, No.2, 1985'ten Aktaran: Ali Yaşar Sarıbay ve Süleyman Seyfi Ögün, **Politik** Bilim, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1999, s.138-139

⁵⁰ Mardin, **İdeoloji**, s.113

⁵¹ Daver, a.g.e., s.114

⁵² Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.142

⁵³ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.108

zihinleri bulandırmaya ve bazı gerçekleri gizleme işlevlerini gördüğünü savunan görüştür. İkinci yaklaşım ise törenlerin siyasal bir amaçla ilişkilendirilemeyeceği, işlevlerinin durumsal ve temsili olduğunu savunan görüştür. Birinci yaklaşımda, törenlerin perdeleyici işlevi sayesinde egemen sosyal sınıflar kendi çıkarlarını sürdürme fırsatını yakalarlar.⁵⁴ Ayin ve törenler, seçkinlerin kitle üzerindeki kontrol sağlamasında son derece önemli bir işlev görürler. Ayinleştirilenin amacı; sembol sistemini, siyasal kültürü, yalan gösterebilecek olaylardan tecrit etmektir. Böylece amaç edinilen kontrol ve siyasal düzen sağlanmış olacaktır.⁵⁵

Törenler artık bir uzmanlığın konusu olup ve bu uzman ekipler güçlü siyasal elitler için çaba harcamaktadır. Siyasal iktidar siyasal törenleri arttırarak -ister başarılı olsun ister olmasın- güçlü ve başarılı olduklarına dair bir sembolik efsane meydana getirebilirler.⁵⁶ Görüldüğü üzere 21. yüzyılda, fiziksel zora dayanan cezalandırma yöntemleri modern toplumlarda büyük oranda terk edilerek, bunun yerine semboller aracılığıyla kişisellik dışı, bürokratik ve örtük bir şekilde bireylerin zihinleri üzerinde, doğrudan kontrolü sağlamaya dönük bir yöntem geçerlilik kazanmıştır.⁵⁷

1.1.2.4. Seçkinler ve Kitle Kültürü

Türk siyasal kültüründe, seçkinler grubu baskın konumdadır. Bundan dolayı ileride olayları daha iyi analiz edebilmek ve tezi daha anlaşılabilir kılmak için seçkinler ve kitle kültürüne ayrıntılı yer verilecektir.

Bilişi düzeyinin kitle siyasal kültürüne göre daha yüksek olduğu seçkinler kültürü, bu farkı siyasal kültürün önemli bir boyutu olan inanç sisteminde bilhassa gösterir. Seçkinlerin sahip olduğu inanç sisteminin yapısal bütünlüğü fazlayken, kitle siyasal kültüründe ise bu bütünlük azalmakta, düşünce unsurunun hangisiyle ilişkili bulunduğu belirsizleşmektedir. Kitle kültüründe, seçkinler kültüründeki birçok ayrıntılı bilgiyi birleştiren, kapsamı geniş inanç sistemleri yerine, oldukça ufak çaplı inanç sistemleri karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, bilişi kapasitesinin azalması ve dünya görüşünün daralması sonucunu doğurmaktadır.⁵⁸

Seçkin ve kitle arasındaki farkın öncelikli sebeplerinden biri eğitimidir. Seçkin tabaka toplumdaki çoğunluğa göre daha uzun ve nitelikli eğitim almış bireylerden oluşur. Bilişi düzeylerinin yüksek olması ve bunun sonucu olarak soyut düşünebilme ve buradan mantıksal

⁵⁴ Sarıbay ve Öğün, a.g.e., s.109-110

⁵⁵ Sarıbay, a.g.e., s.85

⁵⁶ Sarıbay ve Öğün, a.g.e., s.108-109

⁵⁷ Sarıbay ve Öğün, a.g.e., s.109

⁵⁸ Sarıbay, a.g.e., s.84

yargılara ulaşabilme yetenekleri gelişmiştir. Bu durumun verdiği itibarla seçkinler, sembolleri manipüle edebilir ve kitleye kendi yorumlarını benimsetebilir.⁵⁹ Fakat eğitim düzeyi çok düşük olan bir aktör de siyasete duyduğu ilgi, siyasal olayları takip etme, düzenli veya sürekli bir şekilde siyasal faaliyette bulunma şeklinde, eğitime benzer bir kazanım elde edebilir. Bu anlamda, eğitim düzeyinden ayrı olarak güçlü bir inanç sistemine sahip olabilir. Öyle ki seçkin tabaka da ideoloji, inanç sistemi ve siyasal kültür açısından kendi içinde farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, daha çok ideolojik seçkinlerle karşılaşılabilirdiği gibi daha çok pragmatik veya daha az ideolojik seçkinlerle de karşılaşılabilir.⁶⁰

Dittmer, seçkinlerin sembolleri yönlendirme faaliyetini çerçeveleme olarak adlandırmaktadır. Bu çerçeveleme, içsel ve dışsal şekilde gerçekleştirilerek kitleye aktarılmaktadır. Dışsal çerçeveleme, ayinsel nitelikli törenler ve kutsanmış biçimler aracılığıyla gerçekleştirilir. Bunlar sayesinde sembol, daha etkileyici ve güçlü hale getirilir. Sembollerin ayrıca güçlenmesi ve kutsallık atfedilmesinin diğer bir yolu, içsel çerçeveleme ile olmaktadır. İçsel çerçeveleme, özgün ve saygın kelime dağarcığıyla ve fiziksel mimiklerin birlikte kullanılmasıyla gerçekleşir. Kısaca, seçkinler kitleler üzerindeki kontrolü; çerçevelemeyi kurumlaştırarak sağlarlar ve denetimlerini güçlendirirler.⁶¹ Türk toplumundan örnek verilirse, burada topluluğun genel uyumunu sağlamaya yönelik olarak, dışsal sembolik çerçevelemede “bölücülük” ile karşılaşılırken, içsel sembolik çerçevelemede ise “devlet” ön plana çıkmaktadır. Siyasetten iktidara, ulusal hayatın her yönü “devlet” sembolü etrafında toplanmıştır ve kendi sadakatlerini devlete sadakatle bir tutan seçkinler, kitleden de kutsallaştırdıkları devlete aynı sadakati göstermelerini beklemişlerdir.⁶²

Sınıf bilincinin ve bunun sonucu olarak çoğulcu dengelerin yeterince oluşmadığı geri kalmış ülkelerde, seçkinlerin önemi özellikle artmakta ve kitleyle aralarında büyük farklar belirlemektedir. Genellikle, Batıda ya da Batı kültürü etkisindeki kurumlarda eğitim görmüş sivil ve askeri bürokratlar, belirli bir gelişme düzeyine ulaşmaya kadar, geri kalmış toplumlarda öncü konumda olabilir. Etkileri sadece siyasal iktidarlara danışmanlık yapmakla kalmamakta, bu ülkelerde yaygın olarak yer alan tek partinin bünyesinde, doğrudan yasama organında da önemli oranlarda temsil edilmektedirler. Asker-sivil bürokrat ağırlığı, ordunun iktidara el koyduğu durumlarda daha da artmaktadır. Toplumsal yapıda ise çoğulculuk arttıkça, asker-sivil bürokrat aydınların kontrol imkânları azalmaktadır. Geri kalmış ülkelerdeki bürokrat seçkinler, yeni bir düzen kurma, çağdaş bir kültürü kitlelere benimsetme ve ulusal bütünlüğü sağlama işlevlerini kendilerinde görme zihniyetine sahiptirler. Gelişmiş ülkelerde ise bürokratlar toplumsal değerlerle bütünleşerek sistem

⁵⁹ Sarıbay, a.g.e., s.85

⁶⁰ Sarıbay, a.g.e., s.85-86

⁶¹ L. Dittmer, “Political Culture and Political Symbolism”, World Politics, 29/4 1977, s. 566’dan Aktaran: Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, 2. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul, 1994, s.85

⁶² Sarıbay, a.g.e., s. 86

içinde yerlerini almış ve öncü bir rol edinme görevi bu bürokratlara yüklenmemiştir.⁶³ Geri kalmış ülkelerde üzerinde durulan en büyük sorun, ulusal birlik ve bütünlüşmeyi sağlama meselesidir. Oysa belirli kültürel sentezin ancak zamanla olabileceği göz ardı edilmekte ve seçkinler ile kitle kültürleri arasındaki çatışma, uyuşma ve uzlaşmayı daha da zorlaştırmaktadır.⁶⁴

Turan, siyasal demokrasinin iyi işleyebilmesi için yığınlarla beraber seçkinlerin de düşünce ve çıkar ayrılıklarının ifadesini doğal karşılayan bir değer sistemine sahip olmaları gerektiğini ve çatışmayı yumuşatıcı davranış kurallarını bilmeleri ve bunları uygulamaları gerektiğini belirtir.⁶⁵

1.1.3. Siyasal Kültür ve Siyasal Toplumsallaşma İlişkisi

Bu başlık altında ilk önce toplumsallaşma ve siyasal toplumsallaşma kavramları ifade edilecek, sonrasında ise siyasal toplumsallaşmanın evreleri ile aracı kurumlarına ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

1.1.3.1. Toplumsallaşma

Toplumsallaşma, kişiliğin oluşumunda temel süreçtir ve kişilik ile toplum ayrılmaz bir bütündür. Toplumsallaşma, öğretici ve öğrenen ilişkisi üzerine kurulmuş bir öğrenme sürecidir. Bu süreçte bireyin içinde yaşadığı, toplumsal ilişkilerde bulunduğu kişi ve gruplardan oluşan toplum, öğretici konumdayken, toplumsallaşma sürecine giren birey ise öğrenen konumdadır. Bu öğrenme süreci, doğumla başlayan ve ölüme kadar devam eden, bireyin içinde doğduğu toplumun maddi ve manevi tüm kültürünü öğrendiği bir süreci kapsamaktadır. İnsan davranışlarının büyük kısmı öğrenilmiş davranışlardan oluşur ve kişiler başkalarıyla olan ilişkileri sayesinde toplumda var olan değerleri, normları, tutumları, alışkanlıkları ve becerileri öğrenir. Böylece ilk başta yalnızca biyolojik bir varlık olan birey, zamanla toplumsal bir varlık haline gelir. İçinde doğup, büyünülen kültürel ortamın kişilik ve davranışları etkilemesi, kişiye kendisinin toplumun önceden hazırladığı bir kalıp içerisinde bulunduğunu ve bireysellikten yoksun olduğunu düşündürebilir. Fakat bireyin doğumundan ölümüne kadar diğer insanlarla olan etkileşimi onun değerlerini, kişiliğini ve davranış biçimlerini etkilemektedir. Bununla birlikte toplumsallaşma süreci boyunca sahip olunan kimlik duygusu ile bağımsız düşünme ve eylemde bulunma yeteneği geliştirilir. Toplumsallaşma sürecinde, bireysel ve toplumsal gereksinimler, bireyi toplumsal sistemin üyesi durumuna getiren baş faktörlerdir.⁶⁶ Bu anlamda toplumsallaşma;

⁶³ Kışlalı, a.g.e., s.277-278

⁶⁴ Kışlalı, a.g.e., s.279

⁶⁵ Turan, a.g.e., s.46

⁶⁶ Gönül İçli, **Sosyolojiye Giriş**, 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s.117-118

Önceki kuşakların birikimlerinin ve kültürel mirasının bireylere aktarılması ve bireylerin de bu ilişkiye cevap vermesi anlamında iletişim; bu mirasın, bireyin davranış ve tutumlarını belirlemesi, bireyin de kendi kimlik ve kişilik değerleri ve tercihlerinin etkisiyle yeni miras oluşumuna katkıda bulunması anlamında bir etkileşimdir.⁶⁷

E. Williams toplumsallaşmayı şu şekilde tanımlamaktadır:

Bireyin, salt bir biyolojik varlık olmaktan çıkıp, belli bir topluma ve belli kümelere bütünleştirilmesi sürecine toplumsallaşma denir. Bu süreç aracılığıyla birey kişilik kazanmakta ve belli bir toplumda yaşamasını olanaklı kılan davranışları edinmektedir. Toplumsallaşma en geniş anlamda, çıraklık ya da eğitim ve öğretim yoluyla olmakta ve bu çıraklık bireyin dünyaya geldiği anda başlayıp, yaşamının sonuna değin sürmektedir.⁶⁸

İnsanın çevre ile olan ilişkisinde, hem etkileyen hem de etkilenen konumuna vurgu yapan diğer bir toplumsallaşma tanımı ise şu şekildedir;

İnsanın, tecrübelerinin ışığında kişiliğinin doğal yapısı ile yaşadığı toplumun sosyo-kültürel öğelerini yaşamı sırasında içselleştirdiği ve insani kişiliğinin farkına vardığı, bunun yanı sıra anlamlı toplumsal görevlerle yaşamak zorunda olduğu toplumsal çevreye uyumunu sağlayan bir süreçtir.⁶⁹

T. Caplow ise toplumsallaşmayı “*bireyin herhangi bir küme faaliyetine katılmasında kendisinden beklenen uygun rol ve ilgili normlardan haberdar olmasıdır.*” şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁰ Bir başka bakış açısına göre ise toplumsallaşma; “*insanın, karşılaşılan durumları müesseseseleşmiş kurallara uygun şekilde tarif ve idrak edebilmesini, onlara göre değerlendirmesini mümkün hale getirmektir.*”⁷¹ Durkheim’in, eğitimi, “*daha yaşlı kuşakların henüz toplumsal yaşama hazır duruma gelmemiş kuşaklar üzerindeki eylemi*” olarak ifade ettiği de bir anlamda toplumsallaşmaya dikkat çekmektedir.⁷²

İnsanlar, toplumda var olan simgeleri kullanabilme yeteneği ile toplumsallaşabilmektedirler. Toplumun devamlılığının sağlanması ve aktif işleyebilmesi, üyelerinin onun yapısını doğru bir biçimde anlamaları ve kendilerinden beklenen sorumlulukları etkin biçimde yerine getirmelerine bağlıdır. Bu koşulları gerçekleştirecek olgu ise toplumsallaşmadır. Bu süreç, belli bir toplum ya da küme için istenmeye değer görülen davranış ve değerlerin benimsetilmesi olduğu kadar, istenmeyen ve beğenilmeyen kimi dürtülerin baskı altına alınması periyodunu da ifade etmektedir.

⁶⁷ Çetin, **Siyaset**, s.42-43

⁶⁸ E. Williams, Dictionnaire de Sociologie, Paris 1961’den Aktaran: Sami Güven, **Toplumbilim**, 1.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s.161

⁶⁹ Rocher, Guy “Le Changement Social” Paris 1968, s.318’den Aktaran: İsmail Doğan, **Sosyoloji-Kavram ve Sorunlar**, 3. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.81

⁷⁰ Caplow, T, “Elementary Sociology”, New York 1965, s.23’ten Aktaran: Sami Güven, **Toplumbilim**, 1.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1999, s.161-162

⁷¹ Sulhi Dönmezer, **Sosyoloji**, 9.Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 1984, s.141

⁷² Mahmut Tezcan, **Sosyolojiye Giriş**, Genişletilmiş 5.Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2010, s.46

Toplumsallaşma; aile, arkadaşlık, okul, uğraş vb. unsurlardan etkilenecek oluşmaktadır ve bireyin organize bir yaşam biçimine uydurulması aşamalarını kapsamaktadır.⁷³

1.1.3.2. Siyasal Toplumsallaşma

Toplumsallaşma sürecinin ifade edilmesinde olduğu gibi siyasal toplumsallaşma tanımlamaları da birbirinden farklılaşma göstermektedir. Bir kısım anlatımlar bireyin iradesini göz ardı ederek, siyasal toplumsallaşmanın öğrenme, çevreden etkilenme boyutuna vurgu yaparken, diğer bir takım ifadeler ise insan iradesinden yola çıkılarak tesis edilmiştir.

Sigel'in siyasal toplumsallaşmayı, "*siyasal sistem tarafından uygulanan ve kabul gören ilke, değer, tutum ve davranışların aşamalı bir biçimde öğrenilmesi*"⁷⁴ süreci olarak gören tanımı ile Greenberg'in, "*bireyin kendisine biçilen yurttaşlık rolü ve toplum üyeliği kimliklerini kazanmak için siyasal sistemin değerleri, inançları ve davranış kalıplarına uymak ve egemen siyasal kültürle uyumlu yaşamaya çalışmak*"⁷⁵ ifadesinin ortak noktası, bireyin iradesinden ziyade siyasal ve toplumsal çevreye vurgu yapması ve bireyin kendisine yönelik şekillendirme sürecine karşı bir iradeye sahip olamayacağı kabulüne sahip olmasıdır. Fakat, Âdem ve Havva'nın insanlaşma sürecine tercih yaptıkları için girdiğini unutmuyarak, insanın seçimde bulanabildiği oranda toplumsallaşabileceği, siyasallaşabileceği söylenebilir. İnsan, tercihinin bir sonucudur ve doğal olarak insanların tercihi, bir toplumun kültürünün ve medeniyetinin niteliğini göstermektedir. İhtiyaçlar, iş birliğini; iş birliği grupların varlığını; gruplar ise uygarlıkları meydana getirmiştir. Ortak amaçları gerçekleştirme ve dayanışma görevine hizmet eden grupların, rekabet olmaksızın var olması mümkün değildir. İnsan da tabiatındaki bu iki zıt olgunun gerçekleştirilme niceliği kadar toplumsallaşabilir. Bu anlamda siyasal toplumsallaşma, bireyin tercih yapabilme özgürlüğünü kullanması ve bu tercihlerin sonuçlarına katlanmasıdır denilebilir.⁷⁶

Türker Alkanın, "*Siyasal toplumsallaşma, toplumsal-siyasal çevre ile bireyin arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış, tutum ve değerlerinin gelişmesidir*"⁷⁷ tanımı ise hem çevreyi hem de bireyi öne

⁷³ Özer Ozankaya, **Toplumbilim**, Genişletilmiş 11. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 2007, s.159

⁷⁴ Roberta Sigel, "Assumptions About the Learning of Political Values" Political Socialization, Edward S: Greenberg (Ed.), Atherton Press: New York 1970, s.20'den Aktaran: Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset**, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.40

⁷⁵ Edward S. Greenberg, "Consensus and Dissent: Trends in Political Socialization Research", Political Socialization, Atherton Press: New York, 1970, s.3'ten Aktaran: Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset**, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.40

⁷⁶ Çetin, **Siyaset**, s.81-82

⁷⁷ Alkan, Türker (1979), "Siyasal Toplumsallaşma" (Ankara: Kültür Bakanlığı yayınları)'dan Aktaran: Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, 4.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, s.104

çıkarmakta ve siyasal toplumsallaşmanın hem siyasal düzeni sürdürme hem de değiştirme işlevine vurgu yapmaktadır.

Toplumsallaşma sürecinde insan, nasıl bireysellikten yoksun olmayıp toplumla etkileşim halindeyse, toplumsallaşmanın bir boyutu olan siyasal toplumsallaşmada da bireyler, toplumsal-siyasal sistemle karşılıklı etkileşim içindedir. Bu nedenle siyasal toplumsallaşma, ilk olarak bireyin “siyasal insan” olarak rol alma mücadelesini ifade etmektedir. Elbette birey içerisine doğduğu çevre faktörlerinden etkilenecektir fakat siyasal olarak toplumsallaşmasının tek yönlü bir aktarım ve dayatma olarak algılanması, bireyin iradesini hiçe saymak demektir. Bu anlamda siyasal toplumsallaşma, “*çevre faktörlerinin de etkisi ile ama mutlak belirleyiciliği altında olmadan, bireyin bir siyasal insan olarak ortaya çıkması, bu oluş için mücadele etmesi ve benliğini oluşturması süreci*” olarak tanımlanabilir. Bu açıdan devlet ve toplumun belirleyiciliği altında gelişen süreç, “toplumsallaştırma” olurken, bireye yönelen baskılara karşı etki-tepki ilişkisini kapsayan ve insanın edilgen değil etken konumda olduğu sürece, “toplumsallaşma” denilmektedir. Bir toplumun, “toplumsallaştırılması” veya “toplumsallaşması” farkı ise o toplumun siyasal yapısının demokratik, otoriter veya totaliter olmasını belirlemektedir.⁷⁸

Başka bir tanıma göre siyasal toplumsallaşma; “*Siyasal kültürdeki devamlılık ya da değişimin, siyasal kültürün nüvesini oluşturan unsurların nesilden nesile aktarılmasıdır*”. Bireyler, çocukluk yaşlarından itibaren siyasal norm ile değerleri öğrenirler ve bunlara siyaset ile ilgili tutum ve davranışları daha sonra eklenir. Siyasal toplumsallaşma, gerek siyasal sistem açısından gerekse birey açısından bazı fonksiyonlara sahiptir. Bu fonksiyonlardan biri; bireyin siyasal sistemin çatısını oluşturan yasalara itaat etme, yerel meselelerle ilgilenme ve seçimlerde oy kullanma gibi değerlerle ilgili eğitilmesi işlevidir. Diğer bir fonksiyonu ise bireyin sistemi desteklemesi noktasındadır. Siyasal toplumsallaşma sayesinde sistemin sürekliliğine duyulan inanç sağlanmakta ve toplumsal destek ile bu inancın sayesinde, bireyler nezdinde sistemin meşruiyeti ile ilgili kaygılar hafiflemektedir.⁷⁹

Siyasal toplumsallaşma ve siyasal değişim sürecinde, bireysel ve siyasal kültürün uyumlulaştırılmasını sağlayan, karşılıklı ortak anlamlandırmanın adı olan meşruiyet, bulunduğu siyasal sistemin demokratik veya totaliter olmasına göre niteliği ve gücü bakımından değişiklik göstermektedir. Bireysel kültüre verilen önem, sistemin gösterdiği özelliğe göre farklılık arz etmektedir. Demokratik sistem, meşruiyet kaynağını farklı bireysel kültür dünyalarından almaktayken, totaliter sistemde ise egemen siyasal kültür tek meşru kültür konumundadır. Birey bakımından siyasal değişimin meşruiyetinde, aidiyet hissettiği kültürel durumların siyasal değişmeyi nasıl yorumladığı öne çıkarken, devlet açısından ise bireysel değişimin meşruiyeti, kendi

⁷⁸ Çetin, **Siyaset**, s.41-42

⁷⁹ Sayarı ve Bilgin, a.g.e., s.116

kültürel değerleriyle örtüştüğü ölçüde değer kazanmaktadır.⁸⁰ Demokratik kültürün egemen olduğu toplumda, siyasal toplumsallaşma yumuşak ve barışçıl yöntemler ile gerçekleşirken, otoriter ve totaliter toplumlarda ise baskı ve zorunluluklar öne çıkmakta ve bireyin toplumsal ile siyasal olayları değiştirmede ki iradesi çok az olmaktadır.⁸¹

Siyasal sistemlerin, her kesimin siyasal karar mekanizmalarına katılımının yetersiz, hatta imkânsız olduğu otoriter ve totaliter sistemlerde meşruiyet, kimlik, bütünleşme ve bölüşüm krizleri yaşanmakta ve siyasal sistem ile birey arasında yabancılaşma gerçekleşmektedir. Bu sistemin var olduğu bölgelerde bulunan seçkin yönetim, askeri diktatörlükler, krallıklar geniş halk kitlelerinin isteklerini ve tepkilerinin siyasal alanda yer almasını engellemektedirler. Bu sistemdeki meşruiyetten yoksun siyasi iktidarların, halk ile meşruiyeti sağlama aracı; zor, baskı, terör ve sindirmedir. Karar ve taleplerin tepeden aşağıya, tek yönlü işlendiği bu otoriter ve totaliter sistemlerde katılım araçları olan; hükümet, seçimler, meclisler göstermelik bir süs konumundan öteye geçememektedir. Özgür bir siyasal katılım olmadığı bu sistemlerde ise bireyin kendisini gerçekleştirme yöntemi olarak şiddet yerini almakta ve siyasal sisteme yabancılaşan insanlar, şiddeti bir çıkış ve tepki aracı olarak kullanmaktadırlar. Bu bahsedilen toplumlara örnek olarak Ortadoğu bölgesi örnek verilebilir. Seçkinler, askeri diktatörlükler tarafından yönetilen ve meşruiyet, katılım ve bölüşüm krizlerinin yaşandığı bu alanda, batının da bu ülkelerdeki çıkarlarından dolayı bu bölgedeki rejimleri desteklemesi ile şiddetin yayılma alanını genişlemektedir. Siyasal kültürün, toplumsal kültürle barışık olduğu, katılımın barışçı ve özgürlükçü bir şekilde gerçekleştiği demokratik sistemlerde ise şiddet hiç olmamakta ya da çok az olmaktadır. Siyasal katılımın çatışmacı veya barışçıl olmasını belirleyen temel unsur da siyasal kültür ile toplumsal kültürün ne kadar uzlaşabildiğidir. Kısacası, demokratik sistemin özgürce işlediği, her fikrin kendini çekinmeden ifade ettiği, hukukun üstün tutulduğu ve herkese eşit uygulandığı, tüm keyfilik ve üstünlük araçlarının ortadan kaldırıldığı bir siyasal sistemin varlığı, şiddetin meşruiyet alanını yok etmektedir.⁸²

Özetle, Ahmet Yücekök'ün de belirttiği gibi siyasal toplumsallaşmayı etkileyen birçok değişken vardır ve bu nedenle bu süreç tek boyutlu ve tek yönlü olarak değerlendirilemez. *“Bireyin siyasete duyduğu ilgi ve kişilik yapısı, içerisinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlara yaklaşım tarzı, siyasal sistemin yapısı, toplumsal kültür ve sosyo-ekonomik düzeyi”*⁸³ bu akışa etki eden özellikler olarak değerlendirilebilir.

⁸⁰ Çetin, **Siyaset**, s.65

⁸¹ Çetin, **Siyaset**, s.46

⁸² Çetin, **Siyaset**, s.204-205

⁸³ Çetin, **Siyaset**, s.44-45

1.1.3.2.1. Siyasal Toplumsallaşmanın Evreleri

Siyasal toplumsallaşma ile siyasal kültürün devamlılığı sağlanırken bireyin yaşamındaki her evre siyasal toplumsallaşmanın farklı bir yönünü teşkil etmektedir. Siyasal olana yönelik geliştirilen tutum ve davranışların öğrenildiği bu süreç, çocukluk dönemi, gençlik ve yaşlılık dönemlerinden oluşmaktadır.

1.1.3.2.1.1. Siyasal Toplumsallaşmanın İlk Evresi-Çocukluk Dönemi

Toplumsallaşmanın başlangıç dönemi olan çocukluk döneminde, her ne kadar çocukların siyasetten anlamadığı düşünülse de çeşitli araştırmalar erken denilebilecek bu yıllarda çocuğun ilk siyasi bilgileri, sembolleri, kimlikleri öğrendiğini ve siyasal tutum geliştirdiğini ortaya çıkarmıştır. Çocuk okula başladığında devleti, devlet başkanını ve diğer siyasal kurumları, öğretmeni aracılığıyla idrak eder. On bir, on iki yaşlarında ise siyasal alaka ve tutumlarının geniş ölçüde oluştuğu gözlemlenmiştir. Çocuğun siyasal toplum ve siyasal sisteme yakınlık kazanmasının bilgisel ve duygusal olmak üzere iki boyutu vardır. Çocuğun siyasal bilinç ve kişiliği oluşurken, gelişim dinamiği; duygusaldan bilişsele, basitten karmaşığa ve somuttan soyuta ilerleme göstermektedir. Çocuğun okula gitmeden önce, evinde bazı siyasal liderlerin fotoğrafları, maketleriyle tanışması ile duygusal bir tutum kazanması, duygusal boyutu ifade ederken, ileriki zamanlarda okula başladığında, bunlarla ilgili bilgiler kazanarak toplumsallaşması ise bilişsel boyutu ifade eder. Siyasal sisteme ve liderlere beslenen duygusal eğilimler son bulmasa da sonradan kazanılan bilgilerle yeni anlamlar edinilir.⁸⁴ Örneğin Türk toplumu içinde büyüyen bir çocuk, okula başlamadan önce Atatürk adını sık sık duyar, Atatürk heykellerini ve büstlerini çokça görür ve bunun doğal sonucu olarak Atatürk'e karşı sevgi besleyebilir. Çocuk, Atatürk'ü neden sevmesi gerektiğini ve kim olduğunu açıklayamamakta fakat başkalarının sevgisinden esinlenerek Atatürk'e bağlılık duymaktadır. Bu durum ise duygusal bir tutumu yansıtmaktadır.⁸⁵

Psikanaliz kuramının öncüsü Freud, bireyin davranış kalıplarının oluşmasında, çocukluk döneminde kazanılan özelliklerin önemli rol oynadığını ifade etmektedir. Örneğin; otoriter bir ailede yetişen bir bireyin büyüdüğü zaman, devlete ve hükümete yönelik düşünceleri de otoriter olacaktır ve otoriter tavırlar bekleyecektir. Fakat buna karşılık, ebeveynlerine düşüncelerini kolayca ifade edilebildiği demokratik bir atmosferde büyüyen çocuklar ise büyüdükleri zaman partilerden, amirlerinden, liderlerden sorular sorup açıklamalar isteyecek ve kendilerini ifade edebileceklerdir. Fakat bu yaklaşım, bireyin toplumsallaşmasında ilk beş yıla çok önem vermesinden ve yetişkinlik dönemindeki kişilik değişimlerini göz ardı etmesinden dolayı eleştirilmektedir.⁸⁶

⁸⁴ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, 1.Baskı, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2002, s.218-219

⁸⁵ Turan, a.g.e., s. 48

⁸⁶ Daver, a.g.e., s.119

1.1.3.2.1.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Ergenlik-Gençlik Dönemi

Genellikle okullarda geçen ergenlik ve gençlik dönemi, toplumsallaşmada büyük bir rol oynamaktadır. Bu dönemde birey, siyasal sistemle ilgili her türlü bilgileri edinir ve yurttaş olarak yetişmeleri sağlanır. Eğitim süresinin uzunluğuna göre toplumsallaşma farklılık gösterir. Eğitim düzeyi yükseldikçe, siyasal hayatta dinamik değerler, inançlar ve tutumlar kazanılır ve sisteme ilişkin inançlar güçlendirilir. Ancak yapılan araştırmalar, gençlerin siyasal yaşama katılım ilgilerinin düzensiz, sınırlı ve değişir olduğunu göstermiştir.⁸⁷

Eğitim, bu dönemde kişinin var olan inanç ve tutumlarını sağlamlaştırmaya çalışarak, duygusal ve bilişsel kültür içeriğinin aktarılmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu durumun yanında bireyler, eğitim görmeleri sonucu etkinlik duyguları artabilir, siyasal çevrelerini daha iyi denetleyebilecek yetenekler kazanabilir, kendilerini politik yaşamda etkinliği fazla olan bir seçkinler grubu olarak da değerlendirebilirler.⁸⁸

Gençler ile anne ve babaları arasında eğitim düzeyi farkının açılmasıyla, aralarındaki siyasal düşünce ve davranış farkı da açılmaktadır. Gençler, genellikle yaşlılara göre daha fazla değişime açık ve yenilik yanlısı olmaktadır. Bir takım incelemeler, gelişmişlik düzeyi ile ülke gençlerinin kişiliklerine etki eden değerler arasındaki bağlantıyı gözlemlemiştir ve gözlemler sonucu gelişmiş ülkelerde bireysel değerlerin öne çıktığı görülürken, geri kalmış ülkelerde ise ulusal değerlerin baskın olduğu fark edilmiştir.⁸⁹

Bu dönemde ergenlik çağındaki birey, genellikle başkaldırı ile kendisini kanıtlamaya çalışmaktadır ve aile dışı modellere yakınlaşmaktadır. Fakat yaş ilerledikçe, kişiliklerinin daha ılımlaştığı görülmektedir.⁹⁰ Bu noktada Bernard Shaw'ın çok ünlü cümlesine yer verilebilir: *“Eğer yirmi yaşında iken komünist değilseniz, kalbiniz yok demektir; kırk yaşına geldiğinizde hala komünist iseniz, kafanız yok demektir.”*⁹¹

1.1.3.2.1.3. Siyasal Toplumsallaşmanın Olgunluk Çağı - Yetişkinlik Dönemi

Çocukluk ve ergenlik döneminden sonra kişi, yetişkinlik veya olgunluk olarak adlandırılan yeni bir döneme girmektedir. Bu dönemde kişinin siyasal tutum ve davranışlarını; çalışıp çalışmaması, evli olup olmaması, çalıştığı işin niteliği ve benzeri gibi birçok faktör etkilediği için

⁸⁷ Dursun, a.g.e., s.219

⁸⁸ Turan, a.g.e., s.49

⁸⁹ Kışlalı, a.g.e., s.133-134-135

⁹⁰ Kışlalı, a.g.e., 135

⁹¹ Kışlalı, a.g.e., s.135

bu periyodu belirli bir yaş aralığı ile ifade etmek zordur. Olgunluk döneminde, yaş faktörü öne çıksa da belirli bir yaşa gelmek kadar iş sahibi olmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak da bu döneme girildiğinin göstergesi olabilir.⁹²

Bireyler, genellikle toplumsal yapı içerisinde sınıf değiştirme, daha iyi yaşama imkânlarına ulaşma, refah düzeyini yükseltmesi gibi durumlara yetişkinlik döneminde rastladığı için bu dönemde, dikey düzlemde yukarıya veya aşağıya; ya da yatay düzlemde sağa veya sola oluşacak yer değiştirmeler, kişinin siyasal toplumsallaşmasını da önemli derecede etkileyecektir. Bireyin siyasal değer, inanç ve tutumları üzerinde, kentleşme ve endüstrileşme gibi modernleşme hareketleri de büyük etkiler yapmaktadır.⁹³ Rejim, ideoloji değişiklikleri ile kişilerin yetişme döneminde elde ettiği değerler, inançlar ve öğrendiği kurallar, sonraki dönemde rastlayacağı durumlarda yetersiz olabileceğinden, bireylerin yaş ölçütünden bağımsız yeniden toplumsallaşması mümkün olabilmektedir. Örnek olarak, Irak'ın İngiliz sömürgesi olduğu dönemle, bağımsız bir krallığa dönüşmeden sonraki kültürü karşılaştırılırsa; birincisinde yetişen kuşaklara iletilen kültürün büyük olasılıkla sömürge yönetiminin kabul edilmesi üzerine kurulu olduğu, ikincisinde ise krala bağlılık ve itaatin vurgulandığı görülür.⁹⁴ Türk toplumundan örnek verilecek olursa, Kemalist kadro tarafından gerçekleştirilen Türk devrimi; modernleşme ile topluma yeni kültür ve değerleri intikal ettirmekte ve bir bakıma toplum mühendisliği misyonu üstlenmektedir. Toplumsallaşma süreci doğumdan ölene kadar bir süreci kapsamakta ve bahsedildiği üzere bu sürece etki eden faktörlerin sayısı ve niteliği, bir anlamda toplumsallaşmanın mahiyetini, yoğunluğunu ve hızını belirlemektedir.⁹⁵

Bu dönemde özellikle “yaş”ı öncü tutarak yapılabilecek analizlerden birincisi, kişinin yaşının ilerlemesinin doğal sonucu olarak tecrübe ve bilgisinin artması ve bu edinimin siyasal kültüre etkisidir. Ancak bu değişimin etkisi, her zaman eski değerleri kovmak anlamına gelmemektedir.⁹⁶ İkinci olarak yapılabilecek değerlendirme ise yaşlanma ile bireylerin düşünce ve tutumlarının değişkenlik alanı daralarak, görüşlerinin esnekliklerini yitirdikleri ve bildiklerine daha da bağlanma biçimde bir tutuculaşma davranış biçiminin güçlendiğidir.⁹⁷

Bireyin, politik bir dünya inşa etmesi süreci olan siyasal toplumsallaşmayı resmetmek, hem o toplumdaki politikanın doğasını anlamaya hem de politika yoluyla topluma verilen veya verilecek yönü kavramaya yarar. Kişinin siyasal dünyasını resmetmek için ise çocuğun politik olanla ilk

⁹² Turan, a.g.e., s.50

⁹³ Dursun, a.g.e., s.219

⁹⁴ Turan, a.g.e., s.51

⁹⁵ Dursun, a.g.e., s.219

⁹⁶ Turan, a.g.e., s.52

⁹⁷ Turan, a.g.e., s.55

münasebetinden, aile fertlerinin politik tutum ve davranışlarına kadar bilgi verebilecek soruların cevaplarına ihtiyaç vardır.⁹⁸ Bu soruların cevaplarının analizi için de siyasal toplumsallaşmanın araçlarının açıklanması elzemdir.

1.1.3.2.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Aracı Kurumları

Siyasal toplumsallaşmanın araçlarını; aile ve arkadaş grubunu kapsayan birincil gruplar ile okul ve eğitimi, medya organlarını içeren ikincil gruplar oluşturmaktadır.⁹⁹ Ayrıca ideoloji de ikincil gruplar içinde değerlendirilebilir. Yakınlık ve duygusallığın egemen olduğu birincil gruplarda, siyasal toplumsallaşmanın genel çerçevesi oluşturulurken, ikincil gruplarda bu çerçevenin içi doldurulup biçimlendirilmektedir.¹⁰⁰

1.1.3.2.2.1. Siyasal Toplumsallaşmanın Toplumsal Araçları/ Birincil İlişkiler

Birincil gruplar, bireyin iletişime geçtiği ilk kişilerden oluşmaktadır. Bu anlamda toplumsallaşmanın ilk kez, resmi olmayan bu gruplar içinde gerçekleştiği söylenebilir. Yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu bu gruplarda kişisellik ve duygusallık ön planda olmaktadır. Kişinin ilerideki siyasal davranışlarının alt yapısını oluşturması anlamında bu gruplar büyük önem arz etmektedir.

1.1.3.2.2.1.1. Aile

Aile, siyasal toplumsallaşmada rol oynayan kurumların en önemlilerinden biridir. Freud'dan itibaren birçok psikolog, temel tutumların kazanılmasında bireyin ilk yaşlarının önemini özellikle vurgulamıştır. Küçük yaşlarda elde edilen tutumların siyasal davranışlara etkisi ise su götürmez bir gerçektir.¹⁰¹ Aile içinde dünyaya gelen, büyüyen birey; emirlere uyulması gerektiğini, uyulmadığı takdirde çeşitli yaptırımları olabileceğini, davranışlarını düzenlemeyi, başkasının emirlerine itaat etmeyi ilk olarak burada öğrenir ve otorite kavramına yönelik algısı ilk burada şekillenir. Çocuğun aile içinde tanımladığı otorite, siyasal özellik göstermese de bu kapsamdaki ilişkisini ileriki yaşlarında siyasal alana aktarması olası görünmektedir. Birey, sistemle ilgili ilk izlenimleri, ilk bilgileri, duyguları, kavramları ve olayları ailesi aracılığıyla öğrenir. Aile üyelerinin siyasal değerleri, inançları ve tutumları bilinçli bir şekilde çocuğa aktarması, doğrudan öğretim şeklini ortaya çıkarmaktadır. Ancak aile üyeleri hiçbir siyasal bilgi aktarmasa bile, birey gözlemlediği otorite ilişkisini ileride siyasal alana aktaracak ve böylece dolaylı etkilenme

⁹⁸ Sarıbay ve Öğün, a.g.e., s.63

⁹⁹ Dursun, a.g.e., s.220

¹⁰⁰ Kışlalı, a.g.e., s.104

¹⁰¹ Kışlalı, a.g.e., s.104

yaşayacaktır.¹⁰² Otoriter tutumdan hareketle örnek verirse; aile içinde otoriter, disiplinli, hiyerarşik bir ilişki biçimi var ise bu aile içindeki çocuk kendilerinden üst durumda olanlara itaat edilmesi, eleştirilmemesi, alt durumda olanların ise söz dinlemesi, emirlere karşı koymaması gerektiği düşüncesine yatkın olacaktır. Kendini gerçekleştirme zorlaşacak ve siyasal alanda da rekabetten rahatsız, hiyerarşik düzene bağlı ve korkak olacaktır. Edindiği ilk iktidar ilişkilerinde ise otoriter ve baskıcı bir tavır sergileyecektir.¹⁰³ Bu duruma en iyi örneği, Almanya’ daki mevcut otoriter aile yapısının, Nazi rejiminin gelişmesindeki katkısını ortaya koyan çalışmalar göstermektedir.¹⁰⁴ Fakat tam tersi demokratik katılımcı ilişkilerin yer aldığı aile içinde yetişen birey ise siyasal alanda kendini özgürce ifade edecek, başkalarıyla ilişkilerinde uzlaşma ve dayanışmaya dayalı hoşgörülü tutum ve davranışlar sergileyecektir. Çetin’in ifade ettiği gibi nasıl siyasal sistemler, liberalizm, sosyalizm, faşizm, totaliterizm ve demokrasi gibi farklılaşıyorsa, aileler de kendi değerlerini çocuklarına intikal ettirmede tıpkı ideoloji gibi farklılaşmaktadırlar.¹⁰⁵

Çocuk, doğru- yanlış, suç-ceza gibi tanımlamaları ilk kez aile içinde öğrenir. Çocuğa biçilen değer ve rol, çocuğa aktarılan etnik, ideolojik, dinsel tanımlamalar, ezberletilen marşlar, anlatılan hikâyeler, şarkılar, kahramanlar gibi siyasal ve toplumsal simge sembollere yönelik anlamlandırmalar, aile içindeki ilişkilerin niteliği tarafından belirlenmekte ve çocuğun ileriki yaşlarında siyasal düşünce ve tutumlarına büyük ölçüde tesir etmektedir. Çocukların küçük yaşlarda edineceği siyasal kültürün önemine, “*çocukların hangi oyunları oynayacağını, hangi şarkıları ve masalları dinleyeceklerinin, müzik eğitimini nasıl alacaklarının, Tanrı inançlarının nasıl olacağını*” düzenlemesini yapan Planton’dan, “*birçok ailenin ve bu ailelerin ortak çıkarlarının egemen bir güçle doğruluk üzere yönetilmesidir.*” diyen Bodin’e kadar birçok düşünürün ilgisini çekmiştir.¹⁰⁶

1.1.3.2.2.1.2. Arkadaş Grubu

Bireyin, aileden sonra siyasal toplumsallaşmasına etkide bulunan diğer bir birincil grup ögesi arkadaş gruplarıdır. Aileden erken yaşlarda belli siyasal tutum ve davranışları öğrenen birey, aile dışı faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başlamasıyla birlikte, arkadaş gruplarına katılmaya başlar.¹⁰⁷ Çocuğun ailesinden öğrendiği grup bilincini, birlikte karar almasını ve davranışını geliştirmesini, dayanışmasını, paylaşmasını pekiştirebileceği ikinci bir alan olarak arkadaş çevresi karşısına çıkar. Elebaşların, istişarelerin, kararların, eylemlerin var olduğu bu örgüt içinde, bireyin liderlik veya

¹⁰² Dursun, a.g.e., s.220

¹⁰³ Turan, a.g.e., s.56

¹⁰⁴ Kışlalı, a.g.e., s.104

¹⁰⁵ Çetin, **Siyaset**, s.73

¹⁰⁶ Çetin, **Siyaset**, s.72-73

¹⁰⁷ Dursun, a.g.e., s.222

itaatkârlık yönündeki eğilimleri, kavgacı veya paylaşımcı yönleri büyük ölçüde sergilenir.¹⁰⁸ Arkadaş grubu denilince ilk olarak akla, erken çocukluk döneminde edinilen arkadaş grubu gelse de kişinin yaşamı boyunca siyasal anlamda bilgi edinmesine ve tutumlarını yönlendirmesine katkı sağlayan diğer kaynaklar ise hemşerilik, okul arkadaşlığı, iş arkadaşlığı, dernek üyeliği ve meslek olarak sıralanabilir.¹⁰⁹

Bireyin içinde bulunduğu arkadaş gruplarından etkilenmesini sağlayan nitelikler; grupların samimi, içten ve duygusal ilişkilere sahip olmasıdır. Arkadaş grupları içinde siyasal toplumsallaşmayı kolaylaştıran veya zorlaştıran etmen, bireyin ailesinden aldığı değer ve tutumlar ile arkadaş grubundan aldıklarının uyumluluğu ve zıtlığıdır. Aileden alınanlar ile arkadaş grubundan alınan değer ve tutumların uyum göstermesi durumunda, siyasal toplumsallaşma pekiştirilirken, aksi durumunda ise siyasal tutum ve değerlerin oluşturulması güçleşecektir.¹¹⁰ Bireylerin siyasal kültürlerinin şekillenmesinde önemli rol oynayan gruplar, ilk olarak bireyin hangi alt kültüre yöneleceğini ve etkileşim içinde olacağını belirler. İkinci olarak birey, kendi eğilim ve kültürüyle örtüşmeyen bir kültür boyutunu savunan grupla bağını kesebilir ya da önemsemeyebilir. Son olarak da bireyin kendisine en yakın bulunduğu grup, siyasal kültürle çoğu noktada ayrılıyorsa, bireyin siyasal topluma, rejime, siyasal sisteme yabancılaşması ve kendisini bunlardan bağımsız görmesi olası olabilir.¹¹¹

Arkadaş grubu aracılığıyla; siyasal bilgi, değer ve tutum kazanılması, kişinin içinde bulunduğu, üyesi olduğu toplulukların siyasal amaç ve esaslara göre şekillendiği anlamına gelmemektedir. Ancak hemen her topluluğun ucu siyasete dokunmakta, dolaylı ya da dolaysız ilgilenmektedir. Örnek verilecek olursa; meslek grubu, teşekkülünden kaynaklı siyasal bir topluluk özelliği göstermemesine karşılık, her meslek grubu, siyasal sistemin eylem ve kararlarından etkilendiği için siyasal yaşantıyla alakalıdır. Bununla birlikte spor kulüpleri, dayanışma dernekleri gibi kuruluşların yöneticileri de çoğunlukla siyasetten yakından ilgilenen kişiler olmakta ve böylece siyasete karşı ilgisiz olmadıkları anlaşılmaktadır. Arkadaş grubu aracılığıyla siyasal toplumsallaşmada diğer bir husus, kişinin ilişkide bulunduğu toplulukların bilinçli olarak örgütlü olabileceği gibi doğal oluşum özelliği de gösterebilir. Komşuluk buna örnek verilebilecek bir gruptur. Siyasal düşünceleri kesin olarak oluşmamış bir birey, komşuluk ilişkisiyle bulunduğu topluluktaki bireylerden etkilenebilir, onların sosyal baskısı ile belirli partiye oy verebilir, belirli siyasal figürlere kutsallık atfedebildiği gibi antipati de besleyebilir.¹¹²

¹⁰⁸ Çetin, **Siyaset**, s.78

¹⁰⁹ Turan, a.g.e., s.59

¹¹⁰ Dursun, a.g.e., s.222

¹¹¹ Turan, a.g.e., s.60

¹¹² Turan, a.g.e., s.59-60

Bireyin yaşına göre ailenin veya grubun etkisi değişkenlik gösterdiğinden, siyasal toplumsallaşma üzerinde hangisinin daha fazla etkisinin olduğu karşılaştırması sağlıklı sonuçlar vermemektedir. Çocukluk döneminde ailenin etkisi öne çıkarken, gençlik döneminde arkadaş gruplarının etkisi artmaktadır. Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde ise insanın kişiliği büyük ölçüde şekillenmiş olduğundan, arkadaş gruplarının etkisine daha kapalı ve seçici olunacaktır.¹¹³

1.1.3.2.2.2. Siyasal Toplumsallaşmanın Siyasal Araçları/İkincil İlişkiler

Daha resmi niteliğe sahip ikincil gruplardaki ilişkiler ile birey, birincil ilişkilerle elde ettiği siyasal davranışlarına daha da netlik kazandırmaktadır. Bu anlamda burada edinilen bilgiler, birincil gruplarda geliştirilen siyasal tutumlar üzerine inşa olmaktadır. İkincil gruplar, bireylerin uzun vadede siyasal olana ilişkin düşüncelerini oluşturması ve bunları diğer nesillere aktarması anlamında önemli bir evreyi oluşturmaktadır.

1.1.3.2.2.2.1. Okul ve Eğitim

Siyasal toplumsallaşma araçlarından, ikincil grupta yer alan okul ve eğitimin işlevi, en fazla sistemin varlığını korunması ve devam ettirilmesi noktasında kendisini göstermektedir. Bu amaç doğrultusunda eğitim kurumu, toplumun üyelerine belirli tutum, değer, inanç, davranış kalıplarını aktarmada araç olmakta ve böylece siyasal kültür, toplumun yeni kuşaklarına aktarılmaktadır.¹¹⁴ Birçok ülkede eğitimi düzenleyen kurumun kendini, “milli eğitim” tamlamasıyla başlayarak tanımlaması, bir bakıma o ülkede eğitimin, sistemin değer ve inançlarını taşıdığına ifadesidir.¹¹⁵

Okul içerisinde otoriteyi ifade eden öğretmenin ve okul yönetiminin varlığı, uyulması gereken emirlerin oluşu ve uyulmadığı takdirde ise cezalandırılma gibi ilişki ağları, bireyin toplumsal hayat ve otorite arasında bir bağlantı kurmasına neden olmakta ve siyasal alandaki davranış ve tutumlarına model oluşturmaktadır. Okulda siyasal sistemle ilgili bilgiler öğrenen bireylere ne tür bilgiler verileceği ve hangi siyasal tutum ve değerlerin kazandırılacağı, müfredat programları ile belirlenmektedir. Sistemin kendisi tarafından kutsanmış tutum ve değerlerine sahip, “iyi vatandaş” oluşturma amacına hizmet eden müfredat programları, siyasal toplumsallaşma açısından büyük önem arz etmektedir.¹¹⁶

Okul ve eğitim süreci içinde, öğrenci dernekleri ve sosyal kollarla ilgili çalışmaları içeren ders dışı faaliyetleri de siyasal tutum ve inançların elde edilmesi, siyasal değer ve bilgilerin

¹¹³ Dursun, a.g.e., s.222

¹¹⁴ Dursun, a.g.e., s.223

¹¹⁵ Turan, a.g.e., s.57

¹¹⁶ Dursun, a.g.e., s.223

sindirilmesi ve belli ideolojilerin aşılması noktasında önemli bir işleve sahip olmaktadır.¹¹⁷ Eğitim ve okul, daha önce bahsedildiği gibi hem bilgisel hem de duygusal açıdan siyasal toplumsallaşmayı etkilemektedir. Birey, okul ve eğitim aracılığıyla küçük yaşta ülke ideolojisinin simge, sembol ve ritüelleriyle tanışmakta, vatanını sevmesi, ulusu için canını vermesi gibi inançlarla donatılmaktadır.¹¹⁸

Eğitim ve okul; kurumsallaşmış, istikrar ve itibara ulaşmış, benimsenmiş siyasal sistemlerde meşruiyetin sürdürülmesine hizmet ederken, siyasal sistem değişikliğinin yaşandığı, sistemin yeterince benimsenmediği toplumlarda ise siyasal meşruiyetin yaratılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu noktada Türkiye Cumhuriyetinde Kemalist sistem, müfredat programlarının hazırlanmasından, ders verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ve ders dışı faaliyetlerin örgütlenmesi konularına kadar, meşruiyetini sağlamak adına eğitime ve okullara fazlasıyla önem vermiş ve üzerinde hassasiyetle durmuştur. Sabah ders ziliyle öğrencilerin, bir tür askeri komutu andıran bir düzenle, okulun bahçesinde toplanmaları, marş ve andın okunması, disiplin halinde sınıflara girilmesi, herkesin giymek zorunda olduğu tek tip üniformaların varlığı, okulun ve sınıfın bir bölümünde oluşturulan Atatürk köşeleri, sistemin meşruiyetinin sağlanması ve devamı çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹ Burada eğitim, resmi ideolojinin topluma aktarılma işlevini görmektedir. İdeolojinin tasarladığı homojen ve bütünsel toplum prototipi göz önüne alındığında, parçaların güçlendirilmesiyle organizmanın güçlenmesi hedeflenmekte ve bu amaçla zayıf ve güvenilmez bir doğası olan bireylerin bağlılıklarını, davranışlarını biçimlendirerek, ulusun bütünlüğü ve devletin gücü arttırılmak istenilmektedir.¹²⁰ Bu açıdan Türk eğitim sistemi, hâkim siyasal kültürün toplumu düzenleme ve belirleme eğilimi ile ideolojik çerçevelendirme özelliği nedeniyle demokratik bir eğitim sistemine işaret etmez.

Demokratik bir eğitim sistemi içinde ise birey aşağıda bahsedilen özelliklere sahiptir;

Bireyin bağımsız kimlik kazanması, diğer kültürel ve düşünsel farklılıklara saygı duyması, siyasal sisteme etkin katılımında bulunması, ilgi ve yetenek alanlarını keşfedip o yönde kendini gerçekleştirme, siyasal rol alma ve “siyasal insan” olma özelliklerinin geliştirilmesi, kendi tercihlerinin yönünde baskı altında olmadan davranış kalıpları oluşturmasını, sivil toplum örgütleri ve siyasal partilere katılarak siyasal özne olmaya çalışması, kişisel otoriterlik eğilimlerini törpülemesi, siyasal, toplumsal ve ekonomik sorunlara ilgi duyması ve bilgilenmesi, okul dışı siyasal toplumsallaşma etkinlikleri (spor, arkadaş grubu, kültürel ve sosyal faaliyetler) ile bireysel yeteneklerini kullanması yönünde teşvik edici, yönlendirici ve tercih hakkı sağlayıcı.¹²¹

¹¹⁷ Dursun, a.g.e., s.224

¹¹⁸ Turan, a.g.e., s.57

¹¹⁹ Dursun, a.g.e., s.224-225

¹²⁰ Çetin, **Siyaset**, s.118-119

¹²¹ Çetin, **Siyaset**, s.118

1.1.3.2.2.2. Medya Organları

Siyasal toplumsallaşma sürecinde önemli rol oynayan kitle iletişim araçları (televizyon, radyo, gazete, dergi, internet vb.) okuyucusuna ve dinleyicisine bilgi aktarmak, gelişmeler ve olaylar hakkında haberdar etmek, belli tutum ve değerleri aktararak bunların benimsenmesine yardımcı olmak ve bireylerin yönlendirilmesini sağlamak gibi işlevlere sahiptir.¹²² Kendi dünyası dışından ve siyasal sürecin işleyişinden, her taraftan bilgiyi sunan kitle iletişim araçları sayesinde haberdar olan birey, bunlar sayesinde farklı hayat düzeylerinin farkına varabilir, hayat standartlarını arttırmak için kendisine hedef oluşturabilir, beklentilerini gerçekleştirmek için de siyasal sürece katılımdan etkilenebilir. Kendi siyasal tutum ve inançlarının dışında farklı değerlerin farkına varan birey, bunlar arasından seçim yapabilmek için alternatifler oluşturabilir ve nihayet beklentilerini belirginleştirebilir.¹²³

Kitle iletişim araçları ile edinilen bilgiler seçici ve yorumlanmış bilgiler olduğundan, siyasal tutum ve inançların oluşmasında, insan rolünü pasifize eden bir işlev gördüğü düşünülebilir.¹²⁴ Ancak bir takım araştırmalar, kitle iletişim araçlarının, siyasal davranışlar üzerinde çok fazla etkili olmadığını göstermektedir. Kitle iletişim araçların asıl rolü, bireylerin siyasal tutum ve davranışlarını değiştirmekten çok, var olan eğilimleri güçlendirmede ortaya çıkmaktadır. Ancak toplumların ortak değerlerinin oluşturulmasını veya korunmasını gerekli gören uluslaşma ya da çözülme dönemlerinde, kitle iletişim araçlarının önemi büyük ölçüde göze çarpmaktadır. Bu gibi durumlarda, siyasal iktidarın kitle iletişim araçları üzerindeki sıkı denetiminin nedeni de budur.¹²⁵

Kitle haberleşme araçlarının kullanımı, kişinin iradesine göre alınabilecek bir karardır ve bu araçlardan aktarılan iletilere kişinin itiraz etme hakkı vardır.¹²⁶ Bireyin önceden edindiği değer yargılarının ve siyasal kanaatlerinin oluşmasında çok önemli yere sahip olan birincil grupların ve şahsi etkilerin varlığı, medyanın hedeflediği etkiyi bir ölçüde kırmaktadır ve yine bu değerler doğrultusunda çoğunlukla bireyler gazete, dergi, yayın programı vb. seçimini yapmaktadırlar.¹²⁷ Ayrıca medyanın etkisi, bir ülkede TV alıcısına, seyir için ayrılan zamana ve o ülkenin okur-yazar oranı gibi değişkenlere bağlı olarak artmakta veya azalmaktadır.¹²⁸

¹²² Dursun, a.g.e., s.227

¹²³ Dursun, a.g.e., s.228

¹²⁴ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.66

¹²⁵ Kışlalı, a.g.e., s.105

¹²⁶ Turan, a.g.e., s.60

¹²⁷ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.68

¹²⁸ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.67

Medyanın bireyler üzerinde dolaylı etkisine vurgu yapan bir araştırmaya göre, medyadan yayılan mesaj iki aşamalı bir şekilde bireye ulaşmaktadır. Öncelikle verilen mesaj, medyayla ilgilenen kanaat önderine ulaşmakta ve daha sonra kanaat önderleri bunları etkili oldukları kişilere aktarmaktadırlar. Örneğin, kırsal kesimde kanaat önderinin, başlıca yaşlıların ve din adamlarının seçmen kitlesi üzerindeki etkisi oldukça açıktır. Küçük bir arkadaş grubunu etkileyen kanaat önderinin mesajı, daha geniş kitlelere yayılabilir ve bu aktarım süreci boyunca farklı bir içerik kazanabilir.¹²⁹

Kitle haberleşme araçlarının şiddetine tesir eden diğer bir değişken de toplumun demokratik veya anti-demokratik özellik göstermesidir. Demokratik toplumlarda kitle haberleşme araçlarının özgürlüğünün en üst seviyede olması beklenirken, anti-demokratik toplumlarda ise bu özgürlüğün devletin tekeli altında ve oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu ayırmadan yola çıkarak anti-demokratik toplumlarda bilginin ve haberin eleştirilmesinin önünün kapatılması, siyasal iktidardan topluma tek yanlı bir aktarım olması, kitle haberleşme araçlarının etkisini artırırken, her türlü bilginin ve haberin eleştirildiği toplumlarda ise bu etkinin daha kısıtlı olduğu söylenebilir.¹³⁰

Yönetimin mahiyeti ister demokrat ister anti-demokrat olsun, iktidarlar meşru olduklarının ve halkın güvenine dayandıklarının üstünü sık sık çizerler. İktidarlar meşruiyetini sağlayacak düşünceleri çoğu kez kitle iletişim araçları aracılığıyla, propaganda yoluyla yayarlar. Çok kez doktrin aşılamaıyla özdeşleşen propaganda; iktidarın mevcut düzeni haklı ve meşru gösterme ile kendisini adil ve meşru yönetici olup vatandaşlarının iyiliğini ve saadetini düşündüğüne halkı inandırma aracı olmaktadır.¹³¹ Propagandanın büyük etkisiyle Bolşevizm'i gerçekleştiren Lenin "*Önemli olanın halk tabakalarını tahrik etmek ve propaganda yapmak.*" diyordu. Aynı şekilde başarısının temelinde ustalıkla propaganda yatan Hitler de "*Propaganda sayesinde iktidara geldik, propaganda sayesinde dünyayı fethedeceğiz.*" diyerek propagandanın önemini vurguluyordu.¹³²

1.2. Devlet ve Siyasal Kültür İlişkisi

Siyasi etkinliklerin ve mücadelelerin üzerinde gerçekleştiği bir alan olarak devlet, böyle bir temelde tartışmaların ana odağını teşkil etmekte ve siyaset biliminin öncelikle incelediği konuların başında gelmektedir. Kökenine, özüne ve kurulma nedenlerine yönelik üzerine birçok teori üretilen devletin ne olduğu konusu bu anlamda birçok farklı yaklaşımı içermektedir. Bu konuda söylenmiş birçok şey olmakla birlikte, çalışma içerisinde kısaca devletin tanımına, onu oluşturan unsurlara,

¹²⁹ Sarıbay ve Öğün, a.g.e., s.67

¹³⁰ Dursun, a.g.e., s.228

¹³¹ Daver, a.g.e., s.111-112

¹³² Daver, a.g.e., s.283

“liberalizmde devlet” olgusuna ve siyasal kültür- devlet ilişkisi bağlamında ideoloji kavramına yer verilecektir.

1.2.1. Devlet

Tek bir devlet tanımı olmamakla birlikte bugün ifade edilen anlamıyla bu kavram, on altıncı yüzyılda şekillenen modern devlete işaret etmektedir. Bu anlamda devlet, insanlık tarihiyle özdeş bir zaman dilimi yansıtmamaktadır, fakat bu süreçte ortaya çıkan değişik siyasal örgütlenmelerin birikimiyle oluşmaktadır. Devletin ne olduğunu en iyi şekilde ifade edecek olan da neden devlete ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevabı olacaktır.

Bugün modern devleti ortaya çıkaran süreci daha iyi anlamlandırmada göz önüne alınması gereken en önemli nokta, devlet ve siyaset ilişkisi olmaktadır. Aristo'nun “*İnsan siyasal bir hayvandır (zoon politikon)*” görüşünden yola çıkan bazı araştırmacılara göre, siyaset devlet olgusunun kapladığı alanın içinde yer almakta ve onunla birlikte bir etkinlik kazanmaktadır.¹³³ İnsan doğasına atıfta bulunan bu görüş, aslında insanlığın edindiği tecrübeler sonucunda ve ihtiyaçları ölçüsünde, kendi elleriyle kurdukları devlete neden ihtiyaç duydukları sorusunun da yanıtı olmaktadır. Fakat öyle ki siyasetin kapsamında yer alan emir vermek ve itaat etmek gibi olgular, devletsiz toplumlarda da görülebilen ve her ortamda gelişebilen durumları ifade etmektedir. Devletsiz toplumlarda, yöneten ve yönetilen ilişki anlamında ihtisaslaşmış bir siyasal kurum göze çarpmasa da burada birey ve toplum başrolü oynamaktadır. Bu anlamda devlet ile faaliyet alanını daha da arttıran siyaset, devletsiz toplumlarda da kendine yer bulmakta ve bu toplumlar “*devletimsi*”¹³⁴ örgütlenme biçimleri ile devletin çıkışına zemin oluşturmaktadır. Bahsedildiği gibi devletin ne olduğu konusunda öncülleri farklı olan birçok tanımlama olmakla beraber, Daver'in ifadesiyle bugünkü anlamıyla devlet aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

Amacı toplumsal düzenin, adaletin ve toplumun iyiliğinin sağlanması olan; belli bir toprak parçası üzerinde yerleşmiş bir insan topluluğuna dayanan ve bu topraklar üzerinde bulunan her şey üzerinde nihai meşru kontrole sahip; siyasal bir örgütle donanmış sosyal bir organizasyondur.¹³⁵

M. Weber ise devleti “*Belli arazi içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekelinde (başarıyla) bulunduran insan topluluğu*”.¹³⁶ olarak ifade etmiş ve onu diğer kurum ve örgütlerden ayıran cebir kullanma tekeline sahip olması özelliği üzerinde durmuştur.

¹³³ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, 3. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.21

¹³⁴ Vergin, a.g.e., s.33

¹³⁵ Daver, a.g.e., s.166

¹³⁶ Max Weber, **Sosyoloji Yazıları**, (Çev. Taha Parla), 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.132'den Aktaran: Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Beta Basım A.Ş., İstanbul, 2002, s.143

Bu tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere, devletin varlığından bahsedilebilmesi için olmazsa olmaz bir takım unsurlar gereklidir. Bunlar devletin ana kurucu öğeleri arasında yer alan halk, halkın üzerinde yaşayacağı ve devlet yetkilerinin kullanıldığı belli bir toprak parçasını içeren ülke, son olarak da siyasal otoriteye ve zorlama gücüne sahip, siyasi ve hukuki teşkilatlanmadır.¹³⁷

İdeolojiler toplum, devlet ve bireye yönelik geliştirdikleri düşüncelere göre birbirlerinden ayrılmakta ve öncüllerini farklı tutarak, kendi gerçeklik iddialarını oluşturmaktadırlar. Bu dünya görüşleri arasında, bu olgulara, özellikle devlete yönelik bakış açısıyla en çok tartışılan ideolojilerden biri ise liberalizm olmaktadır. Bu çalışma içinde çok önemli olan bu kavramın devlete bakışının ortaya konulması, çözülmeye çalışılan sorun açısından büyük önem taşımaktadır.

1.2.2. Liberalizmde Devlet

Liberalizmde birey, en temel gerçek olarak konumlanmaktadır ve diğer liberal olgular da ondan yola çıkarak açıklanmaktadır. Bireyciliğin yanında özgürlük, piyasa ekonomisi ve sınırlı devlet¹³⁸ liberalizmin diğer temel ilkelerini oluşturmaktadır. Liberalizmdeki birey tasavvuru, otoriteden muaf olarak, kendi hayatı üzerinde sadece kendisinin söz sahibi olduğu bir anlayışı yansıtmaktadır.¹³⁹ Bireylerin hür iradeleriyle kendi hayatları hakkında karar verme özgürlüğü ise başkalarının alanına giren müdahaleler ile sınırlanmaktadır. Bu anlamda özgürlük; hem birilerini güvence altına alan, hem de birilerinden korunan bir olgu olarak liberalizmde yer almaktadır.¹⁴⁰ Özgürlüğün kollanma ve kollama işlevini gerçekleştirecek olan şey ise bireylerin ihtiyaçlarına ve çıkarlarına çalışması için bireyler tarafından, birey için kurulan devlet olmaktadır.

İnsan ilişkilerinde baskı ve zorunlulukları reddeden, bunun yerine gönüllü işbirliğini benimseyen liberalizmdeki anlayışa paralel olarak devlet, anarşizmdeki gibi yok sayılmasa da sürekli üzerine şüphe ve korku duyulan bir anlamı çağrıştırmaktadır. Bu anlamda liberalizmde bu olgu, vatandaşlar üzerinde sınırsız otoriteye sahip olan, onlardan bağımsız ve onların üstünde aşkın ve kutsal bir niteliğe sahip değildir. Çünkü insanın yanında, hak ve özgürlükleri tehdit edebilecek ikinci bir aday olarak devlet, sınırlandırılmamış ve bazı kurallara bağlanmamış ise en büyük tehlikeyi arz etmektedir. Bu nedenle devlet, varlığını ve meşruiyetini sosyal sözleşmeden alan, bireyler veya gruplar arasındaki çatışmalarda tarafsız bir hakem olarak adlandırılmaktadır ve görevi; adalet, iç güvenlik ve ulusal savunma ile sınırlı kalmaktadır.¹⁴¹ Kendisine yüklenen bu

¹³⁷ Kemal Gözler, **Devletin Genel Teorisi**, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2011, s.4

¹³⁸ Atilla Yayla, **Liberalizm**, 5. Baskı, Liberte Yay., Ankara, 2008, s.150

¹³⁹ Çetin, **Çağdaş**, s.53

¹⁴⁰ Fatih Ertugay, **Cumhuriyet Dönemi Siyasal Düşüncesinde Devlet Algısı: Kemalizm, Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.41

¹⁴¹ Çetin, **Çağdaş**, s.60-61

görevleri gerçekleştirdiği sürece meşru sayılmakta, bunların dışına çıkıp kendisine başka fonksiyonlar yüklediğinde ise ona, meşruluğunu kaybetmiş gözüyle bakılmaktadır.

Liberalizmin kurucusu Locke'a göre; yönetilenlerin rızası ile bir sözleşmeyle oluşturulan devletin görevi, insanların doğa durumunda sahip oldukları "hayat, hürriyet ve mülkiyet" olarak ifade edilen doğal haklarını korumak ve bu haklara zarar verenleri cezalandırmaktır. Eğer devlet bu hakları ihlal eder veya ortadan kaldırmaya teşebbüs ederse; kurulan sözleşme bozulur, devlet meşruiyetini kaybeder ve insanların direnme hakkı doğar.¹⁴² Bunun için insanın doğasındaki bencillikle birlikte yozlaşmaya açık olan siyasal iktidar, kesin bir şekilde sınırlandırılmalıdır. Onu sınırlandıracak olan ise tabii hukuk ve kuvvetler ayrılığı ilkesi olmaktadır.¹⁴³

Devletin görevini savunma, iç güvenlik ve adaletle sınırlandıran klasik liberal görüş, 19. yüzyılın ortalarından sonra etkinliğini arttıran Marksist ve kolektivist reaksiyonların tesiriyle, sosyal ve pozitif bir içerikle, yeniden yorumlanmaya başlanmıştır.¹⁴⁴ Böyle bir anlayışta geleneksel liberalizmdeki negatif(sınırlı) devlet algısı yerini, etkinlik alanını arttıran aktif devlete bırakmıştır. Refah devletine sapan, yirminci yüzyılda da kendisini gösteren bu anlayışa karşı, klasik liberal savlar Neo-liberalizm adıyla, yeniden canlanışa geçmiş ve devletin küçültülmesi kuvvetli bir biçimde gündeme gelmiştir.¹⁴⁵ Özellikle böyle bir gelişmede Frederich A. Hayek'in görüşleri etkili olmuş ve bugün liberalizmin ana hatlarının belirlenmesine neden teşkil etmiştir.

Hayek kişinin özgürlüğü üzerinde sadece kendisinin tasavvur hakkının olduğunu ifade etmiş ve bunun dışındaki tüm planlayıcı politikaları reddetmiştir.¹⁴⁶ Ona göre devletin sosyal adaleti sağlamak amacıyla ekonomik ve sosyal hayata yaptığı müdahaleler, özgürlüğün tahribatına neden olmakta ve insanlığı kölelik yoluna götürmektedir. Çünkü adalet; değerlerin dağıtımıyla değil, kuralların adil olmasıyla ilişkilidir. Böyle bir anlayışta devlet, insanların neye ihtiyacı olduğunu belirtecek objektif ölçütlere sahip değildir ve zenginliğin yeniden dağıtımına yönelik politikalar, genel ve soyut yasa mefhumuna yaslanan hukuk devleti ilkesine terstir.¹⁴⁷ Bu nedenle de devlet, mal ve hizmetlerin dağılımı anlamında en mantıklı sistem olan piyasanın kendiliğinden işleyen sürecine müdahale etmemelidir ve bu mekanizmanın gelişmesini garanti altına alacak şekilde de sınırlandırılmalıdır. Yoksa birçok alanda görev üstlenen devlet hantallaşacak ve esas işlevlerini icra edemeyecektir. Hükümet kararları keyfiyete dönüşecek ve devlet içinde yolsuzluk kendisine yer

¹⁴² Mustafa Erdoğan, "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, 56, 7-31., 2009, s.9

¹⁴³ Fatih Ertugay, **Cumhuriyet Dönemi Siyasal Düşüncesinde Devlet Algısı: Kemalizm, Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s.44

¹⁴⁴ Mustafa Erdoğan, **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.26

¹⁴⁵ Erdoğan, **Liberal**, s.30

¹⁴⁶ Çetin, **Çağdaş**, s.78

¹⁴⁷ Erdoğan, **Liberal**, s.31-32

edinecektir. Hayek'in kendi söylemiyle "Bu bir yol hikâyesidir...ve bu yol uzun olmakla beraber, bir kere haddinden fazla ileri gidildi mi bir daha geri dönülemeyecek olan yollardandır."¹⁴⁸

1.2.3. Siyasal Kültür- Devlet İlişkisi Bağlamında İdeoloji

Bireyin siyasal toplumsallaşmasında önemli araçlardan biri olan ideoloji, "insan düşüncesinin ve eyleminin amacını, bu amaçlara nasıl varılacağını tanımlayan ve sosyal ve fiziki gerçeklerin niteliğini belirleyen bir değerlendirici prensipler sistemi"¹⁴⁹ olarak tanımlanabilir. İdeoloji, bireyin kendisini tanımladığı ve dünya görüşü olarak kabul ettiği değer ve ilkeler bütünü olarak ifade edilebileceği gibi devletin bireye dayattığı, hayatlarını ve davranışlarını düzenlediği yaptırımların toplamı olarak da ifade edilebilir.¹⁵⁰ Modern devletin kurulmasında ideoloji, büyük bir rol oynamıştır. Her modern devlet, kendini diğerlerinden üstün gören bir ideolojik metin(liberal, sosyalist vb.) ve onu yorumlayan ve onunla özdeşleşen politik bir figürle anılmaktadır.¹⁵¹ Bireyin siyasal toplumsallaşması alanında devlet tarafından kullanılan en etkili araçlardan biri olan ideoloji, gücünü en çok siyasal iktidarın belirlediği tanımlar ve amaçların bireye aktarılmasında, bunların çerçevesinde toplumun kurulmasında ve ona bir üst kimlik verilmesi konusunda göstermektedir.¹⁵² Toplumun ne adına, kim tarafından ve nasıl yönetileceği sorularının cevabını veren siyasal iktidarlar, iktidarın kaynağı konusundaki anlaşmazlıkları, bu anlaşmazlık sonucunda doğan güç kullanımını ve bu gücün hangi yasalar ile meşruluğunun sağlanacağı ve toplumsal düzenin nasıl kurulacağı noktasında ideolojilere ihtiyaç duyarlar. Modern meşruiyet kaynakları olan ideolojilerin siyasal sisteme yönelik yaklaşımı, iktidarın tanımı ve konumu farklılıklarının temelini oluşturmaktadır.¹⁵³

İdeolojiler, otoriter ve totaliter iktidarların, değer ile ilkelerini aktarmasında ve siyasal kültür oluşturmada çok önemli rol oynarlar. Oluşan ideolojik kuşatma, devletin sistemi kontrol mekanizması olarak işlev görür ve siyasal düşünce ile eylemlerin meşruiyet çerçevesini oluşturur.¹⁵⁴ Bu noktada ideolojilerin, toplumun siyasal iktidara itaatini sağlanması, bireylerle devletin çıkarlarını örtüştürerek, bireylerin siyasal iktidara yabancılaşmasını engelleme araçsallığı öne çıkmaktadır.¹⁵⁵ Bunlardan farklı olarak liberal demokrasi kültüründe ise devlet bir ideolojiye

¹⁴⁸ Fredrich A. von Hayek, Kölelik Yolu, (Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan), Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.4'ten Aktaran: Halis Çetin, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2007, s.69

¹⁴⁹ E. Allard, "Institutionalized Radicalism in Decline of Ideology" New York, 1971, s.117'den Aktaran: Halis Çetin, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, 1.Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2007, s.10

¹⁵⁰ Çetin, **Siyaset**, s.105

¹⁵¹ Sarıbay ve Ögün, a.g.e., s.138-139

¹⁵² Çetin, **Siyaset**, s.106

¹⁵³ Çetin, **Çağdaş**, s.5

¹⁵⁴ Çetin, **Siyaset**, s.106

¹⁵⁵ Çetin, **Siyaset**, s.107

sahip değildir, bireyler arasındaki farklı ideolojik yaklaşımlara saygılıdır ve hepsine eşit mesafede durmaktadır. Hayek, bu anlayışın temel noktasını şu şekilde ifade etmektedir; “*önemli olan gelişmeyi planlamak değil gelişmeyi kolaylaştıran şartları yaratmaktır. Tek gelişme yolu da bireyin kendi özgürlüğünü sadece kendisinin planlamasıdır. Diğer tüm planlayıcı politikalar bireyin köleliğini geliştirir.*”¹⁵⁶

Sarıbay, aktörlere ne tür siyasal eylemin ahlaki veya haklı olacağı konusunda yol gösteren siyasete ilişkin inançlar bütününe “siyasal inanç sistemi” adını vermektedir. Aktör, otoriteye itaat etmek için kendisine yönelen siyasal inanç sistemi ile kendi inanç sistemini karşılaştırarak değerlendirir ve bunun sonucunda itaat edip etmeyeceğine karar verir. Bu anlamda siyasal inanç sistemi, siyasal topluluğa dair ahlaki yükümlülüklerin yerine getirilmesinde bir meşruluk ölçütü olarak kabul edilebilir ve ideolojinin kapsamında yer alabilir.¹⁵⁷ Bireyin siyasal kültürünün değer ve ilkeleriyle, hâkim siyasal kültürün çatışması durumunda, benimseme/uyum veya reddetme/yabancılaşma durumlarından biriyle karşılaşılabilir.¹⁵⁸

İdeolojinin tanımını kapsamlı bir şekilde Shils aşağıda şu şekilde değerlendirmektedir:

Görüş açısı, inanç sistemi, fikirsel bütünlük değerlerinden aşkın olarak anlatım kesinliği, merkezi bir ahlaki veya bilişsel eksen etrafında sistematik olarak kümelenme derecesi, geçmişin ve çağın düşünce türleriyle yakınlığı, yeni unsurlara veya çeşitliliğe kapalılık derecesi, davranışı etkilemeye çalışma derecesi, beraberinde getirdiği etki, katılanlardan istenen fikir birliği, fikrin meşruluğunun ne oranda bir otoriteye bağlandığı, inancı gerçekleştirmeyi üstüne almış bir kurumla ilişkisi en yüksek eklemlendirici düşünce yapılarıdır.¹⁵⁹

Bu anlamda ideolojiler, bireyin toplumsallaşmasına çok boyutlu bir katkı sağlarlar ve devletin kendi siyasal kültürünü bireylere aktarmada, en önemli araçlar arasında yer alırlar.

¹⁵⁶ Hayek, Friedrich, A.von; “Kölelik Yolu”, Çev. T. Feyzioğlu-Y.Arsan, Liberte Yayınları, Ankara, 1999 s.296’dan Aktaran: Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset**, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.105

¹⁵⁷ Sarıbay, a.g.e., s.81

¹⁵⁸ Çetin, **Siyaset**, s.108-109

¹⁵⁹ Edward Shils, “The Concept and Function of Ideology”, International Encyclopedia Social Sciences, 1968, 7.cilt s.66’dan Aktaran: Halis Çetin, **İnsan ve Siyaset**, 1.Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.107

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDE DEVLET

Türk siyasal kültüründe öne çıkan en önemli olgu şüphesiz devlettir. Türk toplumunda bu kavram, siyasal olana ilişkin birçok düşüncenin çıkış noktasını oluşturmakta ve başlı başına bir amacı teşkil etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, ifade edilen aşkın devlet anlayışını dönemsel olarak hangi öğelerin beslediği ve bu olgunun Türk siyasal kültüründe ne gibi etkiler meydana getirdiği irdelenecek ve bu düşüncenin zaman içinde süreklilik gösterip göstermediği analiz edilecektir.

2.1. Tarihsel Arka Plan

Türk siyasal kültürü, bir inceleme alanı olarak geniş bir tarihi kapsamaktadır. Bu nedenle Türk kültürüne dair herhangi bir zaman diliminin bilgisi, kendisinden önceki dönemin analizini gerektirmektedir. Öyle ki Türkler, ilk ana yurdu olan Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmişlerdir ve bu süreçte şekillenen siyasal gelenek içinde İslâmiyet'i kabul etmişlerdir. Sonrasında başlayan, asırlar boyunca hüküm süren Osmanlı dönemi ve ardından kurulan Cumhuriyet Türkiye'si siyasal kültürü arasındaki benzerlik, dönemler arasındaki etkileşimi gözler önüne sermektedir. Bu durum, Türk siyasal kültürüne yerleşmiş bazı öğelerin, belli bir zaman diliminde şekillendiğini ve bazı değişikliklerle toplumun bireyleri tarafından içselleştirilerek devam ettirildiğini göstermektedir.

Osmanlı öncesi döneminden Cumhuriyet Türkiye'sine kadar aktarılan, Türk siyasal kültüründe başrolü oynayan unsur olarak devlet ile karşılaşmaktadır. Türk toplumu, tarihin en eski dönemlerinden beri değişik coğrafyalarda muhtelif anlayışlarla kurmuş oldukları çok sayıda ki devlet sayesinde birçok kültürle karşılıklı etkileşimde bulunmuş ve kültürlerini bir takım değişikliklerle ileriki kuşaklara aktarmıştır. Bundan dolayı, Türk devlet geleneğinin belirleyicisi olan ve Türk siyasal hayatı hakkında önemli ipuçları veren incelemelere, kurulan ilk Türk devletlerinden başlamak ve Orta Asya devletlerinin siyasal yapısını temel almak yerinde bir yöntem olacaktır.

2.2. Osmanlı Öncesi Dönem

Türkler, anavatanı olan Orta Asya'dan Batı'ya 10. yüzyıldan itibaren göç etmişlerdir ve bu sürecin öncesinde ve sonrasında birçok devlet kurmuşlardır. Eski Türklerde devlet, "il" veya "el"

olarak adlandırılırdı ve siyasi teşkilatlanmanın en üst noktasında bulunan, boyların ve budunların birleşmesinden oluşmaktaydı.¹⁶⁰ “Boy” lar çoğunlukla soy ve dil birliğine sahipken, budunlar, boyların sıkı işbirliğini meydana getirdiği siyasi topluluklardır.¹⁶¹ İslam öncesi Türk devletleri dört temel üzerine kurulmuştur. Bunlar; bağımsızlık, her bağımsız devletin hak ve yetkilerini yasal olarak kullanabildiği ülke, devletle işbirliği yapan, özel mülkiyet ve ferdi haklara sahip halk ve sosyal hayatı düzenleyen kanun(töre) dir.¹⁶²

Eski Türk devletlerinde, iktidarın yetki ve gücünün Tanrı tarafından verildiğine inanılmıştır. Tanrısal irade, seçeceği, güçlü kılacağı ve atayacağı kişiyi “kut” aracılığıyla tespit etmektedir. “Kut” bir bakıma iktidarın kullanıcısını belirlemektedir.¹⁶³ Burada egemenliğin Tanrısal kaynaklı olması, egemene de ulûhiyet atfedildiği anlamını beraberinde getirmemektedir. Burada önemli olan nokta; kutsanan şeyin devlet adamının şahsı değil görevin kendisi olduğudur.¹⁶⁴

Hükümdarın yetkisinin sınırı, halkı ve devleti idare etme vazifelerinin yerine getirilmesi sorumluluğu ile çizilir. Bir bakıma hükümdarın kutlu olup olmadığı, onun icraatıyla belirlenir. Hükümdarın en temel vazifesi, adaletle hükmetmek ilkesidir. Bununla bağlantılı olarak beyler arasında tarafsız olmak, bolluk ve bereketle idare etmek, hükümdarın diğer görevleridir.¹⁶⁵ Eski Türkler ‘de hükümdara yüklenen bu görevler aynen Osmanlı padişahına da aktarılmıştır. Bu görevlere ilave olarak Osmanlı’da padişaha yüklenen yeni bir görev; “*halife olarak; şeriat hükümlerine uymak ve İslam’ı hâkim kılmaktır.*” Bu görevlerin yerine getirilmemesi durumunda Sultan “kut” unu, dolayısıyla meşruluğunu kaybetmiş olacaktır.¹⁶⁶

Eski Türk hükümdarlarına nasıl Tanrı kut vermiş ve onu dünyaya hakan yapmış ise Osmanlı padişahını da, “*Allah’ın Yeryüzündeki Gölgesi*” kılmıştır. Görüldüğü üzere farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda tek bir anlayış hüküm sürmüştür. Bu anlayış ise, “*cihan hâkimiyeti*” anlayışıdır.¹⁶⁷ Bu anlayış gereği devletin başında bulunan kişi, “*güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar ya da uzak doğudan Batının denizinin ucuna kadar tüm yeryüzünün hükümdarı*”

¹⁶⁰ Gülçin Çandaroglu, **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s.93

¹⁶¹ Mustafa Aksoy, “Türklerde Sosyal Yapı”, Cemil Öztürk (Ed.), **Türk Tarihi Ve Kültürü**, 3. Baskı içinde (255-265), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s.257

¹⁶² Çandaroglu, a.g.e., s.93-94

¹⁶³ Selahattin Tozlu, “Türklerde Devlet Yönetimi”, Cemil Öztürk (Ed.), **Türk Tarihi Ve Kültürü**, 3. Baskı içinde (205-222), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s.209

¹⁶⁴ M. Çağatay Okutan ve Yusuf Tekin, **Türk Siyasal Hayatı**, 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s.4

¹⁶⁵ Selahattin Tozlu, “Türklerde Devlet Yönetimi”, Cemil Öztürk (Ed.), **Türk Tarihi Ve Kültürü**, 3. Baskı içinde (205-222), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s.209

¹⁶⁶ Okutan ve Tekin, a.g.e., s.7

¹⁶⁷ Selahattin Tozlu, “Türklerde Devlet Yönetimi”, Cemil Öztürk (Ed.), **Türk Tarihi Ve Kültürü**, 3. Baskı içinde (205-222), Pegem Yayıncılık, Ankara, 2006, s.209

şeklinde konumlanmıştır. Bu durum devlet başkanının oldukça güçlü bir yerde olduğunun kanıtı olmaktadır.¹⁶⁸

Eski Türk devlet geleneğinde devletin başındaki şahıs, hem ülkenin sahibi hem de devleti ilgilendiren bütün konularda nihai karar mercii konumundadır. Bu gelenek, bir takım değişikliklerle İslam Türk devletlerinde de varlığını devam ettirmektedir. Bu anlayışta, devlet başkanına karar vermesinde yardımcı olacak organlar vardır. Eski Türk devletlerinde Kurultay ve benzeri danışma kurulları karşımıza çıkarken, İslam Türk Devletlerinde ise çeşitli divanlar bu işlevi görmektedir.¹⁶⁹ Bahsedildiği gibi ülke sorunlarının çözülmesi noktasında yardımcı kurumlar olan divan ve benzeri örgütlenmeler, Türk devlet geleneğinde, seçimle göreve gelmiş bir parlamento işlevi tam olarak görmese de sürekli var olmuşlardır.¹⁷⁰

Mutlak bir otorite olarak konumlanan hükümdarın hâkimiyeti, töre ile sınırlandırılmaktadır. Eski Türk devletlerinde kanun anlamına gelen töre; sosyal hayatı düzenleyen normlar bütünü demektir. Bu kurallar, Eski Türk devletlerinde bir nevi sözlü anayasa işlevi görmektedir. Töre, hükümleri değişmez kalıplar olmayıp, çevre ve imkânlarla uyum sağlayabilmenin gerekli kıldığı yeniliklere açıktır. Hükümdar meclislerin tasvibini almak şartıyla, töreye yeni hükümler getirebilir. Bu durum Türk hükümdarlarının teorilere göre değil sosyal gerçekliklere göre devletin idare edilebileceğini kavradığını göstermektedir.¹⁷¹

Siyasal kültür bölümünde bahsedildiği gibi birlik, beraberlik ve uyum sağlama amaçlarına hizmet eden, bütün toplumlarda var olan düzeni meşru ve adil gösteren formüller vardır. Türk siyasal hayatında, Orhun abideleri Türk devlet geleneğinin ve Türk kültürünün temel hususiyetlerini içeren ilk yazılı metinler olması anlamında ve İslamiyet'ten önceki dönemlerinde devlet, siyasal iktidar, egemenlik ve meşruiyet gibi kavramlar konusunda verdiği bilgiler bakımından büyük bir öneme sahiptir. Aynı şekilde Türk İslam Devletleri için de Kutadgu Bilig böyle bir önemi ifade etmektedir. Bu nedenle Osmanlı öncesi dönem için yapılacak analizlerde bu eserler başat bir kaynağı oluşturacaktır.

Orhun Abidelerinde devlet, göçebe kültürden yerleşik yapıya geçme sıkıntılılarıyla yüzleşmiş, dış tehditlerle çevrilmiş Türk toplumu için, siyasal düzeni sağlayan elzem bir araç olarak görülmekte, yokluğu ise “doğal durum” a yani kaosa, savaşa sebebiyet vermektedir. Bu anlamda devlete bu denli bir kutsiyet yüklenmesinin gerekçesini ise en asli değer kabul edilen “toplumsal birlik ve beraberlik” anlayışı teşkil etmektedir. Devletin yanında bu unsurları koruyan ve kollayan

¹⁶⁸ Okutan ve Tekin, a.g.e., s.5

¹⁶⁹ Okutan ve Tekin, a.g.e., s.6

¹⁷⁰ Okutan ve Tekin, a.g.e., s.8

¹⁷¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul, 2004, s.246-247

lidere de aynı araçsallıktan dolayı büyük bir önem atfedilmektedir.¹⁷² Orhun Abidelerinde yer alan aşağıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere devlet ve lider milleti yok iken var eden, aç iken doyuran, yoksul iken zenginleştiren daima borçlu hissedilmesi gereken, bir lütuf olarak görülmektedir. Bu düşüncenin bir sonucu olarak toplumun ve devletin varlıklarını bir diğerinden muaf olmayacak şekilde tanımladıkları, devlet-millet-lider birliği ve bütünlüğüne dayalı organizmacı bir anlayış ortaya çıkmıştır.¹⁷³

Türk milleti, tokluğun kıymetini bilmezsin. Açlık, tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanın sözünü almadan her yere gittin. Hep orda mahvoldun, yok edildin. Orda, geri kalanınla her yere hep zayıflayarak, ölecek yürüyordun. Tanrı buyurduğu için, kendim devletli olduğum için, kağan oturdum. Kağan oturduğum için aç, fakir hep milleti toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım.¹⁷⁴

Buradaki devlet ve milletin birbirine bağımlılıkları, devletin topluma duyduğu muhtaçlığı değil, toplumun devletin varlığına tabi olduğu bir düşünceyi yansıtmaktadır. Devlet toplum için değil, toplum devlet için var olmaktadır. Bunun sonucu olarak da devlet ve liderin sorgulanmasının gayrimeşru sayıldığı bir düşünce ortaya çıkmaktadır. Devlet-millet-lider birliğinin bir sonucu olarak Eski Türklerden bugüne kadar tevarüs eden bir anlayış olan “kahramana tapınma” kültürü oluşmaktadır. Orhun Abidelerinde sıradan olmayan, ileri görüşlü, halka doğruyu gösterecek ve ona erdem kazandıracak, milletin birliği ve bütünlüğünü sağlayarak, fakir milleti zengin yapacak, aç insanları doyuracak üstün bir kahraman modeli yaratılarak, lider üzerinden toplumsal itaat için gerekli psikolojik zemin sağlanmaktadır.¹⁷⁵

Böyle bir yapı içinde bireyler, devlete bağlılıkları ölçüsünde değer kazanmakta ve devletin toplumu düzenleme araçlarına dönüşmektedir. Birlik ve bütünlüğü tehdit eden her unsur ise öteki olarak ilan edilmektedir. Devletin olmadığı durum olarak nitelenen kaos durumu, başa gelebilecek en kötü durum olarak değerlendirilmekte ve bu korku Türk Siyasal Kültürüne yön veren ana unsur olarak onu, “otoriter, güvenlik kaygılı, organizmacı ve disiplinci” bir siyaset anlayışıyla şekillendirmektedir. Bundan dolayı Türk toplumunda “hukuk ve özgürlük” kavramlarından çok” kanun ve nizam” kavramlarına rastlanılmakta ve bireylerin çıkarlarından çok devletin çıkarları öne çıkmaktadır.¹⁷⁶

Bu durum ise toplumun ve devletin bekası için her an ölmeye hazır, cesur, güçlü ve savaşçı bireylerin varlığını elzem kılan anlayışı beraberinde getirmektedir. Türk siyasal kültüründe simge

¹⁷² Halis Çetin, **Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.130

¹⁷³ Çetin, **Korku**, s.134

¹⁷⁴ Çetin, **Korku**, s.134

¹⁷⁵ Çetin, **Korku**, s.138

¹⁷⁶ Çetin, **Korku**, s.136

ve sembollerinde rastlanılan savaş ve kahramanlık olguları ve her Türk asker doğar inancı, ordu-millet, ordu-devlet bütünlüğü görüşü bu durumun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁷

İslami dönem ürünü olan ve bu dönemin siyasal kültür ve devlet anlayışını yansıtan Kutadgu Bilig’de de tıpkı Orhun Abidelerindeki gibi kaos korkusu çokça hissedilmekte ve düzene meşruiyet kazandırılmak istenilmektedir. Fakat burada farklı olarak daha önceki söylemler İslami bir anlayışla dönüştürülmektedir.¹⁷⁸

Asırlar boyunca çok geniş bir coğrafyaya hükmetmiş olan Osmanlı devletinin sosyo-kültürel ve siyasal yapısı, ondan sonraki dönemlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve siyasal kültür geleneği içindeki devlet-i ebed müddet anlayışı büyük bir ölçüde bugüne sirayet etmiştir. Osmanlı devleti gibi uzun ve tarihsel mirasa ve geleneğe sahip bir devletin, siyasal hayatını ve yapılarını ayrıntılı bir analize tabi tutmak, bu çalışmanın amacını aşacağından, bu dönem incelenirken, Türk siyasal kültürünü yönlendiren unsurlara, önemli görülen yapı ve olaylara yer verilecek ve Osmanlı devlet anlayışı ortaya koyulacaktır.

2.3. Osmanlı Dönemi

Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de güçlü bir merkezi otorite, sistemin ana unsuru olarak yerini almaktadır. Merkezi otoritenin temsili noktasında yönetme gücünü halife olarak Tanrı’dan alan padişah baş konumda olmakla birlikte, saltanat ailesi ve devlet işlerinde padişaha yardım etmek koşuluyla onun tarafından görevlendirilen devlet adamları göze çarpmaktadır. Padişahın otoritesi, sınırsız olmamakla birlikte, örf ve şeriat gibi hukuk kuralları ile nizam-ı âlem ve devletin devamlılığı gibi sorumluluk ilkeleriyle sınırlandırılmaktadır. Padişah, devletin devamlılığını sürdürmek noktasında yasama ve yürütme erklerini, örf ve İslam hukukundan yararlanarak, tek başına kullanmaktadır. Yargı alanındaki durum da yasamadan çok farklı olmayıp, padişah örfi hukuk ile ilgili alanda hem ceza verme hem de af yetkisine genişçe sahip olmaktadır.¹⁷⁹

Osmanlı Devleti’nde devlet-toplum ilişkisini belirleyen, devlet yönetiminde etkili olan din olgusu, çok önemli bir meşruiyet aracı olarak yerini almaktadır. Türk siyaset kültürü ve geleneği hakkında bize önemli ipuçları veren Selçuklu-Osmanlı siyasetnamelerinde geçen *”Bütün iktidarlar Tanrı’dan gelir”* ifadesi de bu durumun en iyi şekilde özeti olmaktadır. İslam dininin bu denli egemen olduğu bu toplumda insanlar, aşkın bir güçten gelen kurallara daha kolay uyum sağlayacaktır ve padişaha itaati, Tanrı’ya ibadetle özdeşleştireceklerdir. Böylece dinsel argümanlar

¹⁷⁷ Çetin, **Korku**, s.141

¹⁷⁸ Çetin, **Korku**, s.167

¹⁷⁹ Okutan ve Tekin, a.g.e., s.9-10

aracılığıyla önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de birlik ve beraberliği sağlayacak olan bir lider kültü öne çıkacak ve bir insanın diğer insanlar üzerinde tahakkümü sağlanacaktır.¹⁸⁰

Berkes'e göre Osmanlı rejiminin en önemli tarafı gelenekselliktir ve bu kavram Osmanlı rejiminin siyasal ilkesi ile dinsel ilkesinin kaynaştırıldığı bir olguyu yansıtmaktadır. Geleneksellik, Osmanlı deyimi ile tanrı tarafından konulan, değiştirilmemesi gereken "nizam-ı âlem" yani düzendir. Eğer olduğu gibi korunur ise ebed-müddettir. Bu anlamda geçerli olan kural "değişme, evrim veya ilerleme" değil düzeni inşa edecek olan dengedir. Dengeyi bozacak her şey ise anarşidir, ihtilaldir çünkü bir kere düzeni bozulan bir toplum için kurtuluş yok demektir. Bu durumda toplum "reâyâ" yani "sürü" iken, düzeni sağlamakla görevli Tanrı'nın vekili padişah ise bu sürünün çobanıdır.¹⁸¹

Osmanlı Devletinde var olan düzenin Tanrı tarafından en iyi şekilde yaratıldığı inancı, devletin kutsal bir kurum olarak algılanmasına yol açmış ve düzenin devamlılığını sağlamakla görevli padişaha kutsallık atfedilerek, devleti sorgulama araçlarını ve muhalefet olgusunun gelişiminin önünü kapatmıştır.¹⁸² Padişahın bu konumda olduğu bir yapıda, devlet patrimoniyal bir özellik gösterirken, toplum halk olmaktan çok tebaa özelliği taşımaktadır.¹⁸³ Böyle bir kültürde ise merkez ve çevre arasındaki mesafe açılmakta ve Mardin'in ifadesiyle "saray" ve "taşra" kültürü olarak adlandırılabilen iki farklı kültür ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁴

Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde devlet-toplum ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete ait olduğu devlet-i ebed müddet anlayışı hâkim olmaktadır. Toplumun birlik ve beraberliğinin bir teminatı olarak, devletin devamlılığının her şeyin önünde tutulduğu bu anlayışın sonucu olarak, korku merkezli bir siyaset görüşü ortaya çıkmaktadır. Devlet yoksa güvenlik yoktur, güvenlik yok ise huzur yoktur bu nedenle düzeni temsil eden devletin yokluğu bir toplumun başına gelebilecek en kötü durumdur. Bu durumda toplum, herkesin tehdit olarak görülebileceği bir alana dönüşmüştür ve insanın doğası, kötü ilan edilerek, her zaman öncelikle kendi çıkarını düşünen bencil bir kalıba sokulmuştur. İnsanların bu kötü doğasını iyileştirecek olan reçete ise gücünü Tanrıdan alan, aşkın bir varlık olarak sunulan sultan görülmüştür.¹⁸⁵

¹⁸⁰ Çetin, **Korku**, s.183

¹⁸¹ Ayşe Erdem, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 2004, s.30-31

¹⁸² Ayşe Erdem, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 2004, s.30-31

¹⁸³ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.107

¹⁸⁴ Şerif Mardin, "Power, Civil Society and Culture in the Ottoman Empire", *Comparative Studies in Society and History*, 11/13(June 1969), s.270'den Aktaran: Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s.151

¹⁸⁵ Çetin, **Korku**, s.209

Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi bu dönemde de birlik ve beraberliğin, düzenin bozulması korkusu organizmacı bir yapının ortaya çıkmasına ve hiyerarşik düzenin kurulmasına neden olmaktadır. Buna paralel olarak başsızlık korkusu da Türk siyasal kültüründe önemli yeri olan lidere/kahramana tapınma kültürünü pekiştirmektedir. Türk siyasal kültüründe düzeni koruyup kollayacak bir güç olarak askere ve orduya bahşedilen devlet içinde vesayet misyonu da bu anlayıştan gelmektedir.

Osmanlı toplumsal düzeni genel bir tasnifle, yönetenler ve yönetilenler üzerine konumlanmaktadır. Osmanlı toplumunun geleneksel yapısı batıdaki gibi toplumsal sınıf özelliği göstermemektedir. Bu düzen, devletin topluma baskın olduğu, bireyin ancak toplumla birlikte var olduğu, sözleşme esasına dayanmayan otoriter bir devletin sonucu olarak, “kul” anlayışının hâkim bulunduğu bir sistemi yansıtmaktadır.¹⁸⁶ Bu sistemde Padişah, toplumun tercih ve beklentilerini kendisi oluşturmaktadır ve mülkiyet haklarıyla gelişen sosyal sınıfların yokluğundan dolayı ekonomik hayatı da kontrolü altına almaktadır.¹⁸⁷ Ancak 16. yy ile devletin kurumsallaşma sürecinin belirginleşmesiyle birlikte güçlü merkezi bürokratik geleneğin oluşmaya başladığı ve padişahın karizmasının devlete geçtiği görülmektedir.¹⁸⁸

Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve siyasal yapısını anlamlandırabilmekte oldukça önemli olan toprak sistemi, devletin üretim üzerindeki kontrol mekanizmalarından biri olarak siyasal iktidarın konumunu güçlendiren ve hem toprak köleliğinin aynı zamanda ayrıcalıklı bir sınıfın ortaya çıkışını engelleyen bir özellik göstermektedir. Osmanlı Devleti'ndeki toprak sistemine genel olarak “*tımar sistemi*” denilmektedir.¹⁸⁹ Ekonomik faaliyetlerin merkezi otoriteye bağlı olduğu ve onun tarafından şekillendiği bu sistemde, özel mülkiyet oluşmamıştır ve bu durum Osmanlıda sermaye birikimini ve dolayısıyla sanayileşmeyi engellemiştir. Merkezîyetçi bürokratik siyasal yapılanmanın sonucu olarak pazar kökenli değerlerin olmayışı, statü eksenli değerleri baskın kılmıştır. Bireyin özel mülkiyetinin ve kişisel girişim özgürlüğünün olmadığı bu sistemde, mülkiyet haklarından doğan ve siyasal hakları gerektiren bireyleşme ve sivil toplum oluşturma gayretleri oluşamamış, bireysel kardan ziyade toplumsal faydanın maksimize edilmesi amacına odaklanılmıştır.¹⁹⁰

Osmanlı Devleti'nde lonca, dinsel kurum ve yerel eşraf gibi kurumlar kökenleri bakımından sivil topluma benzer bir işlev teşkil etmiş olsalar da vergi toplama, halkı eğitime, halkın siyasal

¹⁸⁶ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s.103

¹⁸⁷ Ömer Çaha, **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s.145

¹⁸⁸ Çaha, **Aşkın**, s.147

¹⁸⁹ Furkan Şen, **Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı Ve Milliyetçilik**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.199

¹⁹⁰ Çaha, **Aşkın**, s.150-151

iktidara itaatini sağlama gibi kendilerine yüklenen görevler bakımından devletten ayrı varlık gösterememiş ve devletin izin verdiği ölçüde, ona bağımlı şekilde gelişmiştir. Bu durumla beraber, aristokrasi ve burjuvazi sınıfının olmayışı da Osmanlı'da hümanizm, liberalizm ve parlamentarizm gibi kavramların gelişimin önüne set çekmiş ve Türk siyasal kültüründeki muhalefete tahammülsüzlük düsturunu geliştirmiştir.¹⁹¹

Şuana kadar bahsedilen Osmanlı Devleti Klasik Dönem kurumsallaşma yapısı 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren aksamaya başlamış ve 18. ve 19. yüzyıllarda çökme noktasına gelmiştir. Üretim, ticaret ve değerli madenlerin biçim ve hacmindeki dönüşümler Avrupa'da fiyatların artışına neden olarak Osmanlı'nın büyük zarar görmesine yol açmıştır. Mali gelir kaynaklarını fetihler ve vergiler üzerinden sağlamaya çalışan bir devlet olarak Osmanlı Devleti, 16. yüzyılın sonuna doğru ve sonrasında girdiği savaşlarda başarısız olması ile artık savaş ganimeti sağlayamamış ve yaşanan finansal kayıplar işleyen sistemi aksatmıştır. Bununla birlikte, yeni dönem savaş teknolojisiyle beraber askeri teknolojilerde yenilikler ortaya çıkmış, Osmanlı ordusunun ve Osmanlı vergi sisteminin geleneksel olarak temel unsuru olan tımar sistemi bozularak geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. Tımar sistemindeki bozulmadan sonra yeniçerilerin zaman içinde etkinliği artmıştır. Bu sistemden sonra vergi toplama yetkisinin özel kişilere verildiği iltizam sistemine geçilmiştir. Ayanların gücünü arttırdığı bu sistem, geniş çaplı bir yozlaşmayı ve rüşvet mekanizmasını beraberinde getirmiştir. Birçok giderin köylüye yüklendiği bu sistemde, çoğu köylü konulan yüksek vergileri ödeyemeyerek topraklarını kaybetmiş ve merkeze muhalif bir konum almıştır.¹⁹²

Bu durum ise mali kaynaklar üzerindeki denetimini ve itibarını giderek kaybeden padişahın konumunu olumsuz etkilemiştir ve Osmanlı Devleti'nin temel değerlerinden "adaletle yönetmek" ilkesi yerini keyfi yönetime bırakmıştır.¹⁹³ Ekonomik ve toplumsal hayattaki tüm bu çözümler ise devlet-toplum arasındaki ilişkiyi sarsarak halkı isyana, seçkinleri reform yapmaya itmiştir. Reform yapmadaki asıl amaç devletin çöküşünü engellemektir. Batılılaşma ve modernleşme çabaları özellikle 18. ve 19. yüzyılda kendisini göstermekle birlikte, Türk sistemik modernleşmesinin başlangıcı Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 sonrası sayılmaktadır ve ondan sonrası da genel olarak modernleşme dönemi olarak adlandırılmaktadır.¹⁹⁴ Bu dönem Osmanlı Devleti'nin Fransız Devrimi'nin etkisiyle liberal fikirlerle tanıştığı dönemi de ifade etmektedir. Bu çalışma içinde modernleşme hareketlerine ayrıntılı yer vermekten ziyade, bu girişimlerin, geleneksel siyasal kültürde ve devlet anlayışında yarattıkları dönüşümler incelenecektir.

¹⁹¹ Çaha, *Aşkın*, s.167

¹⁹² Metin Heper, *Türkiye'de Devlet Geleneği*, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2006, s.63-64-65

¹⁹³ Heper, a.g.e., s.65-66

¹⁹⁴ Kahraman, *Analiz – I*, s.3

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı’da modernleşme, Rönesans ve Aydınlanmanın da etkisiyle devleti düşmüş olduğu durumdan kurtarmanın reçetesi olarak Batının referans alındığı, bir takım çabaları yansıtmaktadır. Bürokrat elitler öncülüğünde devlet, bu çabaları gerçekleştirecek güç olarak başat rolü oynarken, değişimlerin uygulanacağı alanı ise toplum oluşturmaktadır. Önceleri devlet ve milletin birliğine dayalı bir anlayış hâkim iken, bu yüzyıldan sonra, bu ikisi arasında amaç bakımından ciddi bir farklılaşma yaşanmıştır. Bu durumun nedeni ise dönemin en belirgin sonuçlarından biri olan devletçi seçkin bir grubun ortaya çıkmasıdır.¹⁹⁵

Bu dönemin en önemli sonuçlarından bir diğeri ise anayasal sistemin gelişmesine katkı sağlayacak olan adımların atılmasıdır. Padişahça imzalanmamış ve uygulanmamış olmasına rağmen, anayasacılığa giden yolda ilk evre, 13. yüzyılda İngilizlerin “Magna Carta”sı olarak anılan 1808 Sened-i İttifaktır. Atılan bu adım, iktidarın merkezi otoriteyi kurmak, ayan ve hanedanları kontrol altına almak amacı ile bunlara bazı güvenceler vermenin ifadesi olsa da sultanın gücünün tebaası tarafından belirlendiği ilk ve tek belge olması, devlet iktidarının sınırlandırabileceğini içermesi ve padişahın bunu zımnen kabul etmesi noktasında büyük önem arz etmektedir.¹⁹⁶ Ayanın siyasal iktidar üzerindeki bu yönlendirici etkisi ise sivil toplum anlamında önemli bir adım olmaktadır.

19. yüzyılda sivil toplum unsuru olarak gerek ayan, gerek ulema, gerekse devlet alanı dışında beliren ekonomik gruplar sivil toplumun gücüne işaret etse de bu kesimlerin karşısında her zaman üstün çıkan taraf olarak devletin olması sivil toplumun bu dönemde kurumsallaşmadığını göstermektedir. Bu anlamda modernleşme süreci bürokrat elitlerin iktidarına hizmet etmekte, bundan dolayı sivil toplum kurumları ise 1950’ye kadar varlık gösterememektedirler.¹⁹⁷

Sened-i İttifak’tan sonra 3 Kasım 1839’da Tanzimat Fermanı ile hem Müslüman hem Hristiyan tebaa göz önüne alınarak her iki din mensubunun da can, namus ve mal güvenliğinin sağlanacağı ve kanun önünde eşit sayılacağı belirtilmiştir. Bu fermanın en büyük katkısı egemenlik ilişkilerinde meşruiyetin kaynağının dinsel ve örfi içerikli gelenekten, hukuk düzenini oluşturacak kurallara dönüşüp, değişmeye başlamasıdır. Birey haklarındaki gelişmeler için bir başlangıç teşkil eden bu ferman, Osmanlı Devleti’nde önemli bir dönüşüm için önemli bir adım oluşturmaktadır.¹⁹⁸

Bu Ferman ile Osmanlı devletinde bölgelere ve şahıslara göre değişen uygulamalar kalkmış ve Müslüman ile Hristiyan halkların bir takım hakları genişletilerek, yasal sınırlar içinde kendilerini ifade edebilmelerinin ve tebaa konumundan, vatandaş konumuna geçmelerinin önü

¹⁹⁵ Çaha, *Aşkın*, s.169

¹⁹⁶ Mustafa Erdoğan, *Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset*, 6. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2009, s.25-26

¹⁹⁷ Çaha, *Aşkın*, s.171-172

¹⁹⁸ Erdoğan, *Anayasalar*, s.28

açılmıştır. Bu dönemde özellikle memurlar yasal güvenceye kavuşmuş ve kul statüsünden çıkmışlardır. Fermanla geçen “mal güvenliği” ibaresi ise özel mülkiyete geçiş anlamında önemli bir evre sayılmıştır.¹⁹⁹

Bu dönemde danışma niteliğinde, bölgesel ve yerel olarak kurulan meclisler temsil kavramını ön plana çıkararak siyasetin kutsal gelenek olma özelliğini kaybetmesine yol açmış ve yönetilenlerin siyasal taleplerinin doğmasına olağan bir durum kazandırmıştır.²⁰⁰ Bir bakıma da kurullarla çalışma çabaları, Tanzimatçıların, sarayın yetkilerinin bürokrasi karşısında sınırlama hedefini yansıtmaktadır.²⁰¹

Tanzimat Fermanı'nın eşitlikçi bakış açısı, toplumu kategorize olarak gören Osmanlı Klasik Döneminin aksine onu bir bütün olarak görmüştür. Bütünlüğü bozabilecek unsurlar ise büyük bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu durumda toplumun heterojen yapısı homojen bir özellik kazanmıştır. Toplum, devlet elitinin karşısında zayıf kalmış, asıl belirleyici olan ise insanlar üzerinde tahakküm kurmaya çalışan devlet seçkinlerinin altını çizdikleri değerler olmuştur.²⁰² Seçkinlerin baskın olduğu bu konumda sivil toplumdan gelen talepler göz ardı edilmiştir. Özellikle II. Mahmud döneminde Millî değerlerin Türk olmayan öğeler üzerinde, İslami unsurların ise Gayr-ı Müslim milletler üstünde olumsuz etki bırakacağından endişe duyulmuş ve bu unsurlar ikinci plana itilmiştir. Tanzimat dönemi boyunca heterojen toplumu ayakta tutacak formül olarak ise seküler değerler görülmüştür. Bu durum II. Abdülhamid'e kadar devam etmiştir.²⁰³

Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğini taşıyan ve uygulamalarını pekiştiren 1856 Islahat Fermanı da Osmanlı modernleşmesinin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Hristiyanlarla Müslümanlar arasında eşitliği sağlama konusunda ayrıntılara yer veren bir belge olan Islahat Fermanı ile kişi ve din özgürlükleri anayasal güvence altına alınmış ve sadece Müslümanlara tanınan yönetme ve yönetime katılma hakkı Gayrimüslim kesime de verilmiştir. Bu anlamda bu ferman, din ve mezheplerine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının kanun önünde eşitliğini daha keskin bir şekilde vurgulamıştır.²⁰⁴ Bütün vatandaşların eşit kabul edilmesiyle dine dayalı olan örgütlenmelerin bir anlamı kalmamış, millet kavramı etnik kökenle belirlenmeye başlanmıştır. Bu durum ise Osmanlı devleti içinde bir sivil toplum unsuru olarak varlık gösteren, yalnızca dinlere dayalı biçimde gelişen millet sisteminin çözülmesine neden olmuştur.²⁰⁵

¹⁹⁹ Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.7-8

²⁰⁰ Kalaycıoğlu ve Sarıbay, a.g.e., s.11-12

²⁰¹ Erdoğan, **Anayasalar**, s.28

²⁰² Çaha, **Aşkın**, s.178

²⁰³ Çaha, **Aşkın**, s.172

²⁰⁴ Erdoğan, **Anayasalar**, s.31

²⁰⁵ Çaha, **Aşkın**, s.161

Bu süreçte modernleşme üzerine etki eden diğer bir etken de Osmanlı aydınlarıdır. İslahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nin bütün tebaasını eşit olarak görme anlayışı olan “Osmanlılık” ortaya çıkmış ve bu düşünce akımı doğrultusunda meşruti idare sistemini savunma söylemi ile “Yeni Osmanlılar” diye adlandırılan bir grup belirmiştir.²⁰⁶ Yeni Osmanlılar terimi başlıca iki grubu ifade etmektedir. Birincisi, “Osmanlı kurumlarını eski saf geleneklerine döndürme yanlısı olan ıslahatçılar” ile “Şeriatın zamanın ihtiyaçlarını karşılamadığı, din-devlet bileşiminin artık olanağı kalmadığı, devleti dinden ayırıp Avrupa modeline göre kurma gerektiği düşüncesini” savunanlardır. İkinci grup genellikle, Avrupa’da okumuş veya bulunmuş, dini duyarlılıkları zayıflamış sayılan ve döndüklerinde iyi izlenim uyandırmayan kişiler olarak tasvir edilmişlerdir.²⁰⁷

Ömer Çaha, 2. grup içinde bahsedilen, Batı’da eğitim görüp Osmanlı’ya dönen öğrencilerin “devleti kurtarma” ve “devleti dönüştürme” misyonlarını gerçekleştirmek üzere devlet tarafından yetiştirildiklerini ve bu durumdan dolayı döner dönmez devlet bünyesi içinde yerlerini aldıklarını belirtmektedir. Entelektüel- bürokratik kesimi oluşturan ve elit politikaların önderliğini yapan bu grup, Batı toplumu entelektüel sınıfın aksine siyasal otoritenin bir parçası olmuş, toplumu ise dönüştürme projesine hizmet edecek teorilerini uygulayacağı, pratikler alanı olarak görmüştür. Bu durumda, eğitilmesi gereken cahil bir kitle olarak görülen toplum ile entelektüel-bürokratlar arasındaki mesafe iyice açılmıştır. Bu kesimin elinde devlet, toplum üzerinde hegemonyasını arttırmış, sivil toplumdan yana bir hukukun gelişmesini ise engellemiştir.²⁰⁸

Yeni Osmanlıların muhalefeti ile ülkede meşrutiyeti uygulayacağını sözünü veren Abdülhamit tahta çıkarılmış, Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-u Esasîyi 23 Aralık 1876’da kabul edilmiştir. Bu anayasa, vesayetçi devlet anlayışında değişiklik yapmayan, padişaha büyük kısıtlamalar getirmeyen bir nitelik taşımakta ve hiyerarşik bir yöntemle, padişahın tek taraflı bir bağışının ürünü olmaktadır. Her ne kadar devleti sınırlayan bir metin olmasa da egemenliğin kullanımının anayasal kaynağa verilmesi açısından ve yeni kavram, kurumların kazandırılması noktasında bir değişimin ifadesi sayılmaktadır.²⁰⁹

Kanun-i Esasi ile yeni yeni oluşmaya başlayan siyasal talep, Meclis-i Mebusan’ın kapatılması ve II. Abdülhamit’in 33 yıl sürecek istibdat yönetiminin başlaması ile artmaya başlamıştır. Bu dönemde, padişahın tahttan indirilmesini ve anayasanın tekrar yürürlüğe girmesini savunan, Yeni Osmanlılar hareketinin devamı niteliğinde olan grup Jön Türkler önemli rol oynamıştır. Meşruti bir sisteme geçmenin tüm sıkıntıları çözeceğine inanan Jön Türk hareketi, amaçları doğrultusunda

²⁰⁶ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s.45

²⁰⁷ Ayşe Erdem, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul, 2004, s.282

²⁰⁸ Çaha, **Aşkın**, s.174-175

²⁰⁹ Erdoğan, **Anayasalar**, s.35

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Birçok asker, sivil bürokrat, aydından oluşan bu cemiyet ise daha sonra parti çatısı altında birleşmiştir.²¹⁰

II. Abdülhamit ile İttihat ve Terakki taraftarları arasındaki iktidar mücadelesi, II. Abdülhamit'in 23 Temmuz 1908'de anayasayı tekrar yürürlüğe koyması ve meşrutiyeti ikinci defa ilan etmesiyle son bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin başarısı parlamenter ve anayasal düzene geçilmesi ile "hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim" gibi kavramların Türk siyasal literatürüne kazandırılması noktasında olmaktadır.²¹¹ İttihat ve Terakki her ne kadar hürriyetçi söylemlerde bulunsalar da pratikte düşünceleriyle çelişen faaliyetler içine girmiştir. 31 Mart 1909 da meşrutiyete karşı olarak gerçekleştirilen, 31 Mart Vakası olarak adlandırılan ayaklanma ile İttihatçılar, II. Abdülhamit'i suçlamış ve tahtan indirmişlerdir. Bununla birlikte, II. Meşrutiyet'in ilk zamanlarında, basın hürriyetine ve hür tartışma ortamına tahammül edemeyişleri ve muhalif gazeteleri susturmak istemeleri, Başkaya'nın da ifade ettiği gibi İttihat Terakki'nin, tek amacının darbeci, komplocu yöntemlerle ilkesiz bir şekilde kutsal devlete sahip olmak olduğunun ve ileri sürdükleri modern kavramların ve kurumların ise meşrutiyet zeminlerini oluşturmaktan öteye gitmediğinin göstergesi olmaktadır.²¹² Ayrıca İttihat ve Terakki'nin, padişah, meclis ve hükümete ait tüm yönetim yetkilerini kendisine aktarmak üzerine kurulu programı da amaçlarının açık bir beyanı durumundadır.²¹³

Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakkiye karşı cemiyetleşme girişimleri, meşrutiyet dönemi içindeki kitlesel eylem ve boykotlar, ideolojik ve etnik gruplar, çok sayıda ortaya çıkan partiler, ekonomik anlamda yerli ve yabancı girişimler, sosyolojik anlamda sendikalar, iktidara muhalefet gazeteci aydınlar, kadın grupları gibi unsurlar Osmanlı'nın son döneminde sivil toplum açısından önemli bir çeşitlilik ve zenginlik oluşturmuşlardır.²¹⁴

II. Meşrutiyetin gerçekleştiricisi İttihat ve Terakki'ye karşı yönelik en ciddi eleştiri Prens Sabahaddin' den gelmiştir ve bu karşı çıkış, İttihat ve Terakki içinde doğan ve zamanla onlardan ayrılan, Prens Sabahattin etrafında toplanan grubun oluşturduğu Ahrar Fırkası ile kendisini 1908 genel seçiminde göstermiştir.²¹⁵ Ahrar Fırkasının ideolojisinin egemen çizgileri "*bireysellik (ferdiyetçilik), liberalizm, kişisel girişimcilik (teşebbüs-ü şahsi) ve İttihatçıların çok sert biçimde*

²¹⁰ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.42-43

²¹¹ Halis Çetin, **Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.2, Ankara, 2016, s.152

²¹² Fikret, Başkaya, Yediyüz Osmanlı Beyliği'nden 28 Subat'a: Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi, Maki Basın Yay., Ankara, 2007, s.259-270'den Aktaran: Sıla Sabancılar, **Türk Siyasal Kültüründe Devlet-i Ebed Müddet Düşüncesi ve 1980 Sonrasında Yaşanan Dönüşümler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.83

²¹³ Çetin, **Krizler**, C.2., s.156

²¹⁴ Çaha, **Aşkın**, s.183

²¹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul, 1988, s.143

karşısında olduğu yerinden yönetim (adem-i merkezîyet)” ilkesidir. Bu fırkanın önemi ise parti programında liberal ilkelere genişçe yer veren ilk parti olması anlamında kendisini göstermektedir.²¹⁶ Her ne kadar İttihat ve Terakki ile Prens Sabahattin grubu birbirine zıt noktada olsa da elitist “toplum mühendisliği” anlayışıyla toplumu partilerinin modernleşme programlarına göre düzenleme ve toplumsal karmaşıklıkları bu programlara göre çözüme çabaları noktasında birbiriyle benzerlik taşımaktadır.²¹⁷ Ahrar fırkasına ilave olarak bu dönemde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası gibi partiler de ortaya çıkmış fakat İttihat ve Terakki’nin baskısı karşısında bu partiler yönlendirici bir etkiden mahrum kalmışlardır.²¹⁸

Sonuç olarak, devleti kurtarmak düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet’i kapsayan Osmanlı Modernleşme tarihi, kendi içinde barındırdığı değerler yönündeki tecrübelerin birikimi şeklinde oluşmak yerine, pozitivist bir söylemle ve kendilerini değişimin sembolü olarak gören entelektüel-bürokratlar öncülüğünde, otoriter bir yöntemle gerçekleşmiştir. Sorunların çözümü noktasında izlenen yol tamamıyla Batı medeniyeti olmuştur, oysa Batı için “Her yol Roma’ya giderse”, İslam dünyası için de “Her yolun Mekke’ye gideceği” unutulmuştur. Değişimlere sağlanılan meşruiyet ise halkın cahiliyeti gösterilmiş, kendilerini ise bilirkşi ilan etmişlerdir. Böyle bir durumda entelektüel-bürokrat kesim devleti, güdümlerindeki şahsi bir aygıt olarak idrak etmiş, toplumu ise bütün kesimleri üzerinde hâkimiyet kurulması gereken bir alan olarak görmüşlerdir.

Bu anlayış devlet ve toplumun ayrışmasına neden olmuş ve daha önceden sivil toplum ile devletin iç içe geçmiş olsa da birbirinden farklı bir alanı ifade eden yapısı, oluşturulan modernleşme projesi içinde eritilmiştir. Osmanlı Klasik döneminde en azından dinsel meşruiyete ihtiyaç duyan yönetici sınıfı, 19. yüzyıldan sonra uygulamalarını kimseye onaylatma gereksinimi duymamıştır.²¹⁹ Bu durumdan dolayı da ideolojilerden, liderlerden ve vesayet kurumlarından bağımsız, toplumsal rıza ile oluşan siyasal sistem ve hukuksal güvenceler meydana getirilememiştir.²²⁰ Böylece Klasik Osmanlı Döneminde tam olarak kadir-i mutlak olmayan devlet, bu dönemde kadir-i mutlak bir özellik kazanmıştır.

2.4. Cumhuriyet Dönemi

Bu bölümde Cumhuriyetin ilanıyla beraber, Türk siyasal kültüründeki devlet algısının oluşumuna etki eden ve ona yeni unsurlar ekleyen değişimler ifade edilecek ve 1950-1980 arası

²¹⁶ Tunaya, a.g.e., s.150

²¹⁷ Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler*, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.3, Ankara, 2016, s.9

²¹⁸ Çaha, *Aşkın*, s.197

²¹⁹ Çaha, *Aşkın*, s.180

²²⁰ Çetin, *Krizler*, C.3, s.35

dönem ile 1980 sonrası dönemde, önceki siyasal kültüre yönelik değerlerin ne kadar muhafaza edilip veya edilmediği analiz edilecektir.

2.4.1. Tek Parti Dönemi

Cumhuriyet döneminin Türk siyasal kültürü geçmiş dönemlerin mirasından derin izlerle taşımakla beraber, rejiminin ideolojik tavrı bütünüyle hayat tarzını önemli derecede etkileyen bir modernleşme dönüşümünü de ifade etmektedir. İçinde barındırdığı sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler olarak *“Sanayileşmiş bir ekonomi, tek tip eğitim, modernleştirici ideolojinin entelijansiyesi, devlet otoritesini tesis eden hukuk, halkı bir bütün halinde mobilize eden tek parti-lider ve tüm bu yapı taşlarını aynı amaca yönlendiren ve kontrol altında tutan resmi ideoloji”*²²¹ dönemin temel dinamikleri olarak hem bulunduğu dönemi hem de Türk siyasal kültürünü derinden etkilemiş ve büyük krizlere kaynaklık etmiştir.

1919-1922 tarihleri arası, bağımsızlığın elde edilmesini kapsayan bir süreç olarak, modern Türk devletinin yeniden kurulmasının zeminini hazırlamak noktasında önem arz etmektedir. Memleketi kurtarmak ve iyileştirmek amacıyla girişilen I. Dünya Savaşı bittiğinde, devletin paramparça edilen, işgale açık konumu devam etmiştir. Böyle bir durumda Mustafa Kemal ve arkadaşlarının önderliğinde memleketi kurtarma ve milletin bağımsızlığı ile egemenliğini sağlama görevi toplumun ortak hedefi haline gelmiş ve sonrasında milli mücadele hareketi başarıya ulaşmıştır. Bu dönemde, Fransız Devrimiyle beraber gelen modern ulus-devlet idealinin etkisiyle, bireylerin kendilerini millet ünitesi altında tanımlamaları gerekliliğine inanılmış ve milletleşme projesinin temeline hizmet edilmiştir.²²²

1920’li yıllarında başlayan modern bir toplum oluşturma idealine, Cumhuriyet rejimiyle birlikte ulus temelinde yeni bir devlet ve toplum inşa edilerek büyük bir adım atılmıştır. Osmanlı patrimonyal devlet geleneğine ve elitist siyasal kültürüne dayanan bu yeni devlet modernleşmeyi; yeni bir dil, yeni bir tarih, yeni bir ideoloji, yeni bir hukuk ile, “toplumsal mühendislik anlayışı” ve “modernleştirici devlet geleneği” içinde, otoriter ve pozitivist bir biçimde gerçekleştirmeye çalışmıştır.²²³ Bu amacın temsil eden, *“muasır medeniyet seviyesi”* terimi de *“Türkiye Nasıl Kurtulur”* sorununun reçetesi olarak; iktisadi, toplumsal, siyasal alanlarda yapılacak değişiklikleri yansıtan yeni bir devlet, yeni bir toplum ve yeni insan yaratma sürecindeki çabaların ifadesi olmaktadır.²²⁴

²²¹ Çetin, **Krizler**, C.3, s.5

²²² Furkan Şen, **Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı Ve Milliyetçilik**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.298

²²³ Çetin, **Krizler**, C.3, s.93

²²⁴ Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.219

Osmanlı döneminde modernleşme hareketleri, devleti kurtarmak amacıyla, geleneksel düzenden ve bürokrasinin ayrıcalıklı konumundan ödün vermeden, yönetsel mekanizmalar tarafından gerçekleştirildiğinden dolayı devletçilik anlayışı, Cumhuriyet Türkiye’inde de başat rol oynayan bir öge olarak yerini almaktadır. Bu anlayışta devlet her şeyin üstündedir ve toplumu amacı yönünde dönüştürme gücüne sahiptir.²²⁵ Devletin bu konumu, bu dönemde de toplumu bütüncül bir bakış açısıyla ele alan, farklılıkları yadsıyan organik bir toplum görüşünü temsil etmektedir.²²⁶

Osmanlıda var olan devletin ve seçkinlerin mutlak egemenliğine dair öğeler Cumhuriyette de varlığını sürdürmekte ve siyasal sistemin iç krizlerini de beraberinde getirmektedir.²²⁷ Cumhuriyetçi seçkinler, geliştirdikleri modernlik projesini, otoriter siyaset anlayışıyla gerçekleştirmiştir ve bu devrimin “Hürriyet, müsavat, uhuvvet/kardeşlik” gibi ilkelerini temel unsurları olarak görmüşlerdir. Ancak bu ilkeler pratikte kendisine çok fazla yer edinememiş ve meclis ile seçimler gibi demokratik uygulamalar hedefine erişememiştir.²²⁸

Bu dönemde geleneksel sosyal grupların yerini siyaset içinde bir güç haline gelen asker, bürokrat ve aydın kesim almıştır. Devlet daha da etkinliği artan bir hale getirilirken, Osmanlı’nın son döneminde zengin bir yapı gösteren sivil toplum zemini yok edilerek, toplum zayıf bırakılmıştır. Bu durumdan dolayı Türk Siyasal Kültüründe “vatandaşlık” kavramı, bireylerin haklardan ziyade yükümlülüklerle sahip olduğu bir anlamı çağrıştırmaktadır.²²⁹

Devletin birçok alanda belirleyiciliği şeklinde gerçekleşen modernleşmeyi hedefine ulaştırmada kullanılacak ve ona öncülük eden kadroya meşruluk kazandıracak olan şey ise ideoloji olmuştur.²³⁰ Cumhuriyet modernleşmesinin açık formülü haline gelen Kemalizm; milliyetçi, halkçı, laik, devletçi ve inkılapçı ilkelerden oluşmaktadır. İdeolojiyi güçlendirmek ve değişimlerde öncü liderlerin otoritelerini meşrulaştırmak için TPCF ve SCF deneyiminden de anlaşılacağı üzere 1923-1950 arası dönemde sivil toplum oluşturabilecek unsurlar yok edilmiş ve bunun yerine “tek lider, tek parti, tek doğru, tek ideoloji, tek devlet ve tek millet” anlayışına dayalı yapı tesis edilmiştir. Bu durum ise demokrasinin Türkiye’deki gelişimini geciktirmiştir.²³¹

²²⁵ Efe Baştürk, “Demokratik Devletin Gereklere ve Türkiye”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 61-62, 49-60, 2011, s.57

²²⁶ Çetin, **Krizler**, C.3, s.5

²²⁷ Çetin, **Krizler**, C.3, s.53

²²⁸ Çetin, **Krizler**, C.3, s.10

²²⁹ Çaha, **Aşkın**, s.192

²³⁰ Halis Çetin, “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 25(2), 201-211, 2001, s.202

²³¹ Çaha, **Aşkın**, s.204

Cumhuriyetin kuruluşunu ifade eden değişimler, Cumhuriyet dönemi öncesinde, İttihat ve Terakki döneminde ortaya atılmış önerileri yansıtmaktadır ve Cumhuriyetin entelektüel temelini de İttihat ve Terakki içinde yer alan kuşak oluşturmaktadır.²³² İttihat ve Terakki geleneğinden gelen ve otoriter devlet kültürünü belirleyen ana unsur Türk milliyetçiliğidir. İttihat ve Terakkinin, etnik unsurları, ortak bir siyasetle hep birlikte yaşatabilmek adına “İttihad-ı anasır” fikrini esas alarak geliştirdiği Osmanlıcılık ideolojisi, başarılı olamayınca bir üst kimlik olarak Türklük esasına dönüşmüştür. Bu esas, Cumhuriyete aktararak, Milliyetçilik ilkesine kaynaklık etmiş ve ulus-devlet oluşturma idealinin yapı taşlarından biri olarak devletin ideolojik değerlerin inşasında öncü bir rol görmüştür.²³³

Milli bir kimlik edindirme sürecinde milliyetçilik, toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki her türlü farklılıkları yadsıyan, bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması noktasında devletle yaptığı bir sözleşme niteliğinden yoksun olan, milli egemenlik ilkesi üzerinde kendisini göstermiştir.²³⁴ Bu milli egemenlik ilkesi, Rousseau'nun “genel irade” olarak ifade ettiği egemenlik anlayışa yakın bir ifade taşımaktadır. Bu anlayıştan yola çıkan, devlet-toplum özdeşliğine dayanan siyasal projenin en yaygın ifadesi ise “devlet ve milleti ile bölünmez bütünlük” söylemi olmaktadır.²³⁵ Bireysel inisiyatifin, ulus kimliği içinde eritildiği bu anlayışın sonucu olarak ise kolektif kültür anlayışı daha da gelişecektir.²³⁶ “Çoban-sürü, lider-reaya, aydın/ lider-cahil halk” tanımlamaları ise değişime uğramadan devam edecektir.²³⁷

Erken Cumhuriyet dönemi politikaların önemli bir parçasını oluşturan, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkileri ele alan halkçılık ilkesi de bu dönemin Türk siyasal kültürü ve devlet anlayışına paralel bir anlayışı ifade etmektedir. Bu görüş, halkı bir bütün olarak gören, her türlü sınıfı yadsıyan, ancak dayanışmaya vurgu yapan, korporatist ve solidarist bir anlayışın ifadesi olmaktadır. Bu anlamda tek tip bir toplum oluşturma amacı bu ilkeyle de tekrarlanmaktadır.²³⁸

Otoriter bir şekilde modernleşme idealine hizmet eden Cumhuriyetin ideolojik değerleri kendisini kültür, ekonomi, siyaset gibi birçok alanda düzenleyici ve belirleyici prensipler olarak göstermiştir. Özellikle eğitim, bu değerlerin topluma intikal ettirme noktasında, önemli bir araç

²³² Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, 1. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2010, s.4

²³³ Çetin, **Krizler**, C.3, s.10-11

²³⁴ Furkan Şen, **Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı Ve Milliyetçilik**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.493-494

²³⁵ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 50, 17-37, 1998, s.31

²³⁶ Çaha, **Aşkın**, s.188

²³⁷ Çetin, **Korku**, s.227

²³⁸ Mehmet Zeki Duman, **Türkiye’de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.163

niteliğindedir. Cumhuriyetin eğitim felsefesini etkileyen Ziya Gökalp'e göre eğitim, bir sosyalleşme süreci içinde dil, edebiyat ve ahlak noktasında bireyin terbiye edilme araçlarından biridir. Terbiye etmekteki amaç ise milli bireyler yetiştirmektir.²³⁹ Bu anlamda, İttihat ve Terakkinin kurduğu ve Cumhuriyette geliştirilerek halkevi adını alan Türk Ocakları ile köy enstitüleri, ideolojik değerleri şehir ve köylerdeki insanlara intikal ettirme noktasında bu işlevi görmüşlerdir. Böylece ideolojiye uygun insan oluşturma ideali, okullarla sınırlı kalmamış en ücra köşelere kadar ulaşmıştır.²⁴⁰

Bu dönemde devletin toplumsal hayata hâkim olma amacına yönelik araçlarından bir diğeri de ekonomidir. 1920'li yıllarda liberal bir anlayış izlenilirken, 1930'lu yıllara gelindiğinde devletçi politikaya dayanan kumanda ekonomisi takip edilmiştir. Başka inisiyatiflere izin vermeyen, üretim-tüketim tercihlerinin ve önceliklerinin devlet tarafından belirlendiği bu politika ile sivil toplum alanlarından biri olan ekonomi de devletin kontrolü altına alınmış ve sosyal sınıfların gelişiminin önü kapatılmıştır.²⁴¹ Dönemin antidemokratik ruhu ekonomik politikalarda kendisini göstermiş ve demokrasi-ekonomi ilişkisini de gözler önüne sermiştir. Demokrasi için elzem olan çıkar farklılaşması, bu ekonomik anlayışla yok edilmiştir. Ekonomik kaynakların devletin elinde toplanması, özel teşebbüslerin önünü kesmiş ve devleti yolsuzlukların kaynağı haline getirmiştir.²⁴²

Otoriter modernleşme geleneğinin birincil ideolojik referansı olan pozitivism, İttihat ve Terakki zihniyetinin Cumhuriyete aktardığı diğer esaslardan birisidir. Pozitivism, batıl inançları, dinsel dogmaları ve metafiziği reddeden, bunların yerine akıl ve bilimi koyan bir görüşü ifade etmektedir.²⁴³ Cumhuriyetin kurucu kadrosu, dinsel ve geleneksel kaynaktan beslenen uygulamaları, devletin ilerlemesi ve güçlenmesi önündeki engeller olarak görmüş ve muasır medeniyet seviyesine ulaştırın yol haritasını, insan aklını tanımlayan bir temele oturtmuştur.²⁴⁴ Bu durum ise Osmanlı'da merkez ve çevre arasındaki siyasal kültür ayrışmasına rağmen bu iki kesimi bir noktada buluşturan, önemli bir sivil toplum unsuru olan dinin, bu dönemde arka plana atılmasına ve çevre kültürünün merkez kültürüne karşı meşruiyetini yitirip, yabancılaşmasına neden olmuştur.²⁴⁵ Pozitivism, Türk modernleşmesi içinde din yerine ikame edilen "laiklik" kavramını şekillendiren baş öğelerden birisini teşkil etmiştir.²⁴⁶ Cumhuriyet Döneminde laiklik, din

²³⁹ Ahmet Hadi Adanalı, "Ziya Gökalp'in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 57-70, 2004, s.59

²⁴⁰ Çetin, **Krizler**, C.3, s.19-20

²⁴¹ Çaha, **Aşkın**, s.210

²⁴² Çaha, **Aşkın**, s.220

²⁴³ Vergin, a.g.e., s.156

²⁴⁴ Kubilay Aysevener, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri", **Doğu Batı Dergisi**, 8, 105-110, 1999, s.108

²⁴⁵ Çaha, **Aşkın**, s.190

²⁴⁶ İlyas Söğütü, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19(1), 49-68, 2010, s. 56

ve devlet işlerinin ayrılığını ifade eden bir pratikten ziyade, dinin kontrolünü mutlak olarak bürokrasiye veren bir uygulamayla kendisini göstermiştir.

Pozitivizm de bilginin, amaca ulaştıran sihirli bir anahtar gibi görünen işlevi, her şeyi çözebilecek bilişi düzeyinin yüksek olduğu bir lidere işaret etmekte ve kitle-seçkin ayrımını beraberinde getirerek güçlendirmektedir.²⁴⁷ Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar modernleşmenin öncüsü konumunda olan ve git gide otoriterleşen aydın/lider, sahip olduğu bilgiyi, her şeyi yoluna koyabilecek doğru kaynak olarak görmekte ve bu durumu topluma dayatmanın meşruiyeti olarak kabul etmektedir. Toplumda kendi düşüncesiyle çelişecek fikre sahip şahsiyetleri ise hain olarak nitelendirmektedir.²⁴⁸

Osmanlının patrimonial yapısından dolayı “*otoriteye itaat, haktan çok güce boyun eğme, haddini bilme, siyaset dâhil işi erbabına bırakma, sürüye uyma, cemaat ruhu, farklılığa, muhalefete tahammülsüzlük gibi düsturlar*”²⁴⁹ siyasal kültür olarak Cumhuriyet'e miras kalmış ve “*özgür karar verebilen, bağımsız, aktif, rekabetçi, mücadelecı, kendini gerçekleştiren, topluma yönelmiş, maddi refahı ve mutluluğu hedefleyen ve uzlaşmacı birey*” yerine “*lidere mutlak itaat eden, çevresine bağımlı, pasif, kadercı, varlığını bir irrasyoneliteye kurban eden*”²⁵⁰ bireyler yaratılmıştır. Bu durum, Türk toplumunda lidere, tüm sorunları çözen bir misyon yüklenilmesi sonucunu doğurmuş ve “Kahramana Tapınma” kültürünü de beraberinde getirerek seçmen davranışlarının özünün, rasyonel ilkelerden ziyade irrasyonel değerler üzerine oturmasına neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Türk toplumunda seçimler “karizmatik kişiliklerinin yarısına” dönüşmüştür.²⁵¹

Türk siyasal hayatına damga vuran diğer bir unsur da ordudur. Türkiye’ de devletin asli kurucu unsurlarını askerlerin oluşturması ve Türk devlet tarihindeki en eski kurum olmasından dolayı, Türk modernleşmesi içinde ordu, oluşan krizleri çözüme kavuşturma noktasında sık sık karşılaşılan bir olgudur.²⁵² Ordunun siyasal yaşamdaki bu ağırlığı toplumda, en güvenilir ve saygın kurum olduğu algısını da beraberinde getirmiştir. Bu algıdan dolayı, kendisini devletin ana unsuru ve sorumlusu olarak görmüş ve sivil hükümetler üzerinde, vesayet gücünden kaynaklı müdahale etme geleneğini oluşturarak, askeri darbelere ve hükümetin sık sık değişmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye’de modernleşme sürecinde öncü durumundaki ordunun yapısal işleyişi ile toplumsal

²⁴⁷ Çetin, **Krizler**, C.3, s.17

²⁴⁸ Çetin, **Krizler**, C.3, s.8-9

²⁴⁹ Bedri Gencer, “Türk Siyasal Kültürü ve Ahmed Cevdet Paşa”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(2), 217-238, 2002, s.220-221

²⁵⁰ Halis Çetin, “Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27(1), 91-108, 2003, s.106

²⁵¹ Çetin, **Versus**, s.104-105

²⁵² Cemal Baltacı vd. “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 25, 69-97, 2012, s.72

kültürün dayandığı militer değerler arasındaki uyum, ordunun rejimin koruyucu rolünü benimseyip, üstlenmesine neden olmuştur. Bu durum ise onun, siyaset üstü ve ülke yönetiminde son sözü söyleyen üstün bir güç olması sonucunu doğurmuştur.²⁵³

Osmanlı modernleşmesi gibi Cumhuriyet modernleşmesi de toplumdan gelen talepler şeklinde, kendiliğinden ortaya çıkan bir süreci yansıtmadığı için özgürlük kazanma ve hak elde etme mücadelesi Türk toplumunda bir kültür haline gelememiştir.²⁵⁴ Türk siyasal kültüründe siyasal muhalefet olgusu, iktidara yol gösterici bir işlev görmekten ziyade, ona direnmek ve meşruluğunu kabul etmemek şeklinde gerçekleşmiş ve bu durum ise demokrasinin gelişmesi noktasında birçok krizlere kaynaklık etmiştir.

2.4.2. 1950-1980 Arası Dönem

Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen değişikliklere halkın entegre edilememesi ve halkın siyasal sisteme yabancılaşma sorununu gidermek amacıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırkası kurulmuştur.²⁵⁵ Ancak bu partiler, çok partili hayata geçiş zeminin hazır olduğu bir ortamın sonucu değil, bütünlüşememe krizlerini çözme refleksinin bir yansıması olduğu için kısa süre sonra bir takım suçlamalar ile kapatılmışlardır. Türk siyasal yaşamı, Kongar'ın tasvirinden hareket ederek ifade edilirse, konumunu değiştirmeden “devletçi-seçkinci” cephe de yer alan CHP ile TPCF, SCF ve DP adı altında isimleri değişse de “geleneği-liberal”²⁵⁶ safları değişmeyen partiler arasındaki mücadele ile şekillenmiştir. Bahsedilen “geleneği-liberal” cephede yer alan ve Türk siyasal hayatına damga vuran en önemli muhalefet partilerinden biri ise Demokrat Partidir.

1950-1960 yılları içinde iktidarda kalacak olan Demokrat Parti'nin kuruluşu ile çok partili demokrasiye geçiş sağlanmış ve 1950 seçimlerinde partinin iktidara gelmesiyle de CHP iktidarı sonlanmışır. Demokrat Partinin ortaya çıkışı, iç nedenlerin yanında, dış gelişmelerden de mütevellittir. Özellikle 2. Dünya savaşı hem süreç hem de savaşın sonucu anlamında, önemli bir dış dinamik nedenlerindedir. Savaş sırasında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve önlem olarak konulan yeni vergilerin belli bir kesimi hoşnutsuz etmesi, tepeden inmece değişimlerle otoriter bir yönetimi takip eden CHP iktidarının daha da tepki çekmesi ve 2. Dünya savaşının sonunda

²⁵³ Çetin, **Krizler**, C.3, s.94-95-96

²⁵⁴ Bülent Ecevit, “Toplumsal Kültürün Türk Siyasal Yaşamına Etkisi”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 11, 57-71, 1990, s.67

²⁵⁵ Halis Çetin, **Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.4, Ankara, 2016, s.115

²⁵⁶ Emre Kongar, “İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı”, C.1-2, İstanbul, Remzi Yayınevi, 1993, s.143'ten Aktaran: Adem Çaylak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, Adem Çaylak vd. (Ed.), **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, 1.Baskı içinde (23-58)), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s.25

demokrasi cephesinin kazanması ile artan uluslararası sisteme eklenme talebi, bu yönde politikalar üretme zorunluluğunu doğurmuş ve Demokrat Parti'nin çıkışına zemin hazırlamıştır.²⁵⁷

Demokrat Parti “*yeter söz milletin*” sloganından hareket ederek liberalizmin ilkelerini temel almış, programında “*demokrasiyi, milli menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun prensip*”²⁵⁸ olarak görmüş ve ekonomik alanda kamu ile özel kesimin birlikte bulunduğu karma ekonomik sisteme yer vermiştir. Kırsal kesimden, esnaf ve orta sınıf işçi gruplarından oluşan parti, devlet- toplum ilişkisine yeni bir nitelik kazandırmıştır. CHP iktidarının aksine, gücünü millettten almış ve onların oylarını, söz sahibi olacağı kararların kaynağı olarak görerek, sahneye seçikle çıkmıştır. Anglo-Sakson değerleri takip eden parti, bu bağlamda “serbest piyasa ekonomisi, ılımlı laiklik politikası, özgürlükçü siyasal yapı” gibi değerleri savunmuş ve Türk siyasal hayatına kazandırmıştır.²⁵⁹

Değişik kesimlerden oluşan Demokrat Parti, siyasetin, sadece entelektüel ve bürokratlar tarafından yapılabileceği yargısını yıkarak halka inmesine vesile olması ve seçmen iradesinin belirleyici olduğu ve ancak onun değişimlere yol açabileceği inancını seçmenlere fark ettirmesi noktasında büyük bir değişimin kaynağını teşkil etmiştir.²⁶⁰ Bu durum, karşılaşılan kaos ve krizlerden kurtulmanın yolunun, demokrasinin izi sürülerek olabileceğinin düşüncesinin topluma kazandırılmasının bir boyutunu oluşturmuştur. Oluşan bu tutum, toplum ve devlet ilişkilerinde halkın etken olduğu bir anlayışın hâkim olduğunu gösterse de Demokrat Parti'nin 2. ve 3. iktidar döneminde değişen, otoriter hal alan siyaset anlayışı, halkın tekrar edilgen olduğu bir konuma işaret etmiştir.

1950-1980 arası dönemde göze çarpan önemli gelişmelerden biri, sivil toplum alanında görülen canlanmalardır. Tek parti hegemonyasının kalkmasıyla beraber, II. Meşrutiyet döneminde kaybolan sivil toplum örgütleri bu dönemde ortaya çıkmış ve ekonomik, ideolojik ve kültürel anlamda farklılaşmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren yeni siyasal partilerin ortaya çıkmasıyla bu durum daha da artmıştır.²⁶¹ Ancak bu dönemde sivil toplum önemli gelişmelere konu olsa da hala toplumla devlet arasında önemli bir unsuru teşkil etmekten uzaktır.

Daha önce bahsedildiği gibi Türk siyasal hayatına damga vuran ve şekillendiren en önemli olgulardan biri ordudur. Kendisini devletin sorumlusu ve sahibi gören ordunun var olan krizleri halkın iradesini yok sayarak, askeri müdahaleler ile çözüme geleneği 1950-1980 arası dönemde ilk

²⁵⁷ Çetin, **Krizler**, C.4, s.116

²⁵⁸ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, 1. Baskı, Galata Merkez Basımevi, Ankara, 1946, s.15

²⁵⁹ Çaha, **Aşkın**, s.228

²⁶⁰ Kalaycıoğlu ve Sarıbay, a.g.e., s.371

²⁶¹ Çaha, **Aşkın**, s.229

olarak 27 Mayıs 1960 kendisini göstermiş, daha sonra 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile devam etmiştir. Türk demokrasisinde onarılması zaman alacak yaralar açan bu müdahaleler, siyasal katılım ve örgütlenme noktasında olumsuz etkiye sahiptir. 1960 darbesinden sonra hazırlanan 1961 anayasası, demokratik unsurlara işaret eden değerlere yer verse de 1980 askeri müdahalesi ve sonrasında hazırlanan 1982 anayasası ile bu unsurlar geri alınmış ve o dönem de özgürlük ortamı yok edilmiştir.

2.4.3. 1980 Sonrası Dönem

1982 anayasası, 1980 darbesinin mimarlarının hedeflediği değerleri topluma intikal ettirme endişesiyle meydana gelen, birey-toplum ilişkisi anlamında devleti önceleyen ve birçok hak ve özgürlüğe sınırlama getiren, antidemokratik(anti-liberal) bir anayasanın ifadesi olmaktadır. 1980 anayasası devleti kutsayan bir anlayışla tüm toplumu kuşatmış olsa da 1980 sonrası dönem, 24 Ocak kararlarıyla başlayan ve Turgut Özal'ın iktidarıyla pekişen Batı dünyasıyla birleşme çabalarını ve serbest piyasa ekonomisi yönünde girişilen politikaları ifade etmektedir.²⁶²

1983-1989 yılları arasında Başbakanlık, 1989-1993 yılları arasında da cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Turgut Özal, bu dönemde dünya konjonktürüne paralel bir siyaset izlemiş ve yükselişe geçen 'yeni sağ' ideolojisine uygun olarak ekonomik liberalizmi ve kültürel anlamda muhafazakârlığı benimsemiştir.²⁶³ Özal'ın en büyük başarısı, devletten çok toplumu öne çıkaran politikalara yer vermesi ve bu anlamda devlet algısı üzerinde büyük bir dönüşüme öncülük etmesi olmuştur. Bu dönemde toplum devlet içindir anlayışı yerine, devlet toplum içindir söylemi kendine yer bulmuş ve devletin görevlerinin adalet, güvenlik ve savunma ile sınırlı kalması, üzerinde durulan bir konu olmuştur.²⁶⁴

Devletin Cumhurbaşkanı olarak Özal'ın çok kez "İnanç ve vicdan, düşünce ve ifade, serbest girişim" gibi özgürlükleri dile getirmesi; bu özgürlüklerin kendine genişçe yer edinmesine ve devlet merkezli siyaset geleneğinin de değişmesine neden olmuştur.²⁶⁵ Özellikle Osmanlıdan bu yana otoriter ve jakoben bir yöntemle gerçekleşen, modernleşmenin öncü rolünü teşkil eden bürokratların seçkinci konumuna son verilmiş, devlet içindeki ağırlıkları hafifletilmiştir. Özal döneminde ordunun da sorgulanmaz konumu eleştirilmeye başlanarak, ilk defa sivil siyasal elitler orduyu denetleyebilen bir konuma gelmiş ve iradelerini bu yapıya hâkim kılabilmişlerdir. Bu anlamda bu dönemin siyaset anlayışına; devletçi, bürokratik, darbeci ilkelerden ziyade, insan

²⁶² Çaha, *Aşkın*, s.230-231

²⁶³ Halis Çetin, *Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler*, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.6, Ankara, 2016, s.170

²⁶⁴ Çaha, *Aşkın*, s.234-235

²⁶⁵ Çaha, *Aşkın*, s.235

hakları, demokrasi ve sivil toplum gibi değerler hâkim olmuştur. Osmanlıdan bu yana gelen jakoben modernleşme geleneği terk edilmiş ve bu dönem demokratik unsurlardan beslenen modernleşmenin miladı olmuştur.²⁶⁶ 1980 sonrası dönem de farklı konularda ve farklı çıkarları ile öne çıkan, devlet politikaları üzerinde etkili olan ve istediklerini yaptırmaya başlayan sivil toplum grupları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunların bir kısmını çevreci gruplar, kadın hareketleri, dinsel haklar, alevi grupları, Kürt sorunu kapsamında beliren etnik istemler, insan hakları bağlamında gelişmeler oluşturmaktadır. Sivil toplumdaki ortaya çıkan bu zenginlik, toplumsal alanın farklılaşmasına yol açarak, tek tipleştirici devlet ideolojisinin aşınmasına ve serbest rekabete dayalı toplumsal ve iktisadi yaşamın hâkim olmasına vesile olmuştur.²⁶⁷

1980 sonrası “kutsal devlet” algısını değiştiren ve onu sorgulanır bir hale getiren diğer bir kesim de aydınlar ve gazetecilerdir. 1950 yıllara bakıldığında aydın sayılabilecek kesimin hala devleti öne çıkaran bir anlayışı takip ettiği gözlemlenirken, bu anlayış 1980’li yıllarla beraber değişmeye başlamış, aydınların devletçi söylemleri yerini daha özgürlükçü içerikleri olan düşüncelere bırakmıştır. 1980 sonrası siyaset temalı birçok televizyon programının olması ve aydın sayılabilecek kişilerin bu programlarda kendisini ifade edebilmesi, devletin daha fazla sorgulanmasına ve şeffaflaşmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllarda özel televizyonların ortaya çıkmasıyla beraber bu durum daha da artmıştır.²⁶⁸

Şu ana kadar yapılmış olan analizlerden de anlaşılacağı üzere Türk siyasal yaşamında demokratik ve liberal eğilimdeki değerler sağ partilerde kendisine genişçe yer bulmuştur. Sol partiler ise Çaha’nın belirttiği gibi zamanın ihtiyaçlarına ve gerçeklerine göre kendini yenilemekten yoksun, statükocu bir tutum sergilemişlerdir. Sol cenap 1990’lı yıllarda, sağ partilerin özgürleştirici ve sivilleşmeye yönelik değerlerine karşılık olarak dünyaya ve ülkesinin gerçeklerine kapalı bir ideoloji olan Kemalizm ve laiklik ilkesi ile cevap vermiştir. Özellikle 1990’lı yılların ikinci yarısında çatışmacı ve ayrılıkçı siyasetini arttıran sol, Özal’ın ölümüyle beraber, kaybettiği gücü tesis etmek isteyen merkezî bürokratik ve askeri eliti de yanına almış ve merkez- çevre anlamında kapatılan mesafe bu dönemde tekrar açılmıştır. Bu durumun sonucunda İslamcı gruplara karşı bir atak gibi görünen, fakat özünde yükselişe geçen demokratik ve liberal değerlere önlem olarak beliren 28 Şubat süreci boy göstermiştir.²⁶⁹ 2000’li yıllara gelindiğinde ise 28 Şubat sürecinde suçlanan ve Cumhuriyete aykırı eylemleri nedeniyle kapatılan Refah Partisi içinden çıkan bir siyasal elit grubu, Adalet ve Kalkınma Partisi’ni kurmuş ve parti tek başına iktidar olmuştur. Büyük bir oy desteğini alan Adalet ve Kalkınma Partisi, siyaset anlayışını toplumdaki

²⁶⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.178

²⁶⁷ Çaha, **Aşkın**, s.288-289

²⁶⁸ Çaha, **Aşkın**, s.242

²⁶⁹ Çaha, **Aşkın**, s.285-286

aldığı destekle kuvvetli bir meşruiyet temeline oturtmuş ve açılan toplum-devlet mesafesini yeniden kapatmıştır.

Bu bölümde, Türk siyasal kültüründeki devlet anlayışı ve zaman içinde geçirdiği dönüşümlere yer verilmiş ve tezin sorunsalını oluşturan kısmı ortaya koymak adına, gereken tartışmalar yapılmıştır. Bu bölümün bir ileriki aşaması olan ve irdelenen konuyu sonuca vardıracak üçüncü bölümde ise burada verilen bilgiler üzerinden analiz yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜNDEKİ DEVLET ALGISI BAĞLAMINDA DEMOKRAT PARTİ VE ANAVATAN PARTİSİ PROGRAMLARININ ANALİZİ

Parti programlarını değerlendirirken, tabi olunan devletin anayasasının çizdiği sınırlardan, o ülkenin hâkim siyasal kültüründen, programın oluşturulduğu zaman dilimindeki konjonktürden bağımsız olarak üretilen öngörüler eksik kalacaktır. Özellikle “partilerin parti programlarında devlete bakışı”nı inceleme iddiası olan bir çalışma için “Türk siyasal kültüründeki devlet düşüncesi” üzerinde ayrıca durulması gereken bir konu olmaktadır. Bu nedenle Demokrat ve Anavatan Partisi Parti programları irdelenirken, daha önce Türk siyasal kültürü ve devlet anlayışı üzerine yapılan analizler, burada yapılacak olan kritiklerin temelini teşkil edecek ve yol haritasını oluşturacaktır. Bu kısımda Demokrat Parti ve Anavatan Partisi programlarına yer verilecek ve ilk olarak ele alınan maddelerdeki “liberal” bulgular değerlendirilecektir. Türk siyasal kültüründe başat rolü oynayan “kadiri mutlak devlet” anlayışının, “liberal” diye addedilen bu partilerin programlarına ne şekilde yansıdığı irdelenecek ve devleti her şeyin önüne koyan bir anlayışın hâkim olduğu bu iklimin içinde , “küçük devlet”i savunan bir ideolojinin, parti programında kendisine ne kadar yer edinebildiği ve kendisini ne şekilde gösterebileceği incelenecektir. Aslında böyle bir çalışmada bir anlamda -tam olarak asıl amaç bu olmasa da- Demokrat Parti ve Anavatan Parti’si örnekleri üzerinden, Türk siyasal yaşamı içinde, liberalizme dair olguların ne kadar var olduğunu tespit etme amacı da güdülmektedir. Benimsenmiş olan bu yol, “liberal” diye anılan bu partilerin, devlete bakış açılarını daha sağlıklı bir şekilde analiz edilebilme gerekliliğinden gelmektedir. Nitekim çalışma içinde gerçekliğin; en önemli gereç ve değer olacağı belirtilmelidir.

3.1. Demokrat Parti ve Anavatan Partisi Programlarında Devlet

Daha önce belirtildiği gibi Türk siyasal yaşamında demokratik ve liberal eğilimdeki değerler sağ partilerde kendisine genişçe yer bulmuş ve büyük çoğunlukla muhafazakâr kesim tarafından savunulmuştur. Öyle ki Türkiye’de liberalizm, başlı başına kullanılan bir değer olmaktan ziyade, sık sık “liberal muhafazakâr” tamlaması ile anılır olmuştur. Bu tanıma uygun kesimin siyasetteki yansımaları ilk olarak TPCF’na dayandırabilir, hemen onun akabinde kurulan SCF’nin de aynı çizginin takipçisi olduğu söylenebilir. Daha sonradan oluşan Demokrat Parti, Süleyman Demirel’in Adalet Partisi, Özal’ın Anavatan Partisi, Tansu Çiller’in Doğru Yol Partisi ve son olarak Adalet ve

Kalkınma Partisi bu gelenekten gelen partiler olarak nitelendirilebilir.²⁷⁰ Bu merkez sağ partilerin içinden neden Demokrat Parti ve Anavatan Parti'sinin programının inceleneceği ise açıklamakta elzem görünen bir noktayı teşkil etmektedir.

TPCF ve SCF, kuruluşunun üzerinden kısa bir süre sonra kapanmış ve Türk siyasal hayatı üzerinde derin bir etki bırakmaktan mahrum kalmıştır. 1950 yılında ise Demokrat parti, bu partilerin elde edemediği etkinliğe ulaşmış ve ondan sonra izlenecek liberal-muhafazakâr siyaset geleneğinin de mihenk taşını oluşturmuştur. Ömer Çaha'ya göre Türkiye'de merkez sağın iki temel yüzü vardır. Bunların birincisini Menderes- Özal- Erdoğan çizgisindeki toplumcu liberal cephe oluştururken, diğerini liberal olup, devletçi politikalara yakın olan Demirel- Yılmaz- Çiller çizgisi oluşturmaktadır. Çaha'nın tanımlamasıyla birinci çizgiyi; ekonomik anlamda liberalizmi izleyen, küresel liberal değerleri milli değerlere uyarlayarak sunan bir anlayışı benimseyen ve ne olursa olsun ilkeli bir siyaseti gözeten isimler oluşturmaktadır. İkinci çizgiyi oluşturanlar ise ekonomide liberalizmi önde tutan bir söylem geliştirmişse de bu tutum dönemsel koşullara göre değişmiş ve ilkesiz, pragmatik bir siyaset takip edilmiştir. Öyle ki zaman zaman bu sağ liderlerin nezdinde, sol değerlerle kuşatılmış politikalar izlenmiş ve birinci çizgiden uzak olarak bu kişiler, devletçi ve statükocu ilkelere sahip siyasetçi profili çizmişlerdir.²⁷¹ Ancak belirtmelidir ki yapılan bu kavramsallaştırma, kesin bir anlam taşımamaktadır. Sadece çalışma içinde başrol oynayan partilerin, neden örnek olarak seçildiği analizinin, aracını teşkil etmektedir.

Bu çalışma içinde Çaha'nın belirtmiş olduğu ayrım ve tespitlere katılmış olduğu ve Türkiye'de liberal parti programlarına yönelik bir çalışmada Demokrat Parti, Anavatan Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin alınabilecek en uygun örneklem olduğunun düşünüldüğü belirtilmelidir. Fakat, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin halen iktidarda olması, Türk Siyasal Hayatı içerisinde aktif olarak faaliyet ve politikalarına devam etmesi nedeniyle, yapılacak değerlendirmelerin sağlıklı olamayacağına kanaat getirilmiş ve Demokrat Parti ile Anavatan Partisi'nin olduğu bir çalışmada bundan dolayı kendisine yer verilememiştir.

3.1.1. Demokrat Parti Programında Devlet

İlk olarak Demokrat Parti programı incelenmeye başlandığında birinci maddede “*Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumî siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadı ile kurulmuştur.*”²⁷² ifadesi ile karşılaşılmaktadır. Üçüncü maddede ise “*partimiz demokrasi millî menfaat ve insanlık*

²⁷⁰ Ömer Çaha, *Dört Akım Dört Siyaset*, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s.142

²⁷¹ Çaha, *Dört*, s.142-143

²⁷² *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, s.15

*haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasî olgunluğuna inanır.*²⁷³ ibaresi yer almaktadır.

Görüldüğü üzere, ilk olarak dönemin en önemli sorunu olan demokrasiye değinilmekte ve “milletinin siyasî olgunluğuna inanır” ifadesiyle de demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olan halka vurgu yapılarak, milletin siyasi tercihinin önemine işaret edilmektedir. Öyle ki bu vurgu “İç işlerinde, hükümeti ve teşkilâtını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir”²⁷⁴ ifadesinin yer aldığı on dokuzuncu madde ile bu düşünce pekiştirilmekte ve liberalizmdeki “araçsal devlet”²⁷⁵ anlayışını yansıtan bir görüntü verilmektedir.

19. maddede belirtilen cümlelerin devamında ise bürokratik idare karşıtlığı ifade edilmektedir²⁷⁶;

İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanunî salâhiyetlerin, idarî otorite temini bahanesi ile, keyfi olarak kullanılması temayülleri önlemeyi vazife edineceğiz. İyi bir idare cihazı kurabilmek için vazifenin icap ettirdiği salâhiyetle mesuliyet hudutlarını kesin olarak tayin eylemek şarttır. Bütün salâhiyetlerin mahdut ellerde toplanması ve mesuliyetin zaafa uğraması neticelerini doğuran bürokratik zihniyet ve usullerin terki lüzumuna kaniyiz.²⁷⁷

Belirtilmelidir ki önemli olan, kâğıt üzerindeki kavramların pratikte kendisine ne kadar yer edinebildiği ve bu olguların zikredilen kesim tarafından içinin ne kadar doldurulabildiğidir. Öyle ki demokrasi, demokrat parti öncesinde de sıkça ifade edilmiş, ancak Çetin’in ifadesiyle “salt amaç olarak kutsallaştırılan devleti kurtarmanın bir aracı olarak ihtiyaç duyulan zamanlarda kullanılacak bir ‘olağanüstü durum’”²⁷⁸ dan öteye gidememiştir. Nitekim “liberal” olarak nitelendirilebilecek bir partinin en önemli kriterlerden biri, demokrasi ile olan ilişkisinde kendisini göstermektedir. Bu anlamda demokrat partinin demokrasi anlayışı, konu içinde irdelenmesi gereken önemli bir noktayı teşkil etmekte ve partinin, az önce verilen tanıma karşıt mı yoksa izinden giden bir zihniyete sahip olduğunu analiz etmek elzem görünmektedir.

Demokrat Partinin demokrasi anlayışından bahsetmeden önce belirtilmelidir ki partinin programının ve buna bağlı olarak ele alınan konuların daha iyi anlaşılmasında göz önünde

²⁷³ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.15

²⁷⁴ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.19-20

²⁷⁵ Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.55

²⁷⁶ Demirel, a.g.e., s.55

²⁷⁷ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.20

²⁷⁸ Çetin, **Krizler**, C.4, s.143

bulundurulması gereken en önemli nokta, Demokrat Parti'nin iktidara geldiğinde onu çevreleyen koşullardır. Demokrat Parti, daha önceki kısımda bahsedildiği gibi “devlet otoritesini tesis eden hukuk, halkı bir bütün halinde mobilize eden tek parti-lider ve tüm bu yapı taşlarını aynı amaca yönlendiren ve kontrol altında tutan resmi ideoloji”nin temel taşlarını oluşturduğu bir sistemin içinde doğmuş ve onun çizdiği sınır dâhilinde kendisine faaliyet alanı bulmuştur. Daha önce TPCF ve SCF'nin yaşadığı deneyime maruz kalmak istemeyen parti, “ne olduğundan çok ne olmadığını ıspatlama”²⁷⁹ refleksiyle davranmış ve parti programını CHP ve tek parti kültürüyle donatmıştır. Öyle ki, CHP'nin altı okunu oluşturan unsurların hepsi, 1924 anayasası içinde yer almakta ve bu ilkelere bağlı kalma zorunluluğun yansıması olarak, tek tek parti programı içinde konumlanmaktadırlar. Cem Eroğul'a göre partinin başarısının en önemli etkenlerinden biri, Cumhuriyet'in büyük yasaklarına dokunmaması olmaktadır.²⁸⁰

Demokrat Parti, iktidara gelişi ile birlikte, daha önce dikkate alınmayan halkı önemseyen, taleplerini göz ardı etmeyen bir tutum sergilemiş ve şekilsel olarak varlık gösteren demokrasiyi gerçek anlamda tesis etme hedefine yönelmiştir. Halkı edilgen bir konumdan çıkarıp siyasal mücadeleye katarak, etkin rol almalarını sağlamış ve eskiden ulaşılmaz görünen siyasetçileri halkın ayağına kadar götürmüştür.²⁸¹ Öyle ki millet iradesini her şeyin üzerinde tutan bu anlayış ve yöntem, onu, tabanıyla kopuk bir yönetimden sonra en belirgin özelliği olarak farklı kılmış ve Türk siyasal yaşamına damga vurmasına olanak sağlamıştır. Demokrat Partinin bu tutumu, halk nezdinde derhal cevap bulmuş ve Demokrat Partili olmak kısa bir süre içinde “önemsenmek “ ve “mana kazanmak”²⁸² anlamına gelir olmuştur. Öyle ki köylüyü milletin efendisi olarak zikreden yönetimin huzurunda; giyiminden, konuşmasından, dini ve geleneksel değerlerinden dolayı dışlanan halk, bunlardan dolayı kendisinden utanmaması gerektiğini ve bu haliyle de saygı görebileceğini, Demokrat Parti ile birlikte fark etmiş ve içselleştirmiştir.

Demokrat Parti ilk yıllarında liberalleşme anlamında önemli girişimlerde bulunmuştur. Tek parti yönetiminin Sünni Müslüman çoğunluğu üzerinde, din ve vicdan hürriyeti anlamında kurmuş olduğu baskıyı azaltmaya yönelik olarak, ezan Türkçeden eski haline Arapçaya döndürülmüş, ayrıca din öğretimi de yaygınlaştırılmıştır. Basın kanunu değiştirilerek, basın üzerindeki baskılar azaltılmış ve düşüncenin ifadesi ile örgütlenmesi için hukuksal adımlar atılmıştır.²⁸³ Ancak bu özgürlük ortamı çok uzun soluklu olmamıştır.

²⁷⁹ Çetin, **Krizler**, C.4, s.163

²⁸⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s.47

²⁸¹ Eroğul, a.g.e., s.51

²⁸² Demirel, a.g.e., s.122

²⁸³ Erdoğan, **Anayasalar**, s.100

Demokrasinin olmazsa olmaz unsurlarından biri şüphesiz, politik rekabet ve muhalefete hoşgördür. Demokrat parti dönemini incelendiğinde partinin liberal yönüne darbe indirecek en mühim olaylardan biri, partinin muhalefete karşı git gide arttırdığı sert tutumudur. Burada dikkat çekilmesi gereken olgu, partinin programında, CHP ile bütünleşmiş ilkelere, cumhuriyetin kırmızı çizgilerine bu denli sahip çıkması ile siyasal sahada CHP'ye yönelik göstermiş olduğu bu denli antipatiklik arasındaki çelişkidir.

Aslında Çetin'in ifade ettiği gibi halkın oylarıyla iktidara gelmek ve devletin ilke ve esaslarına göre hareket etmek, partinin en büyük dilemması olmaktadır. Çünkü DP'ye göre Cumhuriyet ve demokrasi arasında büyük bir çıkmaz vardır ve bu anlamda Cumhuriyetin resmi ideolojik vesayet düzeninin sembolü olarak CHP, demokrasinin tam karşısında durmaktadır. CHP içirse Demokrat Parti, Cumhuriyet için aynı tehlikeyi taşımaktadır. Buradan elde edilen çıkarım ise CHP ve DP'nin muhalefetin halkın iradesi sonucu ortaya çıktığını göz ardı etme ve demokrasiyi, "meclis çoğunluğunu elde edenin her şeyi yapmaya muktedir olması"²⁸⁴ olarak görme noktasında buluşmalarıdır. Bu durum ise DP programının üçüncü maddesindeki "*Partimiz, ... Türk milletinin siyasi olgunluğuna inanır*" ibaresiyle çelişki oluşturmakta ve "*Siyasî hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan Demokrat Parti...*"²⁸⁵ ifadesinin yer aldığı birinci maddedeki "karşılıklı saygı" ve siyasî hayatın birlikte işleyişine yönelik vurguyu zayıflatmaktadır.

Muhalefete yönelik sert tutumlar arasında, yasaların görüşülmesi esnasında muhalefetin fikir beyanına fırsat verilmemesi, sundukları önergelerin aceleyle reddedilmesi, mitinglerinin engellenmeye çalışılması, gazetecileri susturmaya yönelik olarak "ispat hakkı" adlı yasanın çıkarılması, devlet radyosunun sadece kendi propaganda aracı olarak kullanılması, sol ve komünizm aleyhtarlığı ve partinin sonunu hazırlayacak olan tahkikat komisyonunun kurulması girişimleri sayılabilir. Buradan elde edilen çıkarım ise halkın iradesiyle meclise oturan kişilere fırsat verilmeyişinin, önemli bir sivil toplum unsuru olan gazetecilerin sindirilmesinin ve devletin kurumunun tekelleştirilmesinin liberalizmin ilkeleri ile bağdaştırılamayacak oluşudur. Demokrat Parti bu anlamda "çoğulcu" değil "çoğunlukçu" demokrasi anlayışını savunmaktadır ve çoğunluğun kararlarının, azınlığın temel hak ve özgürlüklerini koruması gerekliliğini yadsımaktadır. Kendisine meşruiyet kazandıran "milli iradenin üstünlüğü" söylemi ise tıpkı CHP' de olduğu gibi halkın nazarında olumsuz karşılanması muhtemel icraat ve politikaların üstünü örtmek için kullanılmaktadır.²⁸⁶

²⁸⁴ Çetin, **Krizler**, C.4, s.164-165

²⁸⁵ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.15

²⁸⁶ Çetin, **Krizler**, C.4, s.166-167

3.1.1.1. Parti Programında Laiklik

Demokrat Parti'nin liberalizm ile ilişkisinde ve devlet anlayışının analizinde önemli bir noktayı teşkil eden diğer bir husus da laiklik ilkesidir. Partinin programının 14. maddesinde laikliğe şu şekilde yer verilmiştir;

Partimiz, lâikliği, devletin dinile hiç bir ilgisi bulunmaması ve hiç bir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder, din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurttaşlar arasındaki sevgi ve tesanütü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla mü-samaha olunmamalıdır.²⁸⁷

Görüldüğü üzere laiklik; bu maddede ilk olarak din ve devlet işlerin ayrılığı şeklinde klasik bir tanımlama ile ifade edilmiştir. Ancak farklı olarak burada, laikliğin din aleyhtarlığı olmadığı belirtilerek CHP'ye eleştiri getirilmiş ve liberalizm kapsamında da önemli bir öneme sahip olan din ve vicdan hürriyetinin öneminin altı çizilmiştir.²⁸⁸ Demokrat Parti'ye göre laiklik, dinsizlik olmadığı gibi dindarlık da gericilik değildir ve İslamiyet ile modernizm yek diğeriyle gelişmemektedir.²⁸⁹

Daha önce din yerine ikame edilen laiklik kavramı Demokrat Parti ile çok daha farklı bir çağrışım haline gelmiştir. Bu anlamda din ve vicdan hürriyetine yönelik olarak atılan adımlar arasında; ezanın yeniden Arapçaya çevrilmesi, dini yayın ve faaliyetlerin artması, okullarda din derslerine yönelik olarak usulün değiştirilmesi girişimleri sayılabilir.²⁹⁰ Bu adımlar içinde en önemlisi ve halk için de en takdire şayan kabul edileni şüphesiz, ezanın eski haline Arapça'ya çevrilmesiydi. Halkın kutsalına bu denli müdahale çünkü Demokrat Parti'nin doğuşunu hazırlayan en önemli sebeplerden biriydi.

Daha önce laikliğin din ve devlet işlerinin ayrılığını ifade eden bir pratikten ziyade, dinin kontrolünü mutlak olarak bürokrasiye veren bir uygulamayla kendisini gösterdiğini belirtilmiştir. Demokrat Parti'nin bu anlayışta eleştirdiği nokta, devletin din üzerindeki denetimi değil, çoğunlukla Demokrat Parti seçmen tabanını oluşturan, Sünni Müslüman kesim üzerindeki baskılar gelmekteydi.²⁹¹ Din ve vicdan hürriyeti kapsamında yapılmış olan icraatlardan da anlaşılacağı üzere, partinin laiklik anlayışı bu kesim üzerinde yükselmekte ve diğer inanç mensupları göz ardı edilerek daha özgürlükçü bir laiklik anlayışının önüne set çekilmekteydi.

²⁸⁷ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.18

²⁸⁸ Demirel, a.g.e., s.55

²⁸⁹ Demirel, a.g.e., s.115

²⁹⁰ Demirel, a.g.e., s.137

²⁹¹ Demirel, a.g.e., s.115

Demokrat partinin girişimleri ise CHP tarafından irtica geliyor diye yorumlanmakta ve laiklik, Türk siyasal hayatında birilerini ötekileştirmenin bir bahanesi olarak bu dönemde de yerini almaktadır. Esasen laikliğin yer aldığı 14. maddedeki “*Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına... Asla müsamaha olunmamalıdır.*”²⁹² ifadesi CHP ye verilen bir teminat niteliği gibidir. CHP için ise bu maddenin önemi hayata geçirilmesinden ziyade, kendisine karşı tarafa irtica iddiasıyla muhalefet edebilecek tasarrufu vermesinden gelmekteydi. Öyle ki CHP’nin karşı tarafı irtica nedeniyle suçladığı eylemleri kendisi daha önce gerçekleştirmiştir. İlkokullarda isteğe bağlı din derslerinin konulması, hacca gidecekler için döviz izni verilmesi, İmam Hatip Kurslarının ve İlahiyat Fakültesinin açılması CHP’nin icraatları olarak Türk siyasal hayatına geçmiştir.²⁹³ Bu anlamda “dini siyasete alet etme” ithamının, toplumun en önde gelen değerini yıllardır göz ardı eden CHP için mi, yoksa iktidarda olduğu süreçte halkın kutsalına sahip çıkan ve saygı gösteren Demokrat Parti için mi daha yerinde olacağı, tartışılabilir bir konuyu teşkil etmektedir.

3.1.1.2. Parti Programında Milliyetçilik

Partinin devlete bakış açısını en iyi ifade eden maddelerden biri de milliyetçilik ilkesini içeren 13. maddedir:

“Yurttaşlar arasında müşterek bir tarihin yarattığı kültür ve ülkü birliğine ve her türlü ayırıcı temayülleri reddeden bir milliyetçilik telakkisine bağlıyız. Partimiz bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar ve Türk olmanın bütün haklarına sahip tanır. Kanuni vazifelerini yerine getiren her ferde iyi bir yurttaş gözüyle bakarız. Bu ana görüşlerin tatbikatta da yer bulmasına dikkatle çalışacağız. Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.”²⁹⁴

Bu maddedeki “*Partimiz bütün yurttaşları, din ve ırk farkı gözetmeksizin, Türk sayar...”ve”...Eğitim ve öğretim müesseselerimizi böyle bir milliyetçilik idealinin tahakkukunda vazifeli saymaktayız.*”²⁹⁵ ifadeleri egemen ideolojik yapıyı net bir şekilde yansıtmaktadır. Özellikle “Türk” ifadesinin bu denli altının çizilmesi ve milliyetçiliği gerçekleştiren bir araç olarak eğitim kurumlarına misyon yüklenilmesi, daha önceki kısımda bahsedilen CHP ve tek parti profilinin resmini çizmektedir. Görüldüğü üzere mutlakiyetçi bir siyaset mirasının mihenk taşlarından birini oluşturan milliyetçilik ilkesi, liberalliği tartışılan bir parti için bile olsa Türk siyasal kültüründeki önemi fark edilmekte ve parti programı içerisinde göz ardı edilebilme riskine ihtimal verilmemektedir. Bu anlamda Demokrat Parti için Milliyetçilik, hem ideolojik yapının mahkum

²⁹² Demokrat Parti Tüzük ve Program, s.18

²⁹³ Demirel, a.g.e., s.190

²⁹⁴ Demokrat Parti Tüzük ve Program, s.17-18

²⁹⁵ Demokrat Parti Tüzük ve Program, s.18

kırdığı bir devamlılığı ifade etmekte hem de pragmatik bir siyasetin aracı olarak kendisini göstermektedir.

Tek parti döneminde insanların, CHP'nin baskıcı tutumların yanında yakındığı diğer bir durum da partinin dini değerlerden yoksun milliyetçilik yorumudur. Bu anlamda DP'nin milliyetçilik anlayışının ayırt edici özelliği, dini ve geleneksel örgelerle çevrili oluşudur.²⁹⁶ CHP'den sonra milliyetçi kesim tarafından ümitlenen Demokrat Parti, aşırı milliyetçi hareketlere izin vermemekle beraber; öz Türkçe hareketine karşıt olarak milli dile dönülmesi, eğitimde milli ve manevi değerlerin artırılması, komünizmin ürettiği bir alan olarak görülen köy enstitülerin kapatılması, birçok milliyetçi derneğin kurumsallaşmasına destek sağlanması, milliyetçilik anlamında önemli bir isim olan Tevfik İlerinin Milli Eğitim Bakanlığına atanması gibi girişimleriyle bu kesimin takdirini kazanmıştır.²⁹⁷ Ancak bu adımları geri almaya yönelik hamleler ileriki zamanlarda yerini alacaktır.

Üzerinde durulması gereken önemli konulardan biri de DP'nin komünizm aleyhtarlığı olmaktadır. Partiye göre sol, "bir ve bütün" milleti iyi niyet maskeleriyle tehdit etmekte ve bölmek istemektedir. DP'nin sola yönelik bu tutumunun temelinde ise hala değişmeyen ve muhafaza edilen otoriter devlet anlayışının, yekpare ve uyumlu toplum düşüncesinin yer aldığı ve bu düşünce kapsamında alınan önlemlerin özünü de "geleneksel yapıyı koruma ve farklılıktan kaygı duyma" endişesinin oluşturduğu söylenilebilir.²⁹⁸

Görüldüğü gibi "liberal" ilke ve esasları benimseme iddiası olan bir parti söz konusu olsa da farklı ideoloji ve düşüncelere karşı sert söylemlerden kaçınılmamakta ve toplumun "birlik ve beraberliğinin" bir teminatı olarak, devletin devamlılığını her şeyin önünde tutma geleneği burada da yerini almaktadır. Aslında burada devletin bekası, hem başlı başına bir amaç hem de siyasal iktidarın devamlılığını sağlama noktasında kullanılan araçsal bir söylem olmaktadır. Çünkü her siyasal iktidarın yerini sağlamlaştırması için korku siyasetine ve ötekilere ihtiyacı vardır. Bu ikisi, iktidarın halkı yokluğuyla korkutma ve değerini idrak ettirme araçlarıdır. Bu anlamda iktidarın faşist, sosyalist veya liberal olmasının mahiyeti önemli olmamaktadır.

3.1.1.3. Parti Programında Sosyo-politik Yapı

Daha önceki kısımda milli bir kimlik edindirme sürecinde milliyetçiliğin, toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki her türlü farklılıkları yadsıyan bir özellik gösterdiği ifade edilmişti. Sosyo-politik yapıya ilişkin bilgiler veren DP programının 6. maddesinde, Cumhuriyetin önde gelen

²⁹⁶ Demirel, a.g.e., s.169

²⁹⁷ Çetin, **Krizler**, C.4, s.175

²⁹⁸ Demirel, a.g.e., s.170

ilkelerinden korporatist anlayışa uygun olarak, “çalışma zümreleri” ve bu “zümrelerin ahenkleştirilmesi” ibarelerine yer verildiği görülmektedir.²⁹⁹

“İçtimai iş bölümünün tabii neticesi olarak çiftçilik, işçilik, tüccarlık, sanayicilik, avukatlık ve memurluk gibi, yurttaşların teşkil ettikleri iş ve çalışma zümrelerinin karşılıklı münasebet ve menfaatlerinin umumî menfaat çerçevesi içinde içtimai adalet ve insanî tesanüt prensiplerine uygun olarak ahenkleştirilmesi lüzumuna ve imkânına inanıyoruz.”³⁰⁰

Aynı şekilde 7. maddedeki ifadelerle de bu anlayış pekiştirilmektedir:

“Umumî hayata her bakımından muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmasını kâfi görmüyoruz; milletimizin iktisadî ve içtimai sahalarda da süratle teşkilatlanması ve daha şuurulu bir birlik tecellisi için işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslekler mensuplarının memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki, içtimai ve iktisadî maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.”³⁰¹

Bu maddelerde dikkat çeken bir diğer husus da partinin toplumu “çiftçiler, işçiler, tüccarlar, sanayiciler, avukatlar ve memurlardan” ibaret görmesidir. Maddelerde tek tek sayılan ve aralarında uyum ve dayanışma yaratılmak istenen bu meslek grupları, aslında DP’nin kendisine taban olarak seçtiği zümrelerdir.³⁰² Zaten toprak kanununa muhalefet ederek ve Dörtlülük Takrir adındaki önergeyi imzalayan ve Demokrat Parti’nin kurucuları olan Celal Bayar’ın bankacı ve iktisatçı, Adnan Menderes hukukçu ve çiftçi, Refik Koraltan’ın aynı şekilde hukukçu olması ve Fuat Köprülü’nün ise ordinaryüs profesör oluşu partinin de bu kesimlerden oluştuğunu göstermektedir.

3.1.1.4. Partinin Ekonomik Anlayışı ve Devletçilik İlkesi

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Demokrat Parti’nin sınıfsal temeli ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerine dayanmaktadır ve parti yaygın olarak kırsaldan destek almaktadır.³⁰³ Asker ve sivil bürokrat geleneğinden ziyade, böyle bir çoğunluktan oluşan partinin, uygulamalarının ve programının tarımsal kalkınmaya öncelik veren ve özel girişimi destekleyen bir yol izleyeceğini tahmin etmek zor olmamaktadır. Öyle ki Menderes 29 Mayıs 1950’de meclise sunduğu hükümet programında ilk olarak CHP’yi aşağıdaki ifadelerle eleştirmiş ve ekonomik politikalarının yönü hakkında ipuçları vermiştir.

Eski iktidarın tek parti hâkimiyetinde ifadesini bulan siyasi görüş ve kanaatleri onun iktisadi ve mali politikasına da aksetmiştir. Vatandaş yalnız Devletin siyasi ve idari hükmü altında

²⁹⁹ Kahraman, **Analiz – II**, s.204

³⁰⁰ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.16

³⁰¹ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.16

³⁰² Kahraman, **Analiz – II**, s.205

³⁰³ Eroğul, a.g.e., s.51

bulundurulmakla iktifa olunmak istenmemiş, onu iktisadi sahada da nüfuz altında tutmak temayülüne göre hareket edilmiştir. Böylece, zamanla müdahaleci kapitalist, bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır.³⁰⁴

Partinin ekonomik anlayışını yansıtan programın 42. maddesinde “İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır”³⁰⁵ söylemi ile karşılaşılmaktadır. Programın 51.maddesine bakıldığında; “piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat’i zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeye çalışmak olmalıdır.”³⁰⁶ ifadeleri ile iktisadi liberalizmin temel değerlerinden piyasa ekonomisi öne çıkarılmaktadır. Devletin müdahalelerine ilişkin sınırların belirlenmesi anlamında önem taşıyan 43. Madde içinde “Özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından devlet iktisadî faaliyetlerinin hudutları kesin olarak belirtilmelidir.”³⁰⁷ ibaresine yer verilmekte ve 47. Maddede “Devlet tarafından kurulup hususi ellerde daha rant işleyebileceği anlaşılan işletmeler, elverişli şartlarda özel teşebbüslere devredilebilmelidir. Devlet işletmeleri ile benzerleri özel işletmeler, hiçbir suretle birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.”³⁰⁸ cümleleri ile devlet işletmelerinin özel teşebbüslere devrinin önemle altının çizildiği görülmektedir. Bu anlamda maddelerde, özel sektör partisi olma vurgusu ve liberal iktisat anlayışı dikkat çekmektedir. Ayrıca 54. madde de “Ziraat, millî gelirin en geniş kaynağını teşkil ettiğine ve nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatla geçindiğine göre, ziraî kalkınmanın memleket kalkınmasının temeli olacağından şüphe yoktur. Bu sebeple, devlet gayretlerini topraktan bol, iyi ve ucuzu mahsul almak hedefinde toplanmasını zaruri görmekteyiz.”³⁰⁹ ifadeleriyle de ekonomik politikalarda tarımın ön planda tutulacağı belirtilmektedir.

Parti programı içinde özel sektör vurgusu ağır basmakla birlikte, aşağıda belirtildiği gibi 17. maddede devletçiliğe de yer verilmiştir.

Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandan beri devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere giriş-mesi, gerekse nizamlayma, teşvik ve yardım yollar ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin telifi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.³¹⁰

³⁰⁴ Kahraman, **Analiz – II**, s.375

³⁰⁵ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.27

³⁰⁶ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.30

³⁰⁷ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.27

³⁰⁸ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.27

³⁰⁹ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.31

³¹⁰ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.19

Bu maddede ki “*yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için*” söyleminden anlaşılacağı üzere devletçilik ilkesi, halkın çıkarları doğrultusunda formüle edilen bir sistem olarak görülmektedir. “*Devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere giriş-mesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollar ile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması*”³¹¹ ifadesinde ise devletin “regülatör ve yatırımcı” rolüne dikkat çekilerek, özel sektörle ilişkisinin niteliği belirtilmektedir. İfade edilen devletçilik formülasyonu, özel sermayenin yetişemediği yatırım alanlarında kendisini gösterme ve burjuvanın yaratılması hedefini üstlenme fikrine sahip, Cumhuriyet devletçilik düşüncesinden çok uzaklaşmış görünmemektedir.³¹² Bu anlamda partinin ekonomik görüşleri, liberal iktisat anlayışın uzağında kalmakta ve buradaki anlayışın çıkış noktası “özel sektörün önünü açmak için devletçilik”³¹³ olmaktadır. Böylece devletin artan etkinliğini akla getiren ilke, burada yalnızca yumuşatılmış olarak yerini almaktadır.

DP ve CHP’nin devletçilik düşüncesi birbirinden çok ayrılmamış olsa da varılması gereken bir nokta olarak görülen “muasır medeniyet” idealine ulaşma ve onu tanımlama noktasında, bu partilerin fikirleri birbirinden farklılaşmaktadır.³¹⁴ DP için bu ideale giden yolda özel mülkiyet ve hür teşebbüse dayalı kapitalizm, olmazsa olmaz olgulardır ve kapitalizm yoksa, bu hedef imkansızlaşmaktadır. Bu anlamda DP için özel teşebbüs vurgusu, CHP’den çok daha fazla öne çıkmakta ve DP’nin ekonomi ile ilgili görüşleri, bulunduğu dönemde, liberalizm anlamında fark yaratmaktadır. Bu durumun nedeni ise CHP’nin özellikle Atatürk sonrası dönemde içe dönük, kendi kendine yeten “memur zihniyeti” politikaların yerini, DP’nin risk almaktan, borçlanmadan korkmayan, girişimci ve üretim ile tüketimi destekleyen uygulamalarının almasıdır.³¹⁵

DP’nin ekonomik görüşlerinin liberal değerlerle olan ilişkisini daha iyi anlamlandırmak adına iktidarı süresince gerçekleştirdiği icraatları, önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Parti iktidarının ilk yıllarında, liberal bir hamle olarak, yabancı sermaye girişini teşvik etmek ve içe dönük ekonomiyi dışa açık hale getirmek amacıyla 1950 yılında Yabancı Sermaye Kanunu çıkarmıştır. 1954 yılına gelindiğinde ise bu hedeflere dönük olarak daha büyük adımların ve daha kapsamlı bir düzenlemenin ifadesi olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu için adımlar atılmıştır. Bunların yanında devletin petrol arama tekeline son vermek isteyen Petrol Kanunu’nun yürürlüğe konulması, ithalata getirilen kısıtlamaların kaldırılması, özel sektörün kredi kullanımının önünü açmak için kredi faizlerinin düşürülmesi gibi liberal ilkelere hizmet edecek politikalar

³¹¹ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.19

³¹² Kahraman, **Analiz – II**, s.208

³¹³ Demirel, a.g.e., s.57

³¹⁴ Demirel, a.g.e., s.118

³¹⁵ Demirel, a.g.e., s.126

uygulanmıştır.³¹⁶ Bu anlamda DP döneminde, ekonomik anlamda uluslararası serbestleşme ve dünyayla bütünleşme çabaları, belirgin bir biçimde göze çarpmaktadır. Tüm bu çabalar ve uygulamalar, DP'nin ekonomik anlamda liberalizmle münasebetini belirleyen önemli bir kriteri teşkil etmiş olsa da gerçekten liberal ekonomik politikaların uygulanıp uygulanmadığının cevabı, devletin ekonomiye müdahalesi değerlendirmesinde yatmaktadır.

DP, devletin ekonomiye artan müdahalesini eleştirmiş ve bunun tersi politikalar uygulayacağını işaretini vermişse de bu dönemde devletin ekonomi içerisindeki etkinliğinde herhangi bir azalma görülmemiş, aksine kamu yatırımlarında ve kamu iktisadi teşekküllerin sayısında artış olduğu gözlemlenmiştir. Verilere göre 1950 yılında imalat sanayisinde 103 devlet kurumu aktifken, bu sayı 1960 yılında 219 olarak kayıtlara geçmiştir. Aynı şekilde bu dönemde kamu harcamalarında da artış olduğu ve bu giderlerin kamu gelirlerinin üzerinde seyrettiği görülmektedir. Özellikle KİT'lerin zararlarının karşılanması, tarım kesimine yoğun bir şekilde kaynak aktarılması kamu harcamaların önemli bir yönünü teşkil etmektedir.³¹⁷

DP dönemi incelemelerinde bulunan çalışmalar, genellikle partinin tarım sektörüne verdiği öncelikten ve bu uygulamaların getirdiği olumlu sonuçlardan bahsederler. Fakat burada irdelenen nokta, devlet kaynaklarının aşırı bir şekilde tarım kesimine aktarılmasının ve bu sektörün özellikle kollarının liberalizm açısından bir karşılığının olmayacağıdır. Bu anlamda bu dönemin, kendinden önceki, fazlasıyla devletçi politikaların uygulandığı ve sanayi kesiminin kayırıldığı zaman diliminden bir farkı kalmamaktadır. Burada değişen tek şey, sanayi kesiminin yerine olayın tarım kesimi lehine gelişmesi olmaktadır. Ancak devletin tarım sektörüne yönelik bu aşırı müdahalesi, daha sonraları sektörün dengesinin bozulmasına ve hazinenin fazlasıyla borçlanmasına neden teşkil edecektir.³¹⁸

3.1.1.5. Parti Programında Halkçılık ve İnkılapçılık

Programın 16. maddesi incelendiğinde halkçılığın “*Hiç bir şahsa veya zümreye imtiyaz tanımamak, kanunlarda ve memleket idaresinde halkın menfaatlerini korumak*”³¹⁹ şeklinde ifade edildiği ve devamında ise “*Hükümet ve idare, halktan, halkla beraber ve halk için olmalıdır.*”³²⁰ cümleleri ile CHP'nin halkçılık tanımının farklı bir deyişle tekrar edildiği görülmektedir. Ancak

³¹⁶ Abdullah Takım, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 67(2), 157-187, 2012, s.159

³¹⁷ Ümit Çalık, “Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 65, 187-197, 2012, s.191

³¹⁸ Ümit Çalık, “Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 65, 187-197, 2012, s.192

³¹⁹ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.18

³²⁰ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.19

pragmatik davranılarak bu ilkeye, CHP'nin "halka rağmen halk için"³²¹ politikasının açtığı tahribatı onarıcı bir anlam yüklenmektedir.

Demokrat Partinin halka öncelik veren söyleminin ve buna paralel olarak savunduğu bürokratik idare karşıtlığının partiyi iktidara getiren en önemli nedenler arasında olduğundan bahsedilmişti. Fakat nasıl ki demokrasi değerlendirmesinde partinin çelişkilerinin teorideki söylemlerini zedelediği ortaya konulmuşsa, aynı politikaların partinin bürokrasiye yönelik yaklaşımlarında da ikilemlere neden olduğu söylenmelidir. Özellikle bu dönemde görülen bürokraside kendinden olanı gözetme ve ödüllendirme, en etkin görevlere siyasi atamalar yaparak yerini sağlamlaştırma gibi eğilimler, CHP uygulamalarına benzemektedir. Ancak burada bürokrasi, öncesindeki gibi halkı tamamen sindiren bir özellik göstermemektedir. Zaten DP bürokratik zümre karşıtlığı da onu tamamen reddetmek üzerine değil, halkı ezecek bir güç haline gelecek kadar denetimsiz olmasını eleştirmektedir.³²²

Partinin bürokrasi anlayışından sonra, devlete bakışında önemli bir değerlendirme kıstasını da programda yer alan inkılapçılık esası oluşturmaktadır. 15. madde içinde yer alan bu ilke aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır;

Daima değişen dünya ve memleket şartları karşısında hayatın dinamizmine süratle uymak, Türk milletini her bakımdan ileri bir seviyeye erdirmek ve geçmişten, kalan geri ve zararlı gelenekleri her sahada kökünden tasfiye etmek için gereken bütün hamlelerin hemen tatbikata konulması³²³

Yukarıda ifade edilen inkılapçılık ilkesi otoriter, pozitivist ve toplum mühendisçi tek parti zihniyetini yansıtmakta ve parti programındaki halkçılık formülasyonu ile çelişen bir anlamı çağrıştırmaktadır. Burada tartışılması gereken nokta, bu maddenin CHP'nin ilkelerine bağlı kalma zorunluluğunun bir sonucu mu yoksa partiyi ifade eden bir gerçeklik mi olduğu sorusudur. Çünkü Cumhuriyet devrimi eski rejimden kalan birçok şeyi yadsıyan, halkın sisteme yabancılaşmasına neden olan bir sürecin de adı olmaktadır. Bu anlamda buradaki ifadenin DP tarafından içselleştirilip içselleştirilmediğini anlamak, partinin devlete bakışı kapsamında önemli görülmektedir.

3.1.1.6. Partinin Devlete Bakışı Üzerine Değerlendirme

DP, daha önce bahsedildiği gibi toplumun kutsalına karışmama, yaşam biçimine saygı gösterme, politikacıları halkın ayağına götürme gibi uygulamaları ile o ana kadar Türk siyasal yaşamında büyük bir dönüşüme imza atmış ve halk nezdinde değer görmeyen adı olmuştur. Bu

³²¹ Çetin, **Krizler**, C.4, s.177

³²² Demirel, a.g.e., s.128

³²³ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.18

anlamda parti, iktidarının ilerleyen yıllarında, her ne kadar devlet odaklı olarak gücünü arttırma, yerini sağlamlaştırma gibi politikalara girişmiş ve kendi menfaatini halkın çıkarı önünde tutmuş olsa da “toplum mühendisliği” yapmamıştır. Öyle ki kendisinden önceki iktidardan doğan, din üzerinde baskı yaratan uygulamaları kaldırmaktan çekinmemiştir.

Daha önce inkılapçılık ilkesi üzerinden sorulan, 15. maddenin CHP’nin ilkelerine bağlı kalma zorunluluğunun bir sonucu mu yoksa partiyi ifade eden bir gerçeklik mi olduğu sorusu, aslında programda yer alan CHP’nin altı ilkesinin hepsi için geçerli olmakta ve partinin programının Cumhuriyet dönemi hâkim devlet anlayışını yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymaktadır. DP’nin ortaya çıkışını hazırlayan iradenin CHP olduğu açıktır. Bu anlamda parti daha önce TPCF ve SCF deneyimlerine maruz kalmamak ve varlığını devam ettirebilmek adına 1924 anayasasında da yer alan CHP’nin altı ilkesine sahip çıkmaktadır.

Burada önemli olan “siyasi konjonktür bu şekilde olmasaydı, program yine bu doğrultuda şekillenir miydi?” sorusudur. DP, daha önceki yönetimin uygulamalarını kaldırma noktasında “karşı devrimci” olarak ifade edilmişse de Atatürk devrimlerinin çoğunu koruyup, gözetlemiştir. Bu anlamda Çetin’in de belirttiği gibi parti devrimci homojen bir yapıya sahip değildir. DP, karşı devrimcilikten çok, siyasal muhafazakarlık ekseninde, toplumsal mühendisliğe karşıt, popülist pragmatik bir politikanın takipçisidir.³²⁴

Parti programı incelendiğinde, Eski Türklerden beri Türk Siyasal Kültürünün en önde gelen kabulü olan ülke bütünlüğüne, milli birlik ve beraberlik söylemine ve toplumsal sınıf ile tabakalar arasındaki her türlü farklılıkları yadsıyan korporatist anlayışa rastlanmaktadır. Programda laiklik ilkesinin din aleyhtarlığı olmadığı şeklinde belirtilmesi ve bu yönde uygulamalara yer verilmesi ise daha önce “seküler milliyetçi” olan devlet anlayışının “muhafazakâr milliyetçi” bir yöne kaydığının göstergesi olmaktadır. Bu anlamda DP tarafından kutsal devlet anlayışı hala korunmakta ve sorgulanmamaktadır.³²⁵ Özellikle Celal Bayar’ın aşağıdaki sözleri DP’nin, hem parti programına hem de icraatlarına yansıyan devlet anlayışını ifade etmek adına anlamlı olmaktadır:

Bizde derebeylik, kölelik ve bunun sonucu olan Aristokrasi olmadığı için, Devlet doğrudan doğruya sınıfsız bir kitleye halka dayanmıştır. Halk devlet idaresine, seçimsiz iştirak etmektedir. Veya “Biat” ve “itaat” hakkı ile, manevi bir seçim yapar. Böyle olmasa, Demokrasi bizi bin yıla varan geleneklerimizin dışına düşürürdü. Bizim yapacağımız iş, işte bu manevi seçimi, maddi seçim haline getirmektir. Türkiye’de koruyucu devlet(hami devlet) vasfına dokunulmadan halkın yönetime katılmasını sağlamak lazımdır. Halkın yönetime katılması dürüst bir seçim sistemi ile kurulabilir.³²⁶

³²⁴ Çetin, **Krizler**, C.4, s.217

³²⁵ Demirel, a.g.e., s.153

³²⁶ Celal Bayar, “Başvekilim Adnan Menderes”, Tercüman, İstanbul, 1986, s.42’den Aktaran: Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.153

Burada seçimler, koruyucu (hami) devlet anlayışına müdahale etmeden ve niteliğini değiştirmeden yürütülmesi gereken bir sistem olarak görülmekte ve manevi bir seçimin, maddi anlamda vücut bulmuş hali olarak değerlendirilmektedir. Bu anlamda Türk Siyasal Kültüründeki devlet anlayışının altı bu ifadelerle özellikle çizilmektedir.

Devleti kutsal gören ve onu hatadan münezzeh sayan bu anlayışın yansıması olarak parti, “meclis çoğunluğunu elde edenin her şeyi yapmaya muktedir olması”³²⁷ şeklinde bir düşünce geliştirmekte ve devlet ile güç merkezli otoriter uygulamalarına hız vermektedir. Partinin basını susturmaya yönelik girişimleri, devlet radyosunu sadece kendi propaganda aracı haline getirmesi ve tahkikat komisyonunun³²⁸ kurulması bu duruma verilebilecek örneklerdir. Bunların yanında devletin devamlılığını her şeyin üstünde tutan düşüncenin doğal sonucu olan tehditlerle çevrili toplum anlayışı, burada da kendisini göstermekte ve komünizm aleyhtarlığı şeklinde bir sonuca tezahür etmektedir.

Türk siyasal kültürünün olumsuz yönlerinden bir diğeri olan muhalefete tahammülsüzlük geleneği, partinin CHP’ye karşı tutumunda da kendisi göstermektedir. Daha önce bahsedilen yasaların görüşülmesi esnasında muhalefetin fikir beyanına fırsat verilmemesi, sundukları önergelerin aceleyle reddedilmesi, mitinglerinin engellenmeye çalışılması gibi girişimler bu duruma örnek olarak verilebilir. Fakat muhalefete karşı olumsuz tavrı tek taraflı değerlendirmek, objektif bir analizi teşkil etmeyebilir. Bundan dolayı belirtilmelidir ki CHP de tahrik edici söylem ve girişimleriyle böyle bir sonucu tetiklemiştir. Eroğul’un ifadesiyle partinin DP’ye yönelik yaklaşımı; “*Tahrip edip çileden çıkarıp hata işletmek, hataları acımasızca yüzüne vurarak daha çok çileden çıkarıp, daha çok hata işletmek... ta ki hataların içinde boğulana dek*”³²⁹ şeklinde belirlemiştir.

DP’nin devlet anlayışına yönelik değerlendirmelerde ele alınması gereken önemli bir mevzu da daha önce parti programında değinilen bürokratik zümre karşıtlığıdır. Bürokrasiye yönelik bu tutum partinin devlete yaklaşımıyla çelişen bir anlamı çağırırsa da belirtilmelidir ki burada sorgulanan şey aşkın devlet anlayışı olmamaktadır. Eleştirilen nokta, devletin, halkı ezen bir güç haline gelen azınlıktaki bürokratik zümrenin elinde olmasıdır. Bu anlamda bu karşıtlık, bürokratik olan her şeye zıtlık anlamında değil, denetimsiz bürokrasinin karşısında olma düşüncesinin yansımasıdır.³³⁰

³²⁷ Çetin, **Krizler**, C.4, s.165

³²⁸ Çetin, **Krizler**, C.4, s.166

³²⁹ Cem Eroğul, “Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi”, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s.167’den Aktaran: Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.194

³³⁰ Demirel, a.g.e., s.128

DP'nin liberalizmle olan ilişkisini ve devlet anlayışını açıklamada değerlendirilmesi gereken en elzem konulardan biri de ekonomi politikaları olmaktadır. Parti ekonomik alanda devletin müdahalesini fazlasıyla eleştiren bir tutum sergilemiş ve programında da bu karşıtlığa uygun olarak sık sık özel sektör vurgusuna yer vermiştir. Sınıfsal temelli ticaret burjuvazisine ve büyük toprak sahiplerine dayanan partinin tarım sektörüne öncelik veren ve özel girişimi fazlasıyla destekleyen programının, kendi çıkarlarına uygun bir anlayışı yansıttığı söylenebilir.³³¹ Fakat belli bir kesimin çıkarlarını özellikle savunmuş olması partinin, diğer kesimlerini göz ardı ettiği anlamını beraberinde getirmemekte ve partinin kitle partisi olma özelliğinden bir şey eksiltmemektedir.

Parti daha önce de bahsedildiği gibi uluslararası ilişkilerde serbestleşme ve dünyayla bütünleşme anlamında ekonomik liberalizme hizmet edecek girişimlerde bulunmuş olsa da devletin ekonomiye müdahalesi konusunda aynı tutarlılığı gösterememiştir. Bu anlamda devletin etkinliğini azaltmayan politikalar, 51. maddedeki; "*Kat'i zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır*".³³² ifadesinin, piyasanın her zaman en iyi sonucu vereceğine inanılan liberal bakış açısıyla söylenmiş olmaktan ziyade, özel sektörü kısıtlayan ve ona etkinlik alanı vermeyen iktisadi anlayışı eleştirmek için programda yer verildiğini düşündürmektedir.³³³

Parti programına bakıldığında Cumhuriyet felsefesini ve siyasal kültürünü yansıtan CHP'nin 6 ilkesine parti programında yer verilmesi, o döneme dönük birçok siyasal unsurun hala daha muhafaza edildiğine işaret etmektedir. Özellikle programda açıkça görülen milli birlik ve beraberlik söylemi ile toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki her türlü farklılıkları yadsıyan korporatist anlayış, bunun en belirgin kanıtını teşkil etmektedir. Böyle bir görüşün ise liberal yaklaşım anlamında bir kabulü görünmemektedir. Parti programında liberal değerler daha çok, ekonomiye yönelik ifadeleri içeren maddelerde kendisini göstermektedir. Yeter söz milletindir sloganıyla yükselen partinin parti programında, halkın iradesini her şeyin üstünde tutan söylemi, CHP'nin halkçılık formülasyonu üzerinden tekrarlanarak dile getirilmesinden dolayı, liberalizm açısından fark yaratan bir veri olarak değerlendirilmemektedir. Ancak bu söylem pratikte, Türk siyasal hayatı açısından önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir.

Partinin "liberal" addedilmesinin en önemli nedenlerinden biri, dini boyutta kendisini göstermektedir. Daha önce Cumhuriyetin kurucu kadrosunun, dinsel ve geleneksel kaynaktan beslenen uygulamaları, devletin ilerlemesi ve güçlenmesi önündeki engeller olarak gördüğünü ve muasır medeniyet seviyesine ulaştıran yol haritasını, pozitivist ilerleme fikrinden hareketle, insan aklını tanımlayan bir temele oturttuğu söylenmiştir.³³⁴ Bu anlayıştan türeyen, halkın kutsalına kadar

³³¹ Eroğul, a.g.e., s.49

³³² **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, s.30

³³³ Demirel, a.g.e., s.56

³³⁴ Kubilay Aysevener, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri", **Doğu Batı Dergisi**, 8, 105-110, 1999, s.108

müdahale hakkı bulan uygulamalar ise çevrenin merkeze yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu anlamda partinin ikinci olarak liberalliği de halkın kutsalına saygı duyması ve merkez-çevre arasındaki mesafeyi azaltmasında yatmaktadır. Bu durum bir anlamda daha önce “toplum mühendisliği” şeklinde gerçekleşen modernleşmeye de bir tepki olmakta ve partinin halkın değerleriyle uyumlu bir modernleşme anlayışını ortaya koymaktadır.

Hem politika hem de partinin programı kapsamında devletin kutsal niteliğine dokunulmamaktadır. Partinin iktidarı süresince, sivil toplumun ortadan kayboluşu da patrimonyal devlet anlayışının devam ettiği kanıtı olmaktadır. Kahraman’a göre partinin özgürlükleri anayasal güvence altına almayan, kurumsallaşmasının önünü açmayan siyaset anlayışı popülizme tekabül etmektedir.³³⁵ Demirel’in ifadesiyle de parti, CHP’nin, militan laikliğini arka plana atan, devletçiliği yerine özel teşebbüsü vurgulayan, “dışlayıcı” popülerizminin aksine, halkı önemseyen “kapsayıcı” popülist bir siyasetin takipçisidir.³³⁶

Kısaca partinin iktidarı süresince, kutsal devleti aşan, bireyin özne olduğu bir liberalleşme söz konusu olmamıştır. Partinin devlet anlayışı, liberal demokrat anlayışın uzağında kalmaktadır. Partinin liberalizmle münasebeti, ekonomik alandaki bazı uygulamaları ile tek parti döneminde arka plana atılan dine tekrardan sahip çıkması noktasında olmaktadır.³³⁷ Bu anlamda partinin liberal olarak anılması, liberal ilkelere ziyade, kendisinden önceki baskıcı otoriter döneme göre yapılan kıyasta yatmaktadır. Böyle bir karşılaştırmalı değerlendirmede parti, kısmen liberal sayılabilecekken, liberal ilkelere göre yapılacak bir analizde ise sınıfta kalmaktadır. Menderes üzerinden bir değerlendirme yapılırsa ve parti liderinin muhalefetteyken eleştirdiği birçok şeyi iktidardayken yaptığını göz önünde bulundurulursa, bu anlamda İsmet İnönü ve Menderes arasındaki ilişki, sırasıyla şiddet uygulayan baba ve şiddet gören oğul gibidir. Oğul babasını sevmese de ilerde onun gibi olmaktan çekinmeyecektir.

3.1.2. Anavatan Partisi Programında Devlet

Daha önce DP programı incelenirken, partinin içinde bulunduğu konjonktürden bağımsız yapılacak olan değerlendirmelerin eksik ve gerçeklikten uzak olacağı belirtilmişti. DP gibi ANAP da Türk siyasal hayatı açısından bir dönüm noktası olarak sayılabilen ve kendi zaman diliminin yanında, ilerisi için de derin etkiler bırakabilen bir dönemde faaliyet göstermiştir. Bu nedenle ANAP parti programını incelerken onu çerçeveyeleyen şartları göz önünde bulundurarak analize tabi tutmak, elzem görünmektedir. Bunun yanında, ANAP parti programı üzerinden yapılacak olan değerlendirmelerin yerinde olabilmesi adına, göz önüne alınacak olan diğer bir gerçeklikte, partinin

³³⁵ Kahraman, *Analiz – II*, s.267

³³⁶ Demirel, a.g.e., s.127

³³⁷ Kahraman, *Analiz – II*, s.268

kurucusu olan, Türk Siyasal Hayatı içinde söylem ve girişimleri ile birçok ilke imza atan Turgut Özal'ın düşünceleri ve uygulamaları olmaktadır. Demokrat Parti Programı kısmında izlenen yöntemde olduğu gibi burada da “parti programı, partinin uygulamaları ve söylem ile pratikteki çelişkileri” üçlemine değerlendirme yapılacaktır.

1980’li yıllara göz atıldığında, 2. Dünya savaşından sonra yükselişe geçen sosyal devlet anlayışının, 1970’lerden sonra Keynesçi iktisadi modelin çökmesi ile gücünü kaybettiği ve temeli liberalizm ile muhafazakârlık ideolojilerinden oluşan yeni sağ siyasetinin, yükselişe geçtiği görülmektedir. Yeni sağ anlayışı; devletin ekonomik ve toplumsal alana müdahalesini; özgürlükleri sınırlayan girişimler olarak algılayan, bu alanların piyasa mekanizmasına bırakılmasını ve devletin küçülmesini savunan bir akım olarak tanımlanmaktadır. Deregülasyon kavramı ile de ifade edilebilen bu görüşün ana fikrini, devletin irade sahibi olduğu alanların sermayeye devredilmesi düşüncesi ile devletin etkinliğinin azaltılması veya kaldırılması görüşü oluşturmaktadır. Bu anlayışın doğuşunu ise muhafazakar partiler olan, devletin iktisadi hayattaki rolünü azaltmaya yönelik olarak özelleştirme ve serbestleştirme politikasını uygulayan; İngiltere’deki Thatcher ve ABD’deki Reagan hükümetlerinin hazırladığı söylenebilir.³³⁸ Bu anlamda 12 Eylül askeri darbesini meydana getiren olgu, devletin gücünü aşarak yeni dünya düzeninin yönlendirici unsuru olan, sermayenin bizzat kendisi olmaktadır. Özal da konjonktüre uygun olarak Anavatan Parti’si ile yeni sağ ideolojisinin benimsediği değerlerin Türkiye’deki savunusu konumundadır.³³⁹

Askeri rejimden sonra sivil rejime geçilmiş olsa da Özal’ın iktidarının ilk döneminde, ordunun siyaset üzerindeki vesayeti ile toplum üzerindeki otoritesi devam etmiş ve ordunun tepkisini çekebilecek bütün girişimlerden kaçınılmıştır. Öyle ki partinin 1982 anayasasına ve askeri rejimin politikalarına yönelik hiçbir eleştiri getirmemeleri, büyük bir tepki çekmiştir. Bu anlamda Özal, 12 Eylül’ün yarattığı atmosferde, sınırlı demokrasi içinde faaliyet gösterebilmiştir.³⁴⁰ Öyle ki aşağıda belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı üzere parti programının girişinde, demokrasi ile asla yana getirilemeyecek bir sözcük olan “darbe” hiçbir şekilde eleştirilmemekte, aksine ordunun bu girişimi meşru ifade edilmektedir. Liberalliği tartışılan bir parti için ise bu eğilim, büyük bir dezavantajı ifade etmektedir:

Aziz vatanımız, dış mihrakların, siyasî ve ideolojik ihtirasların sebep olduğu bölücülük, terör ve anarşi sonucu büyük bir tehlikeye sürüklenmiş, son çare olarak, Silâhlı Kuvvetlerimiz 12 Eylül 1980 tarihinde yaptığı müdahale ile bu tehlikeli gidişe son vermiştir. Bu müdahalenin hemen akabinde Silahlı Kuvvetlerimizin millete verdiği asker sözünün birer birer yerine getirildiğini

³³⁸ Ceyhan Haydaroglu ve Sati Tatlısu, “Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1, 27-41, 2016, s.30-31

³³⁹ Çetin, **Krizler**, C.6, s.250-251

³⁴⁰ Çetin, **Krizler**, C.6, s.191

görmenin verdiği güvenle, demokrasiye geçişin son safhasının da başarı ile tamamlanacağına inanıyoruz.³⁴¹

ANAP parti programının önsüzü incelendiğinde; *“Milliyeci, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partiyiz. Bunun için daha önceki siyasi eğilimleri ne olursa olsun programımıza inananları birliğe, beraberliğe davet ediyoruz.”*³⁴² ifadelerine yer verildiğini ve birçok unsura dikkat çekilmekle beraber, serbest pazar ekonomisinin altının çizildiği görülmektedir. Ahmad’ın ifadesiyle parti, sağın üç eğilimini birleştirmiş ve partiye felsefi bir özellik atfetmiştir. Fakat ANAP’ın kapatılan partilerin unsurlarına yer vermesi, bunların devamı niteliği taşıdığı anlamını beraberinde getirmemekteydi. ANAP, bu partilerle oluşan bir kıyasta, AP gibi muhafazakar, MSP gibi geleneklere bağlı, MHP gibi milliyetçi hem de sosyal demokratlar gibi sosyal adalete inanmaktaydı.³⁴³

Programın birinci maddesine bakıldığında ise *“Millî hâkimiyeti ve milletin üstünlüğünü, millî birlik ve bütünlüğü her şeyin üzerinde telakki eden”*³⁴⁴ ifadesiyle, Türk Siyasal Kültürü’nün ana söylemlerinden “millî birlik ve bütünlük” telaffuzuyla karşılaşılmaktadır. Lakin burada önemli olan bu tabirin, çoğulculuğu ve farklılığı yadsıyan bir mantıkla, korporatist anlayışı çağrıştıracak bir anlamla söylenilip söylenilmediği olmaktadır. Partinin programının devlet başlıklı 2. maddesi incelendiğinde *“Devlet millet için vardır. Devletin millet ile bütünleşmesi esastır. Bu bütünleşmenin niteliği ise, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır”*³⁴⁵ ibarelerin yer aldığı görülmektedir. Buradaki bu söylem, Türk siyasal kültüründeki, bireylerin devlet için olduğu anlayışının aksine bireyi her şeyin üstünde gören, liberal esintilerle donatılmış bir anlatımı ifade etmektedir. Bu anlamda bu tabir, Türk siyasal kültüründeki klasik devlet anlayışından büyük bir kopuşu göstermektedir. Programın aşağıdaki 4. maddesine bakıldığında bireyi her şeyin üstünde gören, insan hakları ile hukuka bağlı devleti savunan liberal anlayışın pekiştirildiği görülmektedir.

Toplumun maddi ve manevi olarak yükselmesinde ve yücelmesinde temel unsur insandır. Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan bu hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınması için hukuka bağlı ve hukukun üstünlüğünü esas alan bir devlet nizamını temel şart olarak görürüz.³⁴⁶

³⁴¹ TBMM Kütüphanesi, **Anavatan Partisi Programı**, 3598/81, s.9-10

³⁴² **Anavatan Partisi Programı**, s.7

³⁴³ Ahmad, **Modern**, s.227

³⁴⁴ **Anavatan Partisi Programı**, s.15

³⁴⁵ **Anavatan Partisi Programı**, s.18

³⁴⁶ **Anavatan Partisi Programı**, s.21

Programın aşağıda belirtilen 5. maddesinde ise liberalizmin önemli kabullerinden vicdan, inanç, düşünce özgürlüğüne yer verilmekte ve bu anlamda partinin demokrasi anlayışının “liberal demokrasi” yönünde olduğu görülmektedir:

Demokratik düzen insan hak ve hürriyetlerine saygının en yüksek olduğu insan hak ve hürriyetlerinin en iyi şekilde korunduğu rejimdir. Temel vasıfları adalet ve hukukun üstünlüğü olan demokratik düzen, insan şeref ve haysiyetinin, söz, düşünce, kanaat, din ve vicdan hürriyetinin en güvenilir teminatıdır. Millet hâkimiyeti demokratik düzenin esasıdır.³⁴⁷

ANAP, DP’den sonra “Liberal Muhafazakâr” siyaset geleneğini sürdürmüş ve iktidarı süresince de merkez sağın temsilcisi olarak görülmüştür. Parti için ekonomik liberalizmi ve kültürel muhafazakârlığı temel alan, pragmatist ve popülist bir siyasetin takipçisi olduğu söylenebilir. Partinin en önde gelen özelliği ise 12 Eylül öncesinin öne çıkan; Liberal, Muhafazakâr, Milliyetçi ve Sosyal Demokrat eğilimleri bünyesinde barındırması ve DP gibi çevreyi merkeze getirmiş olmasıdır.³⁴⁸ Partinin çizgisini özgün kılan şey ideolojiden uzak “ılımlı”, “uzlaşmacı”, “hoşgörülü” ve “eleştirel” söylem üzerine konumlanan, bürokratik, merkezci, devletçi, devrimci ve darbeci siyaset anlayışının aksine kamusal inisiyatifi göz önünde bulunduran, sivil toplum anlayışı olmaktadır.³⁴⁹ Parti programında din, vicdan, düşünce özgürlüğünün önemle altının çizilmesi ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir devlet nizamının öngörülmesi de bu durumun önemli göstergelerini teşkil etmektedir.

Özal sahip olduğu bu siyaset anlayışına paralel olarak, ülkenin demokratikleşmesi ve sivil yönetime sahip olması anlamında, önemli girişimlerin öncüsü olmuştur. Bunlar, “Türk Ceza Kanunu’nun düşünce ve ifade özgürlüğünü engelleyen 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması, eski yasaklı liderlerin siyasete tekrar dönmesi, Türk vatandaşlarına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru hakkı verilmesi, bürokraside atanmışlardan çok seçilmişlere öncelik verilmesi, kamu kurumlarında farklı dille konuşma yasağının kaldırılması ve asker- sivil ilişkisinde sivil inisiyatifin elde edilmesi” gibi o dönem içerisinde reform mahiyetinde ki düzenlemelerdir. Bu girişimlerin amacı ise asker ve bürokratların baskın olduğu bir nizamı, sivil ve seçilmişler lehine değiştirmektir.³⁵⁰

Özal’ın modernleşmeye bakışı, cumhuriyetçi seçkinlerin ideolojik eksenli anlayışının aksine, ekonomi temeline oturmaktadır ve bu görüş, onun uygulamalarının da nedenini teşkil etmektedir. Bu anlamda Özal’ın modernleşme düşüncesi, jakoben değerlerden ziyade demokratik unsurlardan oluşmaktadır. Özal, Cumhuriyetin; tek ulus, tek millet, tek dil felsefesinin aksine, toplumu birçok

³⁴⁷ Anavatan Partisi Programı, s.22

³⁴⁸ Duman, a.g.t., s.139

³⁴⁹ Duman, a.g.t., s.141

³⁵⁰ Duman, a.g.t., s.312

kimlik ve kültürden oluşan mozaik olarak idrak etmiş ve Kemalizmin tek kimliğe atıfta bulunan milliyetçilik anlayışını reddetmiştir. Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin, Osmanlı birikimini yadsıyan anlayışının aksine, Cumhuriyeti Osmanlının devamı olarak değerlendirmiş ve Anadolu'nun birliğini sağlayan unsuru da akıl ve bilimi esas alan pozitivist ideoloji değil, din ve gelenek temelli olan tarihsel ve kültürel değerler olarak görmüştür.³⁵¹ ANAP, liberalizm anlamında önemli adımlar olarak değerlendirilebilecek uygulamalara imza atmış olsa da iddia ettiği profille çelişecek birçok söylem ve pratiğe de yer vermiştir.

Özal'ın liberal, sosyal, demokrat, milliyetçi ve muhafazakâr dört unsurların dördünü de içeren partisini, birçok krizi çözen bir reçete olarak görmesi ve başka bir partiye lüzum olmadığı yöndeki görüşü, 12 Eylül rejiminin, sivil bir uzantıyla ve tek partili bir anlayışla devam ettiği gösteren bir düşünceye tekabül etmekte ve bu anlamda özgürlükçü, demokratik modernleşme anlayışıyla da ters düşmektedir. Birçok liderin siyaset yasağı olması, Özal'ın mutlak otorite olarak siyaset sahnesinde yer almasına neden olmuş ve bu zaman diliminde, iktidara gelmesine izin veren Kenan Evren de iyi geçinmek zorunda olduğu tek odak olarak görülmüştür.³⁵² Özal'ın Trabzon'daki bir konuşmasında beyan ettiği, siyaset yasağı bulunan liderlerinin bu engelinin devam etmesi konusundaki görüşleri, onun bu tutumunun dışı vurumu olmaktadır. Öyle ki Özal, bu düşüncesini söylemde bırakmamış, daha da ileri götürerek, tüm demokratikleşme ve özgürlük söylemlerine rağmen, siyaset yasakları lehine bir kampanyaya dönüştürmüştür.³⁵³

Özal, iktidarın ve gücün yarattığı bağımlılık ile otoritesinin sınırlandırılmasından ürkmüş ve keyfi bir tutum sergileyerek, seçim sistemi anlamında kendisini kollayan, %10 seçim barajına ilaven %20-25 oranlarında bölge barajlarını getirmiştir.³⁵⁴ Özal'ın ilk hükümet döneminde askeri baskı devam etmiş ve bu anlamda askeri hükümetin ürünü olan antidemokratik yasaların değiştirilmesine yönelik adımlar atılamamıştır. Ancak bu baskıların azaldığı ikinci hükümet döneminde de; Sendikalar Yasası, Yükseköğretim Yasası, Seçim Yasası, Siyasal Partiler Yasası, Ceza Yasası ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu'nun yönetimine ilişkin antidemokratik yasalarda da değişikliğe gidilmemiştir. Özellikle parti programının 23. maddesinde, "*Sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları hür demokratik nizamda çalışma hayatını düzenleyen temel unsurlardır.*"³⁵⁵ ifadesine yer verilse de bu konuda önemli adımlar atılmamıştır. Partinin o dönemde oy kaybetmesine neden olan bu durum ise demokrasi anlamında büyük bir dezavantajı yansıtmaktadır.³⁵⁶ Bunun yanında, 1983 sonrası yakalama ve gözaltına alma, tutuklama işlemlerine

³⁵¹ Duman, a.g.t., s.312

³⁵² Çetin, **Krizler**, C.6, s.195

³⁵³ Çetin, **Krizler**, C.6, s.202

³⁵⁴ Çetin, **Krizler**, C.6, s.292

³⁵⁵ **Anavatan Partisi Programı**, s.57

³⁵⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.203-204

kolayca ve sık başvurulması, gözaltı sürelerinin uzunluğu ve tutuklama sürelerinin sınırının belirsiz oluşundan dolayı, kişi özgürlüğü ve güvenliği açısından sıkıntılı bir zaman dilimini ifade etmektedir.³⁵⁷

Özal döneminde ayrıca “Polis Vazife Selahiyet Yasası” da polisin yetkilerini arttırmaya yönelik birçok değişikliğe yer verilerek, polisin istisnai müdahalelerinin normalleşmesinin önü açılmıştır. Bu durum hak ve özgürlükler anlamında tehlike arz etmiş olsa da Yayla, Özal’ın bu girişimini ileri görüşlülük olarak değerlendirmiş ve silahlı güç tekeli kırım, darbeleri önlemek anlamında bir girişim olarak saptamıştır.³⁵⁸ Özal döneminde demokrasi ve özgürlük söylemleriyle çelişen birçok uygulamaya yer verilse de söylenmelidir ki partinin antidemokratik uygulamalarında liberalizm ile olan ilişkisini en çok sınıyan, basın ve yayın kapsamındaki girişimleri olmuştur.

3.1.2.1. Parti Programında Bürokrasi

ANAP programında, “kamu idaresinin esasları” başlığı kapsamında, 30. madde içerisinde yer alan aşağıdaki ifadeler incelendiğinde, partinin yerel yönetimlere bakışı ve bu anlamda devlet anlayışı hakkında önemli bilgilere rastlanmaktadır. İlgili maddede şu şekilde ifade edilmektedir:

Değişik birimler tarafından aynı maksada dönük olarak yürütülen hizmetlerin bir arada toplanması, yetki ve sorumlulukların dağılımından kurtararak teşkilatlanmada sadeleşmeye gidilmesi, bakanlık ve her seviyede teşkilat sayısının asgariye indirilmesi zorunludur. Buna mukabil kararların ve hizmetlerin aksamasına ve tıkanmasına sebep olan aşırı merkeziyetçi birimlerde ise yetki ve sorumluluk hiyerarşisinin yeniden tarifi ve tesbiti gerekmektedir. Vatandaş işlerinin doğrudan yerinde çözülebilmelerini teminen mahalli teşkilatların yetki ve sorumlulukları artırılmalıdır. Takip edeceğimiz iktisadi politikaya paralel olarak kamu sektöründe çalışanların sayısının artırılması yerine, memurların daha seçkin olmaları ve tatminkâr ücret almaları sağlanacaktır. Böylece milli ekonomide kayıplara sebep olduğu kadar, vatandaşlarımız için eziyet teşkil eden bürokratik formalitelerin de kendiliğinden asgariye indirilmesi veya ortadan kaldırılması temin edilmiş olacaktır.³⁵⁹

Fikri boyutunu her şeyden önce bireyden yola çıkarak oluşturan ve devletin müdahale alanının sınırlı olması üzerine konumlanan liberal görüşte, yerel yönetimler, bu kabullere hizmet eden bir sistem olarak görülmüş ve desteklenmiştir. Özellikle bu yönetim sisteminin, iktidarın gücünü bölerek negatif özgürlüklerin korunmasına yardımcı olması, merkezin gücüne karşı bir denge unsuru oluşturabilmesi ve çoğulculuğu temin etmesi, liberaller tarafından benimsenme nedenlerini teşkil etmektedir.³⁶⁰ Bu görüşlere paralel olarak da yerel kamu hizmetlerinin, yerel

³⁵⁷ Çetin, **Krizler**, C.6, s.284

³⁵⁸ Atilla Yayla ve Tanıl Bora, “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce- Liberalizm**, 1. Baskı içinde (584-601), İletişim Yayınları, C.7, İstanbul, 2005, s.586-587

³⁵⁹ **Anavatan Partisi Programı**, s.71-72-73

³⁶⁰ Hayriye Sağır, “Liberal Öğreti Ve Yerel Yönetimlerin İlişkiseliliği: Teorik Bir İnceleme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(14), 282-307, 2016, s.305

yönetimlerce yerine getirilmesi, bağımsız gelir kaynaklarını bünyelerinde barındırması ve karar alma süreçlerine müdahale edilmemesi gerekliliğine inanılmaktadır.³⁶¹ Bu anlamda 30. madde içerisinde, bu bahsedilen anlayışı çağrıştıracak birçok cümleye yer verilmesi, yerel yönetimlerin liberal anlayışla değerlendirildiğini ve aşırı merkeziyetçiliğin eleştirildiğini göstermektedir. Öyle ki programdaki benimsenen bu anlayış, “*Kamu idaresinde merkeziyetçiliğin azaltılmasını; bilhassa hizmetlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yapılabilmesi için mahalli idarelerin yetkiler ve imkânlar yönünden güçlendirilmesini zorunlu görüyoruz.*”³⁶² İfadeleriyle, 34. madde de yinelenmektedir.

Özal’ın siyaset anlayışı, yukarıdaki bilgiler kapsamında değerlendirildiğinde, Cumhuriyet dönemi bürokrasi yönetim geleneğinden büyük bir kopuş gösterdiği söylenebilir. Özal, geleneksel Türk bürokrasinin, değişen dünya koşullarına karşı kendisini güncelleyememesini, değişime kapalı oluşunu eleştirmiş ve bu geleneğin baskıcı, rasyonalist laikleştirme projesini reddetmiştir. Bu anlamda kendisi, eski bir bürokrat olsa da bu sınıfın hakimiyetini kırmaya yönelik olarak, atanmışlar karşısında seçilmişlerin önceliğini sağlamaya çalışmış ve merkeziyetçilikten sıyrılmak adına adem-i merkeziyetçi bir politikayı önemsemiştir.³⁶³ Özal bu düşüncesine paralel olarak iktidarı süresince, bürokrasinin yetkilerini ve bürokratik işlemleri azaltmaya yönelik uygulamalara imza atmış, bakanlık sayılarında, personel istihdamında, unvan ve kadro tahsisinde, derece ve kıdem tazminatı gibi süreçlerde değişiklikler yapmıştır.³⁶⁴ Ayrıca yerel yönetimleri hem yetki hem de mali ve idari anlamda güçlendirmek adına, Belediyeler ve İl Özel İdareler Kanununu çıkarmıştır. Yine bu dönemde İmar Kanunu ile belediyeler; altyapı yatırımı ve kent planlaması konusunda inisiyatif alabilen bir konuma gelmiştir.³⁶⁵ Özal bahsedilen bu görüşler temelinde başkanlık sistemini de sık sık vurgulamış ve savunmuştur. Ancak liberal demokrasi yönündeki bahsedilen bu düşünce ve uygulamalara rağmen, bu dönemde yetkiler Ankara’da toplanmaya devam etmiş ve Özal, yeri geldiğinde merkezi otoriteyi kullanmaktan çekinmemiştir.³⁶⁶

3.1.2.2. Parti Programında Basın ve Yayın

Programın basın ve yayını ele alan aşağıdaki 7. maddeye bakıldığında, liberalizm anlamında, düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında, önemli bir gelişmeyi teşkil ettiği söylenebilir. Bu anlamda Özal’ın bu özgürlükleri destekleyen söylemleri ve bu konudaki fikirleri de Türk siyasal hayatı açısından önemli bir kırılmayı ifade etmektedir.

³⁶¹ Sağır, a.g.m., s.299

³⁶² **Anavatan Partisi Programı**, s.79

³⁶³ Duman, a.g.t., s.219-220

³⁶⁴ Duman, a.g.t., s.221

³⁶⁵ Duman, a.g.t., s.223

³⁶⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.244

Söz, düşünce ve kanaat hak ve hürriyetlerinin kullanılmasında, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde teşekkülünde, basın ve yayını hür demokratik düzenin temel vasıtaları arasında telakki ederiz. Radyo, televizyon, gazete, dergi, kitap gibi kitle iletişim araçları, haberleşme vasıtaları ilim, kültür ve sanatın gelişmesi ve yayılmasında da önemli görev ifa ederler. Devletin murakebinde bulunan radyo, televizyon ve diğer basın ve yayın vasıtalarının tarafsızlığı esastır³⁶⁷

Özal'ın siyaset felsefesinin özü üç özgürlük üzerine konumlanmaktadır ki bunlar; düşünce ve ifade, din ve vicdan ve girişim özgürlüğü olmaktadır. Özal'a göre ise bu üç özgürlük ancak liberal ve demokratik toplumlarda var olabilecektir ve bu özgürlükleri gerçekleştirecek olan şey de düşünce ve ifade, insan hak ve hürriyetlerinin korunması olmaktadır. Bir ülkenin gelişmesinde bu anlamda, ekonominin yanı sıra demokratik özgürlükler de önemli bir rol oynamaktadır. Ona göre insanlar düşünme kabiliyetini ortaya koyamadığı ve engellendiği zaman, düşünceye saygı, yok olacak ve düşünsel gücünü ortaya koyamayan kişiler ise körelecektir. Bu durum ise, toplumda ayrışmayı ve kutuplaşmayı körükleyerek ülke bütünlüğüne zarar verecektir. Bu anlamda önemli olan, insanların iyi veya kötü düşünceler barındırması değil, özgürce, saygı çerçevesi içerisinde tartışabilmesi ve kendisini serbestçe savunabilmesidir.³⁶⁸

Özal, fikirler ne kadar kolay dile getirilse, onlardan çok daha fazla verim alınacağını, fakat yasaklanıp, üzerine tabular konulduğunda ise çok daha kötü sonuçlara neden olacağını belirtir. Bu durumu ayrıca Batılı toplumların gelişmesinin de bir nedeni olarak görür ve “serbest fikir atmosferinin” yanında, “serbest rekabet sistemi” ni de bu toplumların ileri gitmelerindeki diğer bir faktör olarak değerlendirir. Bu anlamda Özal'ın ekonominin yanı sıra düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda da “serbestlik” kavramını sık sık kullandığı görülmektedir.³⁶⁹ Öyle ki bu özgürlüklerle, serbestlik arasındaki kurduğu bağlantıyı, bir ifadesinde şöyle izah etmiştir;

Bir fikri beğenmeyebiliriz, ama o fikrin ortadan kalkabilmesi, gene o fikir pazarına gelip, münakaşa edilmesine bağlıdır. Aynen serbest pazar gibi. Mallar, nasıl geliyor, en iyisi nasıl bulunuyorsa, fikirler de öyle bir pazara gelecek, o fikir pazarında biz en iyisini bulacağız. Bazen bir takım dogma fikirlerle ideolojik bir takım baskılarla maalesef bunların dışında oluyoruz.³⁷⁰

Özal'ın düşünce ve ifade özgürlüğü konusundaki düşüncelerine paralel olan uygulamalarına bakıldığında ise daha önce bahsedilen, TCK'nun 141, 142 ve 163. maddelerinin kaldırılması, önemli bir adımı ifade etmektedir. İnsan hakları anlamında ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru hakkı verilmesi ve “İşkencenin Önlenmesine Karşı Avrupa Sözleşmesi” ile “İşkenceye

³⁶⁷ Anavatan Partisi Programı, s.25

³⁶⁸ Duman, a.g.t., s.292

³⁶⁹ Duman, a.g.t., s.293

³⁷⁰ Turgut ÖZAL, “Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısındaki Konuşmaları “Geleceğe Bakış”- “Değişim”, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992, s.24'Ten Aktaran: Mehmet Zeki Duman, **Türkiye’de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.293

Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi”nin imzalanması diğer önemli gelişmelerdir.³⁷¹ Bu dönemde düşünce ve ifade özgürlüğü kapsamında önemli bir adım da toplumda uzun bir süredir tabu haline gelen Kürt sorununun tartışılmaya açılması olmaktadır. Özal bu konuda, serbest düşüncenin mahiyetini; “*Bütün sorunlarda olduğu gibi Güneydoğu’da da çözüm, özgürlük, serbest düşünce, konuşma ve diyalogla bulunur... Sopa ile bulunmaz... Yani bir takım şeyler var... iyi muamele, insanca muamele gibi...*”³⁷² cümleleri ile ifade etmektedir. Özal bu düşüncesine uygun olarak , “Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun”u kaldırmış ve yıllardır Kürtçe üzerinde devam eden baskıyı azaltmıştır.³⁷³

Özal, her ne kadar düşünce ve ifade özgürlüğü anlamında, Türk siyasal hayatında ilk yaratan söylem ve uygulamalara yer vermişse de bu düşünceleriyle çelişen ve liberal değerlerle olan ilişkisini zedeleyen, basın özgürlüğü aleyhinde birçok girişimi söz konusudur. Özal’ın basın olan ilişkisi, Menderes dönemindekine benzer bir özellikte, ekonominin iyi olduğu zamanlarda, olumlu anlamda, artan bir grafikte seyrederken, ülkenin gidişatı kötü gittiğinde ise azalan bir özellik göstermiştir. Özal, iktidar döneminde gücü tekeline aldıkça basına yönelik kontrol, baskı, ceza ve sansür gibi icraatlarını arttırmıştır.³⁷⁴ Bu uygulamalara yönelik olarak; 3000’e yakın gazeteci ve yazarın yargılanması, 500 civarında yayın organının yayınları hakkında toplatma kararı alınması, 39 ton yayının imha edilmesi ve gazetecilerin çoğu hakkında çeşitli sebeplerle davalar açılması sayılabilir.³⁷⁵

Bu dönemde düşünce özgürlüğüne katkı sağlayan bir uygulama olarak, TCK’nın 141, 142,163. maddeleri kaldırılmış olsa da yeni yasa ile “bölücü propaganda “ suçu (madde 8) getirilerek, yeni bir “düşünce suçu” grubu yaratılmış ve ileriki uygulamalarda da bu pratiğe dökmüştür. Kısmen 142. maddenin yerini alan Terörle Mücadele Kanunu md.8 (Bölücü propaganda suçu), “bilimsel yayınlar” üzerinde bir baskı yaratmış ve sanatsal eserler üzerinde, sansür uygulamalarına neden olmuştur.³⁷⁶

Özal’ın döneminde bu uygulamalara paralel bir diğer girişim ise “Küçükleri Muzır Neşriyat’tan Koruma Kanunu”nda paternalist bir tutumla yapılan, yasaklayıcı değişikliklerdir. Özal

³⁷¹ A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 23(12), 107-140, 2014, s.133

³⁷² Mehmet Barlas, “Turgut Özal’ın Anıları”, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s.147’den Aktaran: A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 23(12), 107-140, 2014, s.131

³⁷³ A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 23(12), 107-140, 2014, s.131

³⁷⁴ Çetin, **Krizler**, C.6, s.232

³⁷⁵ Naciye Oral ve Selami Erdoğan, “Turgut Özal Dönemi Türkiye’de Siyasi Liberalizm”, **Journal of Business Economics and Political Science**, Vol. 3, No: 6, 35-53, 2014, s.41

³⁷⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.284-285

bu kanuna yönelik tutumunu, “*Orada (Muzır Yasası’nın çıkarılmasında) muhafazakârlık yanımız ağır bastı galiba... Toplumda rey olarak hitap ettiğimiz muhafazakâr kitleler etkili oldu... Tolerans, bizim toplumda az görülen bir vasıf. Bunu unutursanız, seçimi kaybedersiniz.*”³⁷⁷ sözleriyle belirtmiş ve oy aldıkları seçmen kitlesini göz önünde bulundurarak, bir çıkar ilişkisiyle, bu girişime yaklaştıklarını itiraf etmiştir.³⁷⁸

3.1.2.3. Parti Programında Din ve Laiklik

Özal’ın siyaset felsefesini oluşturan üç özgürlükten biri olan din ve vicdan özgürlüğüne, parti programının 6. maddesinde aşağıdaki gibi yer verilmektedir:

Herkes Anayasamızın teminatı altında vicdan, din inanç ve ibadet hürriyetine sahiptir. Maddi ve manevi gelişmeyi birlikte sağlamanın zaruretine inanırız. Yüksek ahlak sahibi dengeli bir nesil yetiştirilmesini teminen, devletin ilk ve ortaöğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu görüyoruz.³⁷⁹

Daha önce Cumhuriyetin kurucu kadrosunun, dinsel kaynaktan gelen uygulamaları, devletin ilerlemesi önündeki engeller olarak gördüğünü ve dinin yerine pozitivizmle şekillenen “laiklik” kavramını koyduğu söylenmişti. Yukarıdaki ifade ise ANAP’ın, din ile din ve vicdan özgürlüğü konusundaki düşüncelerinin, Kemalist ideolojiden farklı olduğunu göstermektedir.

Muhafazakâr bir kimliğe sahip olan Özal; din ve devlet işlerinin ayrılığında ziyade, dinin kontrolünü devlete bırakan bir anlayışı savunan Kemalizm’in, doktriner din-devlet ilişkisi düşüncesini takip etmemiştir. Bunun yerine tartışmaya ve müzakereye önem veren bir anlayışı benimsemiş, dinsel inançların özgürce yaşanmasını ve devletin bu özgürlüklere müdahale etmemesi gerektiğini savunmuştur. Özal bir konuşmasında, toplumun temel bir bileşeni olarak gördüğü dinin, toplumu bir arada tutma işlevini, “*Devletimiz laikdir. Ama milletimizi bir arada tutan, ebedi birliğimizde en güçlü bir şekilde hizmeti olan, esas rolü olan da İslam’dır.*”³⁸⁰ ifadeleriyle dile getirmiştir. Bu anlamda dini, toplum ve laiklik açısından tehlikeli görmenin aksine ona toplumsal birliği sağlayan bir misyon yüklemiştir.³⁸¹ Ayrıca Özal’ın dine yüklediği bu anlam, geçmişle bugünün arasında bağ kurma fonksiyonuna işaret eden sivil din olgusuna da uygun bir söylem olmaktadır.³⁸²

³⁷⁷ Mehmet Barlas, “Turgut Özal’ın Anıları”, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s.147’den Aktaran: A. Vahap Uluç, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 23(12), 107-140, 2014, s.131

³⁷⁸ Uluç, a.g.m., s.131-132

³⁷⁹ **Anavatan Partisi Programı**, s.24

³⁸⁰ Duman, a.g.t., s.297

³⁸¹ Uluç, a.g.m., s.134

³⁸² Fatmanur Dikmen, “Doç. Dr. Kemal Ataman İle ‘Sivil Din’ Üzerine Bir Söyleşi”, **Bülent Ecevit üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1), 151-166, 2014, s.153

Özal'ın din ve vicdan özgürlüğü konusundaki düşüncelerinin tutarlılığını gösteren bir konu da başörtüsüne yönelik tutumu ve üniversitelerdeki türban yasağına karşı göstermiş olduğu tepki olmaktadır. Özal, Kemalist ideolojiden farklı olarak türban konusunu, bireysel hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirmiş ve herkesin dilediği kıyafeti seçmekte özgür olduğunu belirtmiştir. Türban karşıtlığını ise niyet okumadan, ön yargıdan kaynaklandığını söyleyerek, hiç kimsenin inanç ve değerlerine müdahale edilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda türbanın, Cumhuriyet rejimini reddeden bir sembol olarak görülmemesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸³ Ona göre başörtü takmak gibi bir tercih, laikliğe karşıt bir eylem değil, aksine laik devlet olmanın getirdiği bir özgürlüğün gereğidir. Bu anlamda, din ve vicdan hürriyeti ile laiklik, birbirine zarar veren değil, birbirini güvence altına alan ifadelerdir.³⁸⁴

Özal'ın bahsedilen düşüncelerinden yola çıkarak, demokratik bir toplum için çok önemli bir yeri olan din ve vicdan özgürlüğü konusunda, liberal bir anlayışı takip ettiği söylenilebilir. Ancak parti programında yer alan “devletin ilk ve ortaöğretim kurumlarında dini eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirler alınmasını zorunlu görüyoruz” ifadesine uygun olarak, ilk ve ortaöğretimde din kültürü ve ahlak derslerinin zorunlu hale getirilmesi, liberalizmin din ve vicdan özgürlüğü anlayışına ters düşmektedir. Aynı zamanda bu uygulamanın yanında, Milli Eğitim, TRT, Diyanet İşleri Bakanlığı gibi devlet kurumlarının, tek bir mezhebin öncülüğünü ve propagandacılığını yapması, devletin laiklik ilkesi ve liberalizmin dinsel özgürlükleri ile çelişmektedir.³⁸⁵

3.1.2.4. Parti Programında İktisadi Anlayış

Partinin ekonomik politikalarının rengini ve bu politikalar içerisinde devletin yerini anlamlandırmak adına 1. madde incelendiğinde; “İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul ederiz”³⁸⁶ ifadesine yer verildiği görülmektedir. Burada vurgulanan “ferdi teşebbüs” söylemi ise programın önsüzünde, partinin kabul ettiği bir ilke olarak, “rekabete dayalı serbest pazar ekonomisi” ni tamamlayan bir değer olarak yerini almaktadır. Aynı şekilde aşağıdaki 9. maddeye bakıldığında rekabete dayalı piyasa ekonomisinin altı özellikle çizilmekte ve ekonomik anlamda liberalizmin benimsendiği açıkça beyan edilmektedir:

Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir. Büyük halk kitlelerine yeterli, kaliteli ve ucuz mal ve hizmet sunulmasının en iyi şekilde bu sistem içerisinde mümkün olabileceğini

³⁸³ Duman, a.g.t., s.298

³⁸⁴ Uluç, a.g.m., s.134-135

³⁸⁵ Çetin, **Krizler**, C.6, s.284

³⁸⁶ **Anavatan Partisi Programı**, s.16

inamıyoruz. Dış borçlanmayı ve dış yatırımları karşılıklı menfaatlerin dengelenmesini öngören bir anlayış içerisinde faydalı buluyoruz.³⁸⁷

Devletin ekonomideki rolünü açıklamak üzerine konumlanan 10. maddede aşağıdaki ifadeler yer verilmektedir:

İktisadi gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için devletin başlıca rolü istikrarın teminidir. Bu maksatla yurt içinde emniyet ve güvenin sağlanması, yurdun savunması, yurt dışında memleketin ve vatandaşların haklarının korunması, adaletin en iyi şekilde tevzii devletin asli görevleridir... Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir, iktisadi kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır... Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınai tesisler kurabilirse de, bu teşebbüsler kısa zamanda millete devredilmelidir. Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmasıdır. İktisadi faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır.³⁸⁸

Burada ikinci cümle ile devletin görevini güvenlik, adalet ve ulusal savunma ile sınırlayan ve bunlar dışında devletin yapacağı müdahaleleri, devletin meşruiyetini kaybettiren girişimler olarak gören, klasik liberal görüşe uygun bir söylem ile karşılaşılsa da devamında gelen ifadelerden anlaşıldığı üzere, devletin müdahalesinin piyasalardan tamamen çekilmesi gerektiği savunulmaz. Bu anlamda devletin, genellikle düzenleyici bir araç olarak, belirli düzeyde, gerektiğinde müdahale edebilmesi ve imalat sanayindeki üretimi azaltılarak, faaliyet alanının daha çok alt yapı hizmetleri ile sınırlandırılması gerektiği belirtilmiştir.³⁸⁹

Yine aşağıdaki 11. maddeye bakıldığında rekabete dayalı serbest pazar ekonomisinin olmazsa olmaz unsuru olan, fertlerin teşebbüs gücüne ve girişim özgürlüğüne dikkat çekilmektedir:

Sanayi, tarım ve ticarete mal ve hizmet üretiminin en hızlı ve verimli şekilde yapılabilmesi, fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini iktisadi gelişmenin temel unsuru sayan bir sistem içinde mümkün olabilir. Hür teşebbüsü meydana getiren ferdi işletmeler, kooperatif ve şirketler sistemin temel uygulama araçlarıdır.³⁹⁰

Özal, tüm krizlerin kaynağı olarak bölüşüm krizini görmüş ve onu ortadan kaldıracak reçete olarak da iktisadi liberalizmi benimsemiştir. Ekonomide özgürlüğü savunan bu öğretiye uygun olarak da serbest piyasa ekonomisini savunmuştur. Ona göre serbest piyasa ekonomisine sahip ülkeler, onun sunduğu rekabet sayesinde özgürlüğü elde edebilecekken, onu benimsemeyen ülkeler ise demokrasi ve özgürlüklerden yoksun kalacaktır. Bu anlamda gerçek özgürlüğü sağlayarak

³⁸⁷ Anavatan Partisi Programı, s.30

³⁸⁸ Anavatan Partisi Programı, s.32-33

³⁸⁹ Uluç, a.g.m., s.124

³⁹⁰ Anavatan Partisi Programı, s.34

iktisadi liberalizmin ilkeleri de “rasyonel birey, serbest seçim hakkı, devletin piyasadan çekilmesi, serbest piyasa değerlerinin asli değer olarak görülmesi ve devletin küçültülmek istenmesi” olmaktadır.³⁹¹ Yukarıda yer verilen maddeler de bu prensiplerin hepsine yer verildiğini, bu anlamda Özal’ın ekonomi alanındaki düşünceleriyle parti programında yer alan maddelerin, birbirleriyle değerlendirildiğinde tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

Özal, Türkiye’deki tüm modernleşme krizlerinin kaynağını, ekonomik anlamda gelişmemiş olmaya bağlamış ve bu anlamda siyaset felsefesini ekonomiden yola çıkarak oluşturmuştur. Ona göre gerçek anlamda modernleşmenin, şekilsel anlamda oluşan değişikliklerle değil, gelişmiş ülkelerle; sanayi, teknoloji alanında, ticari ve mali açıdan rekabet edebilme, ihracatta yarışabilme ve bu durumun devamlılığının sağlanabilmesi ile gerçekleştirebileceğini savunmuştur. Özal bu görüşlerine hizmet eden politikalar olarak da dışa kapalı, devletçi ve merkezîyetçi yapıya sahip olan, ithal ikameci politika izleyen ülkeyi, ekonomik anlamda küreselleşen dünya ile bütünleştirmeyi öngörmüş ve politik anlamda da Avrupa ile entegrasyonu savunmuştur. Özal’ın ideolojik ve politik bir anlamı aşan ve onun yerine ekonomik rasyonalizasyonu koyan modernleşme anlayışı, Kemalizm’in devlet merkezli ve her şeyden önce kültürel değişimi öngören modernleşme düşüncesinden farklılaşmış ve Türkiye’nin bürokratik ve politik modernleşme anlayışında büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Bu anlamda devletin ekonomideki ağırlığını azaltmaya yönelik liberal politikalarla, birey, bireysel girişim ve özel sermaye ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır.³⁹²

Parti programının, dış politikayı ele alan aşağıdaki 35. maddesinde yukarıda bahsedilen hâkim anlayışa paralel bir politika izlediğinin ve bu anlamda uluslararası serbest ticaret sisteminin benimsediğinin kanıtı olmaktadır:

Dış politikamızın esası bölgemizde ve dünyada barışın sürekliliğini temin etmektir... Türkiye siyasi, askeri ve iktisadi işbirliği yönünden mensubu bulunduğu Batı dünyası ile ilişkilerinde, savunma ihtiyaçları yanında iktisadi gelişme ve kalkınmasını hızlandıracak ve menfaatleri dengeleyecek daha aktif bir rol oynamalıdır. Başta yurdumuzun güvenliği olmak üzere kuvvetli bir savunma gücüne sahip olmamız zorunludur. Bunun ilk şartı iktisaden güçlü olmaktır.³⁹³

Özal, dış politikada, ülkenin içine kapandığı, pasif, çekingen, bir anlayışı reddetmiş ve bunun yerine aktif, cesur, risk alabilen, çok yönlü bir politika izlenmesi gerektiğini savunmuştur.³⁹⁴ Ona göre, ülkenin, dış politikada söz sahibi olabilmesi ve uluslararası politikalarda aktif rol alabilmesi için ekonomik anlamda güçlü olması gerekmektedir. Bu anlamda uluslararası sorunların çözülmesi için de ekonomik işbirliğine gidilmelidir. Çünkü karşılıklı ekonomik ilişkiler bir süre sonra bu

³⁹¹ Çetin, **Krizler**, C.6, s.248-249

³⁹² Çetin, **Krizler**, C.6, s.185-186

³⁹³ **Anavatan Partisi Programı**, s.83-84

³⁹⁴ Duman, a.g.t., s.259

ülkelerin birbirine bağımlılığı ile sonuçlanacak ve böylece aralarındaki var olan problemler de daha kolay çözülecektir.³⁹⁵ Bu anlamda Özal, ekonomik işbirliği konusunda Ortadoğu ve İslam ülkelerini de önemsemektedir. Bu düşüncesine paralel olarak da dış politika anlayışı, ABD'den Japonya'ya, Avrupa ve Balkanlardan Kafkasya ve Orta Asya'ya, Karadeniz'den Ortadoğu'ya kadar uzanan bir amacı içermektedir. Özal'ın bu anlayışına uygun olarak Avrupa Topluluğuna üye olmak hedefi ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) projesi ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın(ECO) kuruluşu örnek verilebilir.³⁹⁶

ANAP programı ve Özal'ın düşünceleri yanında, partinin uygulamalarına bakıldığında, liberal politikalara yönelik birçok uygulamayla karşılaşmaktadır. Bunlara örnek olarak; devletin mal ve hizmet piyasalarına yaptığı müdahaleleri azaltmasını, döviz işlemlerinde serbestlik sağlanmasını, KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda adımlar atılmasını, özel sektörün gelişmesine yönelik kararlar alınmasını, sermaye piyasasının oluşmasının önemsenmesi ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsa'sının kurulması söylenebilir. Bunların yanında bu dönemde önemli sayılabilecek diğer hamleler ise ithalat ve ihracat anlamında olmaktadır. Bu anlamda ise dış ticarete serbestlikler getirilerek ihracatın artmasının sağlanması, sınır ticaretinin yasal bir konuma getirilmesi, serbest ticaret bölgelerinin kurulması ile uluslararası ticaretin teşvik edilmesi, İthalatta getirilen serbestlikle lüks sayılan birçok ürünün ülke içinde temin edilmesi ve yurtiçi ürünlerin kalitesinin yükseltilmesi sayılabilir.³⁹⁷

Yukarıda her ne kadar partinin liberal anlayışa uygun politikalarından bahsedilmiş olursa da bu dönemde partinin "liberalizm ve liberal devlet düşüncesi" ni zedeleyen birçok uygulamalara da sahip olduğu görülmektedir. Özetle, KİT'lerin özelleştirilmesi hem de devletin ekonomi üzerindeki faaliyetlerinin azaltılması anlamında bir başarı sağlanamamış ve devlet küçüleceği yerde büyümüştür.³⁹⁸ Bu dönemde gayri safi millî hasılanın devlet tarafından denetlenen kısmı azalmamış bilakis artmıştır. Özel sektör aracılığıyla kalkınmak hedeflenmiş olsa da kamu sektörünün yatırımcı yönü devam etmiştir. Liberal anlayışla ilişkilendirilmeyecek biçimde vergiler arttırılmış ve Katma Değer Vergisi (KDV) gibi yeni vergiler getirilmiştir.³⁹⁹

Yayla'ya göre Özal'ın ekonomik anlamdaki asıl katkısı, yapısal olmaktan ziyade, zihniyet alanında kendisini göstermektedir. Toplumda geçim kaynağı olarak sadece devleti gören bakış açısını dönüştürmesi ve herkesin kendi işini kurması yönündeki teşviki, insanların müteşebbis ruhunu öne çıkarması anlamında önemlidir. Özal bu konudaki düşüncelerini çalışmak ve

³⁹⁵ Duman, a.g.t., s.261

³⁹⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.226

³⁹⁷ Çetin, **Krizler**, C.6, s.242

³⁹⁸ Çetin, **Krizler**, C.6, s.244

³⁹⁹ Atilla Yayla ve Tanıl Bora, a.g.m., s.587

kazanmanın meşru olduğu bir söylem geliştirerek ifade etmiştir.⁴⁰⁰ Ancak Özal'ın bu fikirleri, toplumda “ne yoldan olursa olsun para kazanmak olsun” tarzında bir düşünceye tekabül etmiş ve bu dönemde ahlaki yozlaşma, rüşvetin yaygınlaşması gibi durumlar belirmiştir. Özellikle Özal'ın “benim memurum işini bilir” şeklindeki rüşveti teşvik eden ifadesi de o dönemdeki konjonktrün önemli bir yansımasını teşkil etmektedir. Bu bahsedilen olgular ise hem liberalizm hem de muhafazakârlık anlamında kabul görebilecek değerler değildir.⁴⁰¹

3.1.2.5. Parti Programında Milliyetçilik

Özal'ın siyaset felsefesini şekillendiren ekonomi faktörü, milliyetçilik anlayışının oluşmasında da önemli rol oynamaktadır. Parti programının birinci maddesinde, milliyetçiliğin; “*millî ve manevî değerlere bağlılığı ilke edinmek*” olarak ifade edildiği görülmektedir. Böyle bir tabirde, “Türk” olgusunun öne çıkarılmadığı ve toplumsal sınıf ve tabakalar arasındaki farklılıkları göz ardı eden bir ifadenin yer almadığı dikkat çekmektedir. Bu anlamda, ANAP'ın milliyetçilik anlayışının Kemalist ideolojiden farklılaştığı söylenebilir. ANAP programında milliyetçiliğe ayrı bir madde içinde yer verilmeyip, tek cümleyle ifade edilmesi de aslında, korporatist devlet anlayışının ve ona hizmet eden bir milliyetçilik düşüncesinin takip edilmediğinin, dolaylı bir anlatımını ifade etmektedir. Çünkü korporatist devlet anlayışının, tüm sınıf ve tabakaları yadsıyan, kendine has milliyetçilik fikri, onun gerçekleşmesinde büyük bir rol teşkil etmektedir.

Özal'ın milliyetçilik düşüncesi, Kemalizm'in milliyetçilik anlayışında olduğu gibi ırk temelinden hareket eden, ulus ve devleti özdeş tutan bir ideoloji olmanın aksine, dünya vatandaşlığını, bireyci ve liberal unsurlar ile sivil toplumu ön plana alan, girişimci ve rekabete açık bir anlayışı temsil etmektedir. Bu anlamda milliyetçilik düşüncesi, ideolojik, doktriner ve siyasal olmaktan ziyade, ekonomizm ile şekillenmektedir. Bu konuda onun için önemli olan, bir ırkın üstün olması meselesi değil, ülkenin siyasi ve ekonomik anlamda güçlenebilmesi ve gelişmiş toplumlarla rekabet edebilmesidir.⁴⁰² Bir konuşmasında “*Fatih Sultan Mehmet bunu yaptı*”, “*Yavuz Sultan Selim şunu yaptı*” diye geçmişle övünmek, milliyetçilik değildir. Milliyetçilik, toplumların o anda, kendi yaptıkları işlerle övünebilmesidir.”⁴⁰³ diyerek, milliyetçiliği, ideolojik bir bakış açısından ziyade, bir ülkenin ekonomik anlamda gelişmişliğiyle değerlendirmektedir.

Özal'ın milliyetçilik anlayışı, millet kavramına yüklediği anlam itibarıyla da Kemalizm'den ayrılmaktadır. Özal, Kemalizm'in farklı kimlikleri Türk kimliği altında toplayan ve din olgusunu

⁴⁰⁰ Atilla Yayla ve Tanıl Bora, a.g.m., s.587-588

⁴⁰¹ Uluç, a.g.m., s.125-126

⁴⁰² Duman, a.g.t., s.213

⁴⁰³ Mehmet Barlas, “Turgut Özalın Anıları”, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.126'dan Aktaran: Mehmet Zeki Duman, **Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.214

yadsıyan anlayışının yerine, dünya vatandaşlığından bahsetmiş ve evrensel kimlikler ile bireysel özgürlükler üzerinde durmuştur. Ona göre, Anadolu birçok etnik kimlikten oluşmaktadır ve bu kimlikleri bir arada tutan ise din olgusu olmaktadır. Bu anlamda Özal, Cumhuriyet'i de Osmanlı'nın devamı olarak nitelendirmekte ve farklı yerlerden gelen, ülkenin bünyesinde barınan, dindar olduğu kadar dindar olmayan kesiminin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmektedir. Bu görüşlerine paralel olarak da milliyetçiliği, milleti parçalamayan, etnik yapının kimlik ve meşruiyet içinde bütünleşmesini öngören ve milletin bütünlüğü, ülkenin birliği ve bölünmezliğini benimseyen bir anlayış olarak görmektedir.⁴⁰⁴

Özal'ın bu anlayışı, özellikle Kürtler konusunda pratiğe dökülmüş ve Kürtlere bakışta önemli değişimlere neden olmuştur. Kürtlerin yanında, Araplar, Çerkezler gibi Müslüman etnik gruplar ile etnik mezhebi farklılık ifade eden Aleviler de bu dönemde dikkate alınmaya başlanmıştır. Bu anlamda Özal, ülkenin bir gerçeği olan farklı grupları görmemezlikten gelmek yerine, onları kabul etmiş ve kimliklerini yaşayabilmelerinin ve kendilerini özgürce ifade edebilmelerinin önünü açmıştır. Bu tutumuyla da devlet ile halkı barıştırdığı belirtilmektedir.⁴⁰⁵

3.1.2.6. Partinin Devlete Bakışı Üzerine Değerlendirme

Yukarıda verilen bilgiler ikinci bölümle beraber bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda, ANAP parti programının liberal vaatlerle dolu olduğunu ve burada, Türk siyasal kültüründeki, “kadiri mutlak devlet” ekseninde gelişen “millet devlet içindir” söylemi yerine, bireyi esas alan “devlet millet içindir” düşüncesinin yer aldığı görülmektedir. Özal, Türk toplumu içindeki yerleşik devlet geleneğinin, devleti efendi, vatandaşı ise devlet için çalışması gereken bir hizmetçi olarak gören anlayışını reddetmiş ve amaç olarak görülen devlete araçsal bir anlam yüklemiştir.⁴⁰⁶ Özal, Türk toplumundaki geleneksel devlet anlayışına ve onun yansıması olarak devleti baba gören telakkisine yönelik eleştirisini, “*Biz esas itibariyle devleti, milletin kurduğu milletin hizmetinde olan müesseseler olarak görüyoruz ve bunun böyle görülmesinde de ilerisi ve demokrasi için büyük faydaları var... Eğer devleti baba olarak görürseniz, bazen devletin sizi dövebilecekğini de kabul etmeniz icap eder ki, bu demokrasi ile çelişebilir.*”⁴⁰⁷ şeklinde ifade etmiştir.

Türkiye'deki bu yerleşik devlet geleneği ile toplumun yönetilemeyeceğini savunan Özal, devlete dokunulmaz bir değer biçen bu anlayışı değiştirmek için uğraşmış ve bu anlamda “buyuran değil hizmet eden ve vatandaşlara hesap veren” bir devlet anlayışının topluma yerleşmesi için

⁴⁰⁴ Çetin, **Krizler**, C.6, s.259-260

⁴⁰⁵ Çetin, **Krizler**, C.6, s.260-261

⁴⁰⁶ Atilla Yayla ve Tanıl Bora, a.g.m., s.585

⁴⁰⁷ “Altı Aylık İcraatın İçinden”, Başbakanlık Basımevi, C.29, Ankara, 1984'ten Aktaran: Mehmet Zeki Duman, **Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.161

çalışmıştır. Bu anlayışa yönelik olarak da bireylerin, devlet karşısında hakları üzerinde durmuş ve kendilerini savunmaları konusunda farkındalık oluşturmuştur. Özal, düşüncelerinin toplumda karşılık bulabilmesi adına da karşısında olduğu geleneksel aşkın devlet anlayışına destek olabilecek kaynakları, onarıp, yenilemekten çekinmemiştir. Bu kapsamda, devletin resmi ideolojisi olan Kemalizm ve otoriter devlet anlayışı üzerinde, bir takım değişim girişimleri hedeflemiştir.⁴⁰⁸

Anavatan Parti'si parti programını değerlendirildiğinde dikkat çeken bir olgu, Demokrat Parti programında neredeyse hiçbir değişiklik olmadan ayrı ayrı yerini alan, erken Cumhuriyet dönemi siyasal kültürünü ve devlet anlayışını yansıtan CHP'nin altı ilkesine, burada aynı ekseriyet ve önemle yer verilmemesidir. Program içerisinde, sadece bu ilkelerden laikliğin bir maddenin başlığına verildiğini, devletçilik ve halkçılık ilkesinin ise parti programında bulunmadığını, diğer ilkeleri içeren hususların ise farklı madde başlıkları içinde dolaylı ya da dolaysız olarak ifade edildiği görülmektedir.

Programın içinde ele alınan ilkelerin, Kemalizm'den uzak bir değerlendirmesiyle karşılaşılmaktadır. Özellikle parti programında, partinin laiklik ve milliyetçilik anlayışı, Kemalizm'in dini yadsıyarak oluşturduğu laiklik ilkesinden ve ırk temelinden hareket eden milliyetçilik düşüncesinden önemli bir derecede kopuş göstermektedir. Kemalizm'in aksine, ANAP parti programında laiklik, dini önemseyen ve onu dinsel özgürlüklerin teminatı olarak gören bir düşünceyle yorumlanırken, milliyetçilik ise partinin ekonomizm anlayışından yola çıkılarak temellendirilmiştir. Özal bu anlamda bu ilkelerin, izlenilecek ve uygulanacak politikalar üzerindeki etkinliğini azaltmak istemiştir.

Burada "ANAP Parti Programında Devlet" konusunun irdelenmesi anlamında, üzerinde durularak incelenmesi gereken bir nokta da devletçilik ve halkçılık ilkelerinin programda göz ardı edilmesidir. Çünkü halkçılık ilkesinin solidarist bir anlayışla, tek tip bir toplum ve sınıfsız bir ulus oluşturma amacı⁴⁰⁹ ile devletçilik ilkesinin devletin ekonomiye müdahalesine öngören düşüncesi, liberalizm anlamında önemli bir çelişkiyi ifade etmektedir. Halkçılık ilkesinin öngördüğü korporatist anlayış, "liberalizmin bireyciliğini, sosyal sınıfların varlığını, sınıf çatışmasını, emek-sermaye çelişkilerini"⁴¹⁰ reddetmekte ve liberal ekonomik düzenin bencil gördüğü bireyciliğini benimsememektedir. Özal, devletin öne çıktığı korporatist anlayışı reddederek, bireyci ve sivil toplumcu bir düşünceyi temel almış ve ekonomik alanda da devletçilik yerine, bireyden ve teşebbüs özgürlüğünden yola çıkan serbest piyasa ekonomisini tercih etmiştir. Bu anlamda devletin, her noktada aktif rol alması ve değişimin öncü gücü olması düşüncesini kabul etmemiş,

⁴⁰⁸ Çetin, **Krizler**, C.6, s.254

⁴⁰⁹ Duman, a.g.t., s.163

⁴¹⁰ Taha Parla, "Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm", İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.7-8'den Aktaran: Mehmet Zeki Duman, **Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.163

devletin yalnızca olumlu gelişmeler yaratabilecek farklılıkları desteklemesi ve bireyleri engelleyici değil teşvik edici olması üzerinde durmuştur.⁴¹¹ Özal'ın ANAP parti programına ve politikalarına tekabül eden bu düşüncesi ise geleneksel devlet anlayışından büyük bir oranda farklılaşmıştır.

Özal siyasi liberalizm bağlamında; düşünce, ifade, din, vicdan özgürlüğü, bürokrasinin etkisini azaltmak ve sivil siyaset anlamında birçok girişim içinde bulunmuş olsa da bu dönemdeki liberalleşme, siyasi alandan ziyade ekonomik alanda gerçekleşmiştir. Bu durumun nedenini ise 12 Eylül rejiminin öngördüğü siyasal sistemin, bireycilik yerine devleti kutsayan, özgürlük yerine ise milli birlik ve beraberlik söylemine başvuran anlayışı teşkil etmektedir. Bu anlamda askeri rejimin kurduğu sınırlı demokrasi içinde ANAP'a verilen misyon, siyasi alana müdahale etmeyerek, ekonomik alandaki sorunları çözmesiydi. Yani ANAP iktidarda olsa da yetki sınırı, ekonomiyle çizilmişti.⁴¹² Özal, devletin küçülmesini, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi hizmetlerin bile özelleştirilmesini savunmuş olsa da ekonomi anlamında, devletin müdahalesi konusunda "laissez-faire" bir liberal olduğunu söylemek doğru olmaz. Bu anlamda Özal'ın savunduğu nokta devleti ekonomik faaliyetlerden tümüyle soyutlamak değil, sınırlandırmak üzerine konumlanmaktadır.⁴¹³

12 Eylül askeri darbesini yapan unsurun, yeni dünya düzeninin yönlendirici unsuru olan ve az gelişmiş ülkelerde çıkarlarını hâkim kılmaya çalışan sermayenin bizzat kendisi olduğunu söylenmişti. Bu anlamda Yeni Sağ modelinin uygun gördüğü ekonomik anlayışın, diğer tüm dünyaya hâkim kılınabilmesinin bir yolu olarak da bu ülkelerde demokrasinin kısıtlanması, gerektiğinde ise askeri diktatörlüklerin kurulması öngörülmüştür. Bu anlamda 1980 darbesi bu konjonktürün doğal bir sonucuydu. Bu nedenle Özal, hem siyasi hem de ekonomik anlamda liberal söylemlere başvursa da pratikte liberalizm ile olan ilişkisi, ekonomi ile sınırlı kalmıştır. Çünkü iktisadi liberalizmin Türkiye'de hâkim kılınabilmesi için siyasi anlamda otoriterlik ve baskı gerekmiştir ki Özal'ın çelişkilerine de büyük bir oranda bu durum da kaynaklık etmiştir.⁴¹⁴

İktisadi liberalizm oluşturulmaya çalışırken bu anlamda siyasi liberalizm engellenmiş ve devletin müdahalesini azaltmaya yönelik girişimler tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Çünkü Batıda burjuvazinin ekonomik gücünü garantiye almak alma mücadelesi ile ortaya çıkan bu sistem, bizde devlet eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Devlet eliyle özel girişimin oluşturulması fikri ise Cumhuriyet dönemi ekonomik politikaların temelini oluşturan Jön Türklere kadar dayanmaktadır. Türk modernleşmesinin özeti olan bu durum, Özal döneminde de kopuş göstermeden devam etmiştir. Bu anlamda Özal'ın liberalizm ile müdahalecilik arasında şekillenen

⁴¹¹ Duman, a.g.t., s.163

⁴¹² Çetin, **Krizler**, C.6, s.247

⁴¹³ Çetin, **Krizler**, C.6, s.220

⁴¹⁴ Çetin, **Krizler**, C.6, s.251

uygulamalarını devrim olarak görmek mümkün değildir.⁴¹⁵ Özal döneminde devletin liberal olarak addedilmesinin temel nedeni, sermaye sınıfının gelişmesi ve bu sınıfı kısıtlayan unsurların ortadan kaldırılması girişimlerinden ötürü gelmektedir. Bu anlamda liberalizme yönelik atılan adımların başlıca amacı, demokratik bir toplum yaratmak ve özgürlükleri genişletmek değildir. Bundan dolayıdır ki ekonomik anlamda gerçekleştirilmeye çalışılan liberalizm, siyasi anlamda liberal değerleri getirmemiş tam tersine engellemiştir.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Çetin, **Krizler**, C.6, s.196

⁴¹⁶ Çetin, **Krizler**, C.6, s.287

SONUÇ

Şüphesiz toplumun düşünme ve yorumlama yeteneğine etki eden olgulardan biri de uzun bir zaman diliminde oluşan ve toplumdan topluma göre farklılaşan kültür olmaktadır. Bir toplumun, bu uzun süre içerisinde siyasal sisteme yönelik oluşturduğu tutumları, siyasal kültür kapsamında değerlendirilmektedir. Bu anlamda bir toplumun siyasal kültüründen hareketle, o toplumdaki bireylerin devlet, anayasa, insan hakları gibi kavramlara bakışı algılanabilir, siyasal sisteminin demokratik ya da otoriter olduğunu tespit edilebilir.

Siyasal kültürün en önemli işlevi sistemle bütünleşmiş, uyumlu bireyler yetiştirerek toplumsal meşruiyeti sağlama ve sistemin devamlılığını tesis etme araçsallığında kendisini göstermektedir. Bundan ötürü, siyasi etkinliklerin gerçekleştiği bir alan olarak devlet, böyle bir temel ana odağını teşkil etmektedir. Devletlerin değer ve ilkelerini aktarma ve siyasal kültür oluşturmadaki en önemli araçları ise kendilerini tanımladıkları ve amaçlarını konumlandıkları ideolojilerdir. Devletin sistemi kontrol etme aracı olan ideolojiler, otoriter ve totaliter devletler tarafından sembol, mit ve ritüellerle topluma aktarılmaya çalışılırken, liberal demokrasi kültüründen beslenen devletler ise ideolojiye sahip değildir. Çünkü bu sistem içinde, bireylerin hayat görüşleri arasındaki farklılıklara eşit mesafeden bakılmakta ve saygı gösterilmektedir.

Liberalizmdeki en temel gerçek olan bireycilik, liberal devleti de şekillendiren en önemli ilkedir. Bu tasavvura göre, bireyin hayatı üzerinde sadece kendisi söz sahibidir. Bu görüşten ötürü, öncelikle devletin sınırlandırılması gerekmektedir ve bireylerin özgürlüğünü pekiştiren sistem olarak görülen piyasa ekonomisi desteklenmelidir. Liberalizmde devletin görevi, klasik görüşte adalet, iç güvenlik ve ulusal savunma ile sınırlandırılırken, sosyal liberalizmde ise devletin faaliyet alanı genişletilmektedir. Ancak bu görüşte de devlet, bireylerin üstündeki bir olguyu ifade etmemektedir. Daha genel bir ifadeyle liberalizmde devlet, vatandaşlar üzerinde sınırsız otoriteye sahip, aşkın ve kutsal bir özelliğe sahip değildir.

Türk siyasal kültüründe devlet, liberalizmin araçsal devlet anlayışının aksine, milli birlik ve beraberliğin teminatı olarak görülmekte ve başlı başına bir amacı teşkil etmektedir. Böyle bir kültürde siyasete yönelik geliştirilen düşünce ve tutumlar, devletle ilişkilendirildiği ve ona yarar sağladığı ölçüde anlam kazanmakta ve değer görmektedir. Türk siyasal kültüründeki “devleti yaşat ki insan yaşasın”, “millet devlet için vardır” söylemleri de devletin her şeyin üzerinde algılandığı bu aşkın devlet anlayışının dışavurumunu teşkil etmektedir. Büyük bir zaman diliminde, Osmanlı

öncesi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki etkileşimle oluşan ve bugüne miras kalan bu devlet anlayışının, günümüzde hala belirleyiciliğini devam ettirdiği söylenebilir.

Bugüne miras kalan aşkın devlet anlayışını, Türk toplumunda öncü konumunda bulunan öğelerinden muaf tutarak açıklamak imkânsızdır. Eski Türklerde Tanrı'nın hükümdarı dünyaya hakan yapan Kut anlayışından, Osmanlıda padişahı “Allah'ın yeryüzündeki gölgesi” kılan din olgusundan bağımsız yapılan analizler eksik olacaktır. Bu anlamda Türk devlet anlayışının geçmişten gelen mirasla, geleneksellik ve din olgusuyla da önemli bir bağı bulunmaktadır.

Her toplumda, var olan düzen meşru ve adil gösteren, birlik beraberlik ve uyumu tesis etme amacına hizmet eden bir takım formüller vardır. Türk siyasal hayatında böyle bir işlevi gören Orhun abideleri, İslamiyet'ten önceki dönemin devlet anlayışını ortaya koyması anlamında büyük bir öneme sahiptir. Bu metinlerde devlet, yerleşik yapıya geçme sıkıntılarıyla yüzleşen Türk toplumu için siyasal düzeni tesis edecek elzem araç olarak görülmekte ve milli birlik ve beraberliğin teminatı olarak düşünülmektedir. Bu anlamda devletin bekasını koruyup, kollayan, gücünü Tanrısal kaynaktan alan lidere de bundan dolayı bir kutsiyet yüklenmektedir. Öyle ki burada lider, halka erdem kazandıran, milletin birliğini ve bütünlüğünü sağlayan, fakir milleti zengin yapan, aç insanları doyuran, daima borçlu hissedilmesi gereken lütuf olarak addedilmekte ve böylece toplumsal itaat için gerekli psikolojik zemin tesis edilmektedir. Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de tüm sistemi belirleyen güçlü bir merkezi otoritenin varlığı devam etmektedir. Bu dönemde dinin ağırlığı padişaha itaatin, tanrıya ibadetle özdeşleşmesinde önemli rol oynayarak, aşkın devlet anlayışını güçlendirmektedir. Yönetenler ve yönetilenler üzerine konumlanan toplumsal düzende, toplum halk olmaktan çok tebaa özelliği göstermektedir. Böyle bir yapıda, toplumun tercihini ve beklentilerini oluşturan, ekonomik hayatı kontrolünde bulunduran padişah sorgulanmaz bir konumda olurken, devlet de patrimoniyal bir nitelik kazanmaktadır.

Devleti kurtarma düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan Tanzimat, Islahat, I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet'i kapsayan Osmanlı modernleşme hareketleri, her ne kadar Türk siyasal literatürüne “hürriyet, eşitlik, iktidarın sınırlandırılması, hukuk düzeni” gibi kavramların kazandırılması noktasında katkı sağlamış olsa da Türk siyasal kültüründeki kutsal devlet anlayışının önemli bir referansını oluşturmaktadır. Bu süreç, devlete sorgusuz sualsiz itaat eden tebaayı, modern ulus devletin yurttaşlarına dönüştürme anlamını ifade etmektedir ve özellikle devlete karşı bireyin, görev ve sorumluluklarının altını çizmektedir.

Osmanlı modernleşme tarihi, kendi içinde barındırdığı değerler yönündeki tecrübelerin birikimi şeklinde oluşmak yerine, pozitivist bir söylemle ve kendilerini değişimin sembolü olarak gören entelektüel-bürokratlar öncülüğünde, otoriter bir yöntemle gerçekleşmiştir. Sorunların çözümü noktasında izlenen yol tamamıyla Batı medeniyeti olmuştur, fakat Batı için “Her yol Roma'ya giderse, İslam dünyası için de her yolun Mekke'ye gideceği” unutulmuştur. Entelektüel-

bürokratlar kendilerini bilirkişi ilan ederken, değişimlere sağlanan meşruiyet ise halkın cahiliyeti olmuştur. Böyle bir durumda devlet, bu kesimin şahsi aygıtı haline gelirken, toplum ise üzerinde hâkimiyet kurulması gereken bir alan olarak görülmüştür. Klasik dönemde hiç olmazsa dinsel meşruiyete gereksinim duyan yönetici sınıfı, 19. yüzyıldan sonra uygulamalarını kimselere onaylatma ihtiyacı duymamıştır. Devleti başlı başına amaç gören fakat modernleşmenin de aracı sayan bu anlayış, Cumhuriyet Türkiye'sinde de kopuş göstermeden devam etmiştir. Böyle bir anlayış Türk siyasal kültüründe çok boyutlu bir etki yaratmış ve Türk siyasal hayatının, ideolojilerden, liderlerden ve vesayet kurumlarından bağımsız yorumlanmasını imkânsızlaştırmıştır.

Devletin birçok alanda belirleyiciliği şeklinde gerçekleşen Cumhuriyet modernleşmesini, başarıya ulaştırmada ve ona öncülük eden kadroya meşruluk kazandırmada kullanılacak olgu olarak ideoloji öne çıkmaktadır. Bu anlamda toplumsal sınıf ve tabaklar arasındaki her türlü farklılıkları yadsıyan milliyetçilik, ekonomi alanını devletin kontrolüne veren devletçilik, dinden arındırılan ve pozitivizmle şekillendirilen laiklik, korporatist anlayışı ve solidarist ilişkileri öngören halkçılık ve değişimin yöntemini öngören inkılapçılık, Cumhuriyet modernleşmesinin şifresini veren Kemalizm'in ilke ve esaslarını teşkil etmektedir. Bu değerler, belirtildiği üzere siyaset, kültür, ekonomi ve eğitime kadar birçok alanda belirleyiciliğini göstermektedir. Devletin ideoloji aracılığıyla sistemi kontrol etme amacı ise daha önce bahsedildiği gibi onun otoriter olma özelliğini ve farklılıkları yadsıyan organik toplum görüşünü benimsediğine işaret etmektedir.

Önceki dönemlerin siyasal kültürü ve toplumdan gelen talepler şeklinde gerçekleşmeyen modernleşme süreci, Türk siyasal hayatında vatandaşlık kavramına, bireylerin haklardan ziyade yükümlülüklerle sahip olduğu bir anlam yüklemiş ve özgürlük kazanma ve hak elde etme mücadelesi toplumda bir kültür haline gelememiştir. Bu durumun sonucundan ise haktan çok güce ve otoriteye itaat eden, çevresinin iradesine bağımlı, mücadeleciler ve aktif olmak yerine, kaderciler bir özellik gösteren birey profili, Türk siyasal kültürüne hâkim olmuştur. Kendisini pasif hisseden birey, tüm sorunları çözen sihirli bir değnek olarak lideri görmüş ve bu durum da “kahramana tapınma” kültürünü doğurmuştur. Böylece toplumumuzda seçmen davranışları, irrasyonel ilkeler üzerine oturmuş ve seçimler “karizmatik kişiliklerin yarışına” dönmüştür. Bireylerin çıkarlarından ziyade devletin çıkarlarının öne çıktığı bu kültürün yansıması olarak da Türk toplumunda savaş ve kahramanlık olgularıyla dolu simge ve semboller yerini almıştır. Özellikle ordu-millet, ordu-devlet bütünlüğü görüşü ile orduya bahşedilen devlet içindeki vesayet misyonu bu durumun yansıması olmaktadır. Öyle ki bu durum ordunun siyaset üstü faaliyetlere girişmesi ve ülke yönetiminde son sözü söyleyen bir güç olması sonucunu doğurmuştur. Tamamen devletin bekası üzerine konumlanan bu siyasal kültürde ise birlik ve beraberliği tehdit eden her unsur “öteki” olarak görülmüş ve Türk toplumunda muhalefete hoşgörüsüzlük başat bir olgu olmuştur. Bu anlamda muhalefet etmek de yol gösterici bir işlevden ziyade, muhalefet edilene direnmek ve kabul etmemek şeklinde bir anlama bürünmüştür.

Türk siyasal kültürünün özeti olan aşkın devlet anlayışının birçok olguya etkisi tartışılabilir ve analize tabi tutulabilir. Ancak devletin her şeyin önünde tutulduğu bu iklim içinde, “küçük devleti” savunan bir anlayışın kendisine ne kadar yer edinebileceği en önemli soruların başında gelmektedir. Çünkü demokrasiyi savunma iddiası olan bir ülkenin liberal değerlerden muaf olması beklenebilir bir durum değildir. Türk siyasal hayatı üzerinden böyle bir analizi gerçekleştirmek adına ise liberal olarak addedilen Demokrat Parti ve Anavatan Partisi çalışma içinde örnek olarak seçilmiştir. Bu siyasal partilerin misyon ve vizyonunun ifadesi olan parti programları ise bu partilerin devlet anlayışının irdelenmesinde, Türk siyasal kültüründeki hakim devlet anlayışından etkilenip veya etkilenmedikleri analizinde, çalışmanın ana odağını teşkil etmektedir. Çok partili hayata geçiş ve 1980 sonrası Türk toplumunda devlet anlayışına yönelik değişimler de böyle bir değerlendirmede kendisini ele verecektir.

Demokrat Parti programı incelendiğinde, Cumhuriyet felsefesini ve siyasal kültürünü yansıtan CHP'nin altı ilkesinin hepsine, parti programında yer verildiğini görülmektedir. DP devlet anlayışı kapsamında önemli olan, bu ilkelerin genel geçer anlamlarından parti programında kopuş gösterip göstermediği olmaktadır. Çünkü bu sorunun cevabı, erken Cumhuriyet dönemi hâkim devlet anlayışının ne kadar muhafaza edildiği veya edilmediğini de ortaya koymaktadır.

Demokrat Parti programının daha birinci maddesinde, dönemin en önemli sorunu olan demokrasi “insanlık haysiyetine en uygun prensip” olarak görülmekte ve yine bu madde içinde Türk milletinin siyasi olgunluğuna güvenildiği belirtilmektedir. 19. maddede ise liberalizmdeki araçsal devlet anlayışını ve bürokratik idare karşıtlığını yansıtan bir ifadeye yer verilmektedir. Ancak buradaki karşıtlık, aşkın devlet anlayışının sorgulandığı bir görüşü yansıtmamaktadır. Burada eleştirilen nokta, devletin, halkı ezen bir güç haline bürokratik zümrenin elinde olması yani bürokrasinin denetimsiz olmasıdır.

Sosyo- politik yapıya dair bilgiler veren 6. ve 7. maddelerde partinin kendisine taban seçtiği zümrelere yer verilmekte ve erken Cumhuriyet döneminin toplumsal alanını düzenleyen, korporatist anlayışla, sınıflar arası farklılıkları göz ardı eden halkçılık ilkesine uygun olarak, bu zümrelerin ahenleştirilmesinden bahsedilmektedir. Bu durum ise liberalizm anlamında bir çelişkiyi ifade etmektedir. 16. maddede ayrı verilen halkçılık ilkesinde CHP'nin halkçılık tanımı farklı bir deyişle tekrarlanmakta ancak bu ilkeye “halka rağmen halk için” politikasının açtığı tahribatı onarıcı bir anlam yüklenmektedir. 15. maddede yerini alan inkılapçılık ilkesi ise halkçılık formülasyonu ile çelişen otoriter, pozitivist, toplum mühendisçi tek parti zihniyetini öngören bir anlayışla değerlendirilmektedir.

13. madde de yer verilen milliyetçilik ilkesinde özellikle “Türk” ifadesinin vurgulanması ve milliyetçilik ilkesinin aşılmasında eğitim kurumlarına misyon yüklenilmesi, egemen ideolojik

yapıyı yansıtmaktadır. Ancak bu dönemde “seküler milliyetçi” olan devlet anlayışı, “muhafazakâr milliyetçi” bir yöne kaymıştır. 14. maddede yer alan laikliğin, din ve devlet işlerinin ayrılığı şeklinde klasik bir tanımla ifade edilmesi, ancak normal anlamından farklı olarak laikliğin din aleyhtarlığı olmadığı belirtilerek üstü kapalı olarak CHP’ye eleştiri getirilmesi de bu durumun göstergesi olmaktadır. Ayrıca liberalizm anlamında önemli sayabileceğimiz bir veri de madde içinde, din ve vicdan hürriyeti üzerinde durulmasıdır.

Partinin ekonomik politikalarını ifade eden programın 42. ,43. ,47. ve 51. maddelerinde ise liberalizmin temel değerlerinden piyasa ekonomisinin, özel teşebbüs ve sermayenin öneminin, devletin iktisadi faaliyetlerinin sınırlarının belirlenmesinin ve devlet işletmelerinin özel teşebbüsüne devrinin altı çizilmektedir. Bu maddelerde özel sektör partisi vurgusu ve liberal iktisadi anlayış dikkat çekse de 17. maddede devletçiliğe de yer verilmektedir. Bu maddede devletin “regülatör ve yatırımcı” rolünün altı çizilerek, özel sektörle ilişkisinin niteliği belirtilmektedir. Bu tanım özel sermayenin yetişemediği yatırım alanlarında kendisini gösterme ve burjuvanın yaratılması hedefini üstlenme fikrine sahip, Cumhuriyet devletçilik düşüncesinden çok uzaklaşmış görünmemektedir. Buradaki anlayış “özel sektörün önünü açmak için devletçilik” olmaktadır ve devletin artan etkinliğini akla getiren bu ilke programda, yumuşatılmış olarak yerini almaktadır. 51. maddede yer alan “zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır” ifadesi ise liberal anlayıştaki, piyasaların her zaman en iyi sonucu vereceği görüşünden çok, özel sektörü kısıtlayan anlayışı eleştirmek için bulunmaktadır. Bu anlamda parti programında iktisadi anlayışın, tam anlamıyla liberal bir bakış açısını yansıttığı görüşü doğru olmamaktadır. Ancak parti programındaki özel teşebbüs vurgusu, CHP döneminden çok daha fazla öne çıkmakta, bu anlamda DP’nin ekonomik görüşleri, liberalizm anlamında, kendi bulunduğu dönemde fark yaratmaktadır. Özellikle Atatürk sonrası dönemde, kendi kendine yeten “memur zihniyeti” politikalarının yerini, bu dönemde DP’nin risk almaktan korkmayan, girişimci, üretim ve tüketimi destekleyici uygulamaları almaktadır.

Partinin liberalliğinin ve devlet anlayışının sorgulanmasında önemli bir noktayı da partinin programında yer alan görüşleri ile uygulamaları arasındaki tutarlılık oluşturmaktadır. DP toplumun kutsalına karışmama, yaşam biçimine saygı gösterme, politikacıları halkın ayağına götürme gibi uygulamalarıyla Türk siyasal hayatında o ana kadar büyük bir dönüşüme imza atmış ve halk nezdinde değer görmenin adı olmuştur. Ancak ileriki yıllarda devlet ve güç merkezli otoriter uygulamalarına hız vermiştir. Partinin muhalefete hoşgörüsüzlüğü, basını susturmaya yönelik girişimleri, devlet radyosunu kendi propaganda aracı haline getirmesi, tahkikat komisyonunun kurulması bu duruma verilebilen örneklerdir. Bu uygulamaların ise liberalizm ile ilişkilendirilmesi mümkün değildir. Özellikle partinin “bir ve bütün “ milleti bölme ithamında bulunduğu sola karşı olumsuz tutumu da onun, otoriter devlet anlayışını, uyumlu toplum düşüncesini ve farklılıktan kaygı duyma endişesini göstermektedir. Ekonomi politikalarında da parti, devletin ekonomiye müdahalesini eleştirmişse de bu dönemde devletin ekonomi içerisinde etkinliğinde azalma

görülmemiş, tam tersine kamu yatırımlarında ve kamu iktisadi teşekküllerinde artış olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun yanında devletin, özellikle tarım sektörünü kollaması, bu dönemi, kendinden önceki devletçi politikaların uygulandığı ve sanayi kesiminin kayırıldığı dönemden farklı kılmamaktadır. Bu bahsedilen durumların ise liberalizm anlamında bir karşılığı olmamaktadır.

Sonuç olarak, partinin iktidarı süresince, kutsal devleti aşan, bireyin özne olduğu bir liberalleşme söz konusu olmamıştır. Bu zaman diliminde, sivil toplumun ortadan kayboluşu da devletin kutsal niteliğine dokunulmadığını göstermektedir. Parti programında Cumhuriyetin felsefesini ve siyasal kültürünü yansıtan 6 ilkeye yer verilmesi zorunluğu ve Cumhuriyetin yasaklarına dokunulmaması, Eroğul'un ifade ettiği gibi partinin başarısının en büyük nedeni olsa da halen kendinden önceki döneme ait birçok unsurun muhafaza edildiğinin de kanıtı olmaktadır. Bu anlamda partinin devlet anlayışı, liberal demokrat anlayışın uzağında kalmaktadır. Partinin liberalizmle münasebeti ise ekonomik alandaki bazı söylem ve uygulamaları ile tek parti döneminde arka plana atılan dine tekrardan sahip çıkması noktasında olmaktadır. Bu anlamda parti Atatürk devrimlerinin çoğunu gözetlemekle beraber, siyasal muhafazakarlık ekseninde toplumsal mühendisliğe karşıt, popülist pragmatik bir politikanın takipçisi olmaktadır. Partinin liberal anılması ise liberal ilkelere ziyade, kendisinden önceki baskıcı, otoriter döneme göre yapılan kıyasta yatmaktadır. Böyle bir karşılaştırmalı değerlendirmede parti, kısmen liberal sayılabilecekken, liberal ilkelere göre yapılacak bir analizde ise sınıfta kalmaktadır.

Demokrat Parti' den sonra çalışma içinde diğer bir örnek olarak seçilen ANAP, tıpkı DP gibi Türk siyasal hayatı içinde bir dönüm noktası olarak sayılabilen ve kendi zaman diliminin yanında ilerisi için de derin etkiler bırakabilen bir parti konumundadır. Özellikle partinin kurucusu Turgut Özal, iktidarı süresince ilk yaratan birçok söylem ve uygulamasıyla Türk siyasal hayatında unutulmayacak liderler arasındadır. Bu nedenle ANAP parti programı ve uygulamaları değerlendirilirken, Özal'ın düşünce ve pratikleri ön planda olmaktadır.

ANAP parti programı ve uygulamaları üzerine yapılan değerlendirmelerde muaf tutulamayacak en önemli olgu 1980 yıllardaki konjonktürdür. Bu yıllara, İngiltere'deki Thatcher ile ABD'deki Reagan hükümetlerinin doğuşuna zemin hazırladığı, devletin küçülmesi(deregülasyon) düşüncesi ve piyasa ekonomisinin savunulduğu, yeni sağ siyaseti damga vurmaktadır. Bu anlamda, 12 Eylül darbesini meydana getiren olgu da yeni dünya düzeninin yönlendirici unsuru olan ve az gelişmiş ülkelerde çıkarlarını hâkim kılmaya çalışan sermayenin kendisi olmaktadır. Çünkü yeni sağ modelinin benimsediği değerlerin, tüm dünyaya hâkim kılınabilmesi için az gelişmiş ülkelerin demokrasisinin kısıtlanması, gerektiğinde ise askeri diktatörlüklerin kurulması öngörülmüştür. 1980 darbesi de bu konjonktürün doğal bir sonucudur. Özal da Anavatan Parti'si ile yeni sağ ideolojisinin öncü değerlerinin, Türkiye'deki savunucusu olmuştur.

ANAP parti programı incelendiğinde ilk olarak giriş bölümünde yer alan ifadelerde 1980 darbesinin eleştirilmediği, aksine ordunun girişimi meşru ifade edilmektedir. Liberal olarak ifade edilen bir parti için ise bu durum, büyük bir dezavantajı teşkil etmektedir. Programın önsözünde ise partinin, milliyetçi, muhafazakâr ve sosyal adaletçi olduğu belirtilerek sağın üç eğiliminin birleştirildiği ve liberalizmin önemli değerlerinden serbest pazar ekonomisinin altının çizildiği görülmektedir.

Programın 2. maddesine bakıldığında, milletin devlet için olduğu düşüncesi üzerine konumlanan Türk devlet anlayışından, büyük bir kopuşu ifade eden “devlet millet için vardır” söylemi göze çarpmaktadır. 4 madde de ise bireyi her şeyin üstünde gören, insan hakları ile hukuka bağlı devleti savunan liberal bir anlayış yansıtılmaktadır. 5. maddede yine liberalizmin önemli kabullerinden vicdan, inanç, düşünce özgürlüğüne yer verilmekte ve partinin demokrasi anlayışının “liberal demokrasi” yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Din ve laikliği içeren 6. madde içinde ise vicdan, din, inanç ve ibadet özgürlüğü üzerinde durulmakta ve Kemalist ideolojinin pozitivizmle şekillendirdiği laiklik anlayışının aksine, dini önemseyen ve laikliği, dinin güvencesi olarak gören bir düşünce yer almaktadır. Ancak bu madde içinde ilk ve ortaöğretimde din kültürü ve ahlak derslerinin yer alması için gereken tedbirlerin zorunlu görülmesi, liberalizmin din ve vicdan özgürlüğü anlayışına ters düşmektedir. Programın 7. maddesinde ise liberalizmin bir diğer önemli unsurlarından düşünce ve ifade özgürlüğü üzerinde durulmakta, kitle ve iletişim araçları, demokratik düzen ile düşünce ve ifade özgürlüğünün temel araçları olarak sayılmaktadır. Özal’ın üç özgürlük üzerine konumlanan siyaset anlayışı içinde düşünce ve ifade, din ve vicdan özgürlüğü önemli bir rol oynamaktadır. Ona göre bu özgürlükler ancak liberal toplumlarda var olabilecektir ve bu özgürlükleri gerçekleştirecek olan şey ise düşünce ve ifade ile insan hak ve hürriyetlerinin korunmasına yönelik önlemlerdir. Ona göre bir ülkenin gelişmesinde demokratik özgürlükler çok önemli bir yeri teşkil etmektedir. Özal, ekonominin yanı sıra, düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda da sık sık “serbestlik” kavramının altını çizmektedir.

Partinin bürokrasi anlayışına yönelik yorum yapılabilecek olan programın 30. ve 34. maddelerinde ise yine liberal görüşe uygun olarak, aşırı merkezîyetçiliğin azaltılması, mahalli teşkilatların yetki ve sorumluluklarının artırılması, kamu sektöründe çalışanların sayısının azaltılarak daha seçkin olmaları ve bürokratik formalitelerin asgariye indirilmesi üzerinde durulduğu görülmektedir.

ANAP parti programının 9, 10 ve 11. maddelerinde partinin ekonomik anlayışına yönelik bilgiler yer almaktadır. Bu maddelere bakıldığında 9. Maddede, rekabete dayalı piyasa ekonomisinin altının özellikle çizildiği görülmektedir. 10. maddede devletin görevini güvenlik, adalet ve ulusal savunma ile sınırlayan ve bu işlevler dışındaki müdahaleleri, devletin meşruiyetini kaybettiren girişimler olarak gören klasik liberal görüşe uygun bir söylem ile karşılaşılsa da bu maddenin devamındaki ifadelerle birlikte, devletin müdahalesinin piyasalardan tamamen çekilmesi

düşüncesinin savunulmadığı görülmektedir. Bu anlamda parti programında devletin, genellikle düzenleyici bir araç olarak, belirli düzeyde, gerektiğinde müdahale edebilmesi ve imalat sanayindeki üretimi azaltılarak, faaliyet alanının daha çok alt yapı hizmetleri ile sınırlandırılması gerektiği belirtilmektedir. 11 maddede ise yine rekabete dayalı serbest pazar ekonomisinin olmazsa olmaz unsuru olan, fertlerin teşebbüs gücüne ve girişim özgürlüğüne dikkat çekilmektedir. Partinin dış politikasını ele alan 35. maddede ise partinin benimsediği ekonomik anlayışa paralel olarak uluslararası serbest ticaret sisteminin benimsendiği görülmektedir. Siyaset felsefesini ekonomiden yola çıkarak oluşturan Özal'a göre, Türkiye'deki modernleşme krizlerinin kaynağı, ekonomik anlamda gelişmemiş olmaktır. Ona göre gerçek anlamda modernleşme, şekilsel anlamda değişikliklerle değil, gelişmiş ülkelerle sanayi ve teknoloji alanında ihracatta yarışabilme ile geçekleşebilir. Bu anlamda Özal, ithal ikameci politika izleyen ülkeyi, ekonomik anlamda küreselleşen dünya ile bütünleştirmeyi öngörmüştür. Bu düşünceleri ile Kemalizm'in devlet merkezli ve her şeyden önce kültürel değişimi öngören modernleşme fikrinden ayrılmış ve Türkiye'nin bürokratik ve politik modernleşme anlayışında büyük bir dönüşüme yol açmıştır.

Parti programında milliyetçilik ilkesine ayrı bir madde başlığı içinde yer verilmeyip, programın 1. maddesinde, milli ve manevi değerler üzerinden hareketle, tek cümleyle ifade edildiği görülmektedir. Bu tanım içinde "Türk" olgusunun öne çıkarılmaması ve toplumsal tabakalar arasındaki farklılıkları göz ardı eden bir ifadenin yer almaması, ANAP'ın milliyetçilik anlayışının Kemalist ideolojiden farklılaştığının bir anlatımı olmaktadır. Özal için önemli olan, bir ırkın üstün olması değil, bir ülkenin ekonomik anlamda güçlü olması ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmesidir. Bu anlamda Özal'ın milliyetçilik düşüncesi ideolojik olmaktan ziyade ekonomizm ile şekillenmiştir. Özal, Cumhuriyet'in tek ulus, tek millet, tek dil felsefesinin aksine toplumu, birçok kimlik ve kültürden oluşan bir mozaik olarak değerlendirmiştir. Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin, Osmanlı birikimini yadsıyan anlayışının tersine, Cumhuriyet'i Osmanlı'nın devamı olarak kabul etmiştir.

ANAP parti programı üzerinden genel bir yorum yapılırsa, burada dikkat çeken en önemli olgu DP parti programında az bir değişikliklerle, ayrı ayrı yerini alan CHP'nin altı ilkesine, burada aynı ekseriyet ve önemle yer verilmemesidir. Program içerisinde, sadece bu ilkelerden laikliğin bir maddenin başlığına verildiği, devletçilik ve halkçılık ilkesinin ise parti programında bulunmadığı, diğer ilkeleri içeren hususların ise farklı madde başlıkları içinde dolaylı olarak ifade edildiği görülmektedir. Özellikle korporatist bir anlayışla, solidarist ilişkilerle tek tip bir toplum ve sınıfsız bir ulus oluşturma amacını yansıtan halkçılık ilkesi ile devletin ekonomiye müdahalesini öngören devletçilik anlayışının parti programında yer almaması, partinin liberalizmle olan ilişkisine olumlu bir etki etmektedir. Bu anlamda Özal'ın izlenilecek ve uygulanacak politikalarda 6 ilkenin etkinliğini azaltmak istediği söylenilebilir.

Parti programına bakıldığında, ANAP'ı özgün kılan şeyin ideolojiden uzak, uzlaşmacı bir söylem üzerine konumlanan, bürokratik, merkezi, devletçi siyaset anlayışının aksine, kamusal inisiyatif göz önünde bulunduran sivil toplum anlayışı ve ekonomik anlamda devletin müdahaleciliğinden ziyade, bireyden ve teşebbüs özgürlüğünden yola çıkarak oluşturulan, serbest piyasa ekonomisi tercihi olmaktadır. Özal uygulamalarıyla düşüncelerini destekleyen birçok girişimde bulunmuş olsa da iktidarı süresince parti programında savunduğu değerlerle çelişen girişimleri de mevcuttur.

ANAP'ın en önde gelen çelişkilerinden biri, partinin birçok unsur üzerinden kendisini tanımlaması, başka bir partiye gerek olmadığı görüşüdür. Özal, siyaset yasağı bulunan liderlerin yasağının devam etmesi düşüncesini, neredeyse kampanyaya dönüştürmüştür. Özal'ın mutlak otorite olması ve iyi geçinmesi gereken tek odak Kenan Evren olması ise 12 Eylül rejiminin, tek partili bir anlayışla devam ettiği görüşünü doğurmuştur. Ancak belirtilmelidir ki partiye en çok eleştiri getiren ve liberalizmle ilişkisini sınanan politikaları, basın ve yayına yönelik olan kontrol, baskı, ceza ve sansür uygulamalarıdır. Belirtilen tüm bu girişimler ise partinin liberal yönünü zayıflatmaktadır.

Sonuç olarak bir değerlendirme yapılırsa, Özal devlet-vatandaş ilişkisinde devleti efendi, milleti ise hizmetçi gören algıyı reddetmiş ve amaç olan devleti araçsal hale getirmiştir. Böyle bir düşünceyi savunurken de bireylerin, devlet karşısındaki hakları üzerinde durmuş ve vatandaşlara hesap veren devlet anlayışını savunmuştur. Türk toplumundaki yerleşik aşkın devlet anlayışını kırmaya çalışırken ise devletin resmi ideolojisi ve otoriter devlet anlayışı üzerinde, değişimler yaratmayı hedeflemiştir. Özal, liberalizmin önde gelen değerlerinin savunuculuğunu yapsa da 12 Eylül rejiminin öngördüğü siyasal sistemin, bireycilik yerine devleti kutsayan, özgürlük yerine ise milli birlik ve beraberlik söylemine başvuran anlayışı, onun en büyük engelini teşkil etmiştir. Bu anlamda askeri rejimin sınırlı demokrasisi içinde ANAP'a verilen misyon da siyasal alana müdahale etmeyerek, ekonomik alandaki sorunları çözmesi olmuştur. Çünkü konjonktürün bir sonucu olan 1980 darbesinin en önemli görevi, iktisadi liberalizmi Türkiye yerleştirmektir ki bu amaç da siyasi alanda baskı ve otoriterliği beraberinde getirmiştir. Bundan dolayı bu dönemde liberalleşme, siyasi alandan ziyade ekonomik alanda kendisini göstermiştir. Ekonomi alanında da devletin müdahalesini azaltmaya yönelik girişimler tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir. Çünkü Batıda burjuvazinin ekonomik gücünü garantiye alma mücadelesi ile ortaya çıkan bu sistem bizde, Jön Türklere kadar dayanan ve Cumhuriyet dönemi ekonomik politikaların temelini oluşturan, devlet eliyle özel girişimin oluşturulması fikriyle kendisini göstermiştir.

Bu anlamda ANAP'ın liberal vaatlerle dolu olan ve geleneksel devlet anlayışın, devleti baba gören telakkisinden büyük bir kopuş gösteren programını radikal bir belge olarak görmek mümkünken, liberalizm ile müdahalecilik arasındaki uygulamalarını ise devrim olarak adlandırmak pek mümkün değildir. Bu dönemin liberalizm anlamındaki önemi, sermaye sınıfının gelişmesi ve

bu sınıfı kısıtlayan unsurları ortadan kaldırma girişimleridir. Ancak bu dönemde liberalizme yönelik atılan adımların temelinde yatan sebep, özgür ve demokratik toplum hedefi değildir. Bundan dolayıdır ki ekonomik anlamda gerçekleştirilmeye çalışılan liberalizm, siyasi anlamda liberalizmi getirmemiş aksine engellemiştir.

Bu bahsedilen nedenlerden dolayı Özal dönemi, liberal değerlerin tümünün gerçekleştiği bir zaman dilimi olarak ifade edilmese de özellikle iktisadi liberalizm anlamında önemli gelişmelerin yaşandığı bir periyot olarak tanımlanabilir. “ANAP Parti Programında Devlet” kapsamında bir analizde bulunulursa, bu dönemle ilgili yapılmış olan birçok olumsuz eleştiriye rağmen, ANAP parti programının ve Özal’ın söylem ile ekonomik anlamdaki uygulamalarının, Türk siyasal kültüründeki devletin her şeyin üstünde tutulduğu kadir-i mutlak devlet anlayışından, büyük bir oranda kopuş gösterdiği söylenilebilir.

DP ve ANAP üzerinden beraber bir değerlendirilme yapılırsa, bu partileri liberalizm anlamında özgün kılan şeyin, bulunduğu konjoktüre uygun fakat kendinden önceki dönemden farklı uygulamaları olduğu ifade edilebilir. Aksine böyle bir kıstası dikkate almadan bu partileri “liberal” olarak tanımlamak, liberalizmin savunduğu değerler açısından sakınca teşkil edebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adanalı, Ahmet Hadi (2004), “Ziya Gökalp’in Eğitim Felsefesi ve Yüksek Eğitim Hakkındaki Görüşleri”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1, 57-70.
- Ahmad, Feroz (2006), **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (2012), **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Aysevener, Kubilay (1999), “ Türkiye Cumhuriyeti’nin Felsefi Temelleri”, **Doğu Batı Dergisi**, 8, 105-110.
- Baltacı, Cemal vd. (2012), “Türk Siyasal Sisteminde 1960 Müdahalesi ve Vesayetin Kurumsallaşması Üzerine Bir Analiz Denemesi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 25, 69-97.
- Baştürk, Efe (2011), “Demokratik Devletin Gerekleri ve Türkiye”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 61-62, 49-60.
- Çaha, Ömer (2012a), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- _____ (2012b), **Dört Akım Dört Siyaset**, 5. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- Çalık, Ümit (2012), “Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım”, **Liberal Düşünce Dergisi**, 65, 187-197.
- Çam, Esat (1995), **Siyaset Bilimine Giriş**, Genişletilmiş 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- Çandaroğlu, Gülçin (2003), **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Çaylak, Adem (2009), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de İktidar-Muhalefet İlişkileri”, Adem Çaylak vd. (Ed.), **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, 1. Baskı içinde (23-58), Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çeçen, Anıl (1996), **Kültür ve Politika**, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Çetin, Halis (2001), “Devlet, İdeoloji ve Eğitim”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 25(2), 201-211.
- _____ (2003a), “Demokratik Meşruiyet Versus Karizmatik Meşruiyet”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 27(1), 91-108.
- _____ (2003b), **İnsan ve Siyaset**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.

- _____ (2007), **Çağdaş Siyasal Akımlar**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- _____ (2012), **Korku Siyaseti ve Siyaset Korkusu**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2016a), **Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.2, Ankara.
- _____ (2016b), **Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.3, Ankara.
- _____ (2016c), **Türk Siyasal Hayatında Krizler Kahramanlar ve Hainler**, 1. Baskı, Orion Kitabevi, C.6, Ankara.
- Daver, Bülent (1976), **Siyaset Bilimine Giriş**, 1. Baskı, Kalite matbaası, Ankara.
- Demirel, Tanel (2011), **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Demokrat Parti Tüzük ve Program** (1946), 1. Baskı, Galata Merkez Basımevi, Ankara.
- Dikmen, Fatmanur (2014), "Doç. Dr. Kemal Ataman İle 'Sivil Din' Üzerine Bir Söyleşi", **Bülent Ecevit üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2(1), 151-166.
- Doğan, İsmail (2000), **Sosyoloji-Kavram ve Sorunlar**, 3. Baskı, Sistem Yayıncılık, İstanbul.
- Dönmezer, Sulhi (1984), **Sosyoloji**, 9. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Duman, Mehmet Zeki (2008), **Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursun, Davut (2002), **Siyaset Bilimi**, 1. Baskı, Beta Basım A.Ş., İstanbul.
- Duverger, Maurice (2006), **Siyaset Sosyolojisi**, (Çev. Şirin Tekeli), 6. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Ecevit, Bülent (1990), "Toplumsal Kültürün Türk Siyasal Yaşamına Etkisi", **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 11, 57-71.
- Erdem, Ayşe (2004), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı, Yapı Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., İstanbul.
- Erdoğan, Mustafa (1993), **Liberal Toplum Liberal Siyaset**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- _____ (2009a), "Liberalizme Yeniden Bakış: Tarihi ve Felsefi Temelleri", **Liberal Düşünce Dergisi**, 56, 7-31.
- _____ (2009b), **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 6. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Eroğul, Cem (1990), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

- Ertugay, Fatih (2012), **Cumhuriyet Dönemi Siyasal Düşüncesinde Devlet Algısı: Kemalizm, Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizm**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gencer, Bedri (2002), “Türk Siyasal Kültürü ve Ahmed Cevdet Paşa”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 21(2), 217-238.
- Giddens, Anthony (2005), “Kültür ve Toplum”, Cemal Güzel (Ed.), **Sosyoloji**, (Çev. Hüseyin Özel), 4. Baskı içinde (20-47), Ayraç Yayınevi, Ankara.
- Güven, Sami (1999), **Toplumbilim**, 1. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözler, Kemal (2011), **Devletin Genel Teorisi**, 3. Baskı, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
- Haydaroğlu, Ceyhun ve Tatlısu, Satı (2016), “Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1, 27-41.
- Heper, Metin (2006), **Türkiye’de Devlet Geleneği**, 1. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Huntington ve Dominguez (1985), **Siyasal Gelişme**, (Çev. Ergun Özbudun), 1. Baskı, Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara.
- İçli, Gönül (2011), **Sosyolojiye Giriş**, 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Kafesoğlu, İbrahim (2004), **Türk Milli Kültürü**, 25. Baskı, Ötüken Neşriyat A.Ş., İstanbul.
- Kahraman, Hasan Bülent (2010a), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – I Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, 2. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (2010b), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II Kavramlar Kuramlar Kurumlar**, 1. Baskı, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (2000), **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Kışlalı, Ahmet Taner (1994), **Siyaset Bilimi**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- Köker, Levent (1995), **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin, Şerif (1983), **Din ve İdeoloji**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (1992), **İdeoloji**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Okutan, M. Çağatay ve Tekin, Yusuf (2012), **Türk Siyasal Hayatı**, 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara.
- Oral, Naciye ve Erdoğan, Selami (2014), “Turgut Özal Dönemi Türkiye’de Siyasi Liberalizm”, **Journal of Business Economics and Political Science**, Vol. 3, No: 6, 35-53.

- Ozankaya, Özer (2007), **Toplumbilim**, Genişletilmiş 11. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Öğün, Süleyman Seyfi (1998), “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 50, 17-37.
- Öztekin, Ali (2001), **Siyaset Bilimine Giriş**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Roskin, Michael G. vd. (2013), **Siyaset Bilimi: Bir Giriş**, (Çev. Atilla Yayla), 1. Baskı, Adres yayınları, Ankara.
- Sabancılar, Sıla (2011), **Türk Siyasal Kültüründe Devlet-i Ebed Müddet Düşüncesi ve 1980 Sonrasında Yaşanan Dönüşümler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağır, Hayriye (2016), “Liberal Öğreti ve Yerel Yönetimlerin İlişkiseliliği: Teorik Bir İnceleme”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(14), 282-307.
- Sarıbay, Ali Yaşar (1994), **Siyasal Sosyoloji**, 2. Baskı, Der Yayınevi, İstanbul.
- Sarıbay, Ali Yaşar ve Öğün, Süleyman Seyfi (1999), **Politik Bilim**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sayarı, Sabri ve Dikici Bilgin, Hasret (2013), **Karşılaştırmalı Siyaset Temel Konular ve Yaklaşımlar**, 1. Baskı, Bilgi İletişim Grubu Yayıncılık, İstanbul.
- Söğütü, İlyas (2010), “Cumhuriyet Türkiye’sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 19(1), 49-68.
- Şen, Furkan (2008), **Türk Siyasal Kültüründe Millet Algısı ve Milliyetçilik**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Takım, Abdullah (2012), “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 67(2), 157-187.
- Tezcan, Mahmut (2010), **Sosyolojiye Giriş**, Genişletilmiş 5. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Tozlu, Selahattin (2006), “Türklerde Devlet Yönetimi”, Cemil Öztürk (Ed.), **Türk Tarihi ve Kültürü**, 3. Baskı içinde (205-222), Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Tunaya, Tarık Zafer (1988), **Türkiye’de Siyasal Partiler**, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, C.1, İstanbul.
- Turan, İlter (1986), **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, 3. Baskı, Der yayınları, İstanbul.
- Uluç, A. Vahap (2014), “Liberal - Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 23(12), 107-140.
- Vergin, Nur (2004), **Siyasetin Sosyolojisi**, 3. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Yayla, Atilla ve Bora, Tanıl (2005), “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, Murat Yılmaz (Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce - Liberalizm**, 1. Baskı *içinde* (584-601), İletişim Yayınları, C.7, İstanbul.

Yücekök, Ahmet N. (1987), **Siyasetinin Toplumsal Tabanı**, 1. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Neslişah YAKUPÇEBİOĞLU, 01.12.1990 tarihinde Trabzon/Merkez'de doğdu. İlköğretimini Prof. İhsan Koz İlköğretim Okulu'nda, Ortaöğretimini Yunus Emre Lisesi'nde tamamladı. YAKUPÇEBİOĞLU, 2008 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde başladığı Kamu Yönetimi Bölümü'nü 2012 yılında Onur Öğrencisi olarak tamamladı. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Tezli Yüksek Lisans programına başladı.

YAKUPÇEBİOĞLU, bekâr olup iyi derecede İngilizce bilmektedir.